

74
7P-24

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИИ
ВА УРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИИ ВА УРТА МАХСУС МАКТАБ
МУАММОЛАРИ ИНСТИТУТИ**

**ҚУВАСОИ ТАДБИРКОРЛИК УҚУВ
ИЛМII ИШЛАБ ЧИҚАРИШ МАРҚАЗИ**

Б. ФАРБЕРМАН

ИЛҒОР ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

2001 йил

74
7-24
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС МАКТАБ
МУАММОЛАРИ ИНСТИТУТИ

ҚУВАСОЙ ТАДБИРКОРЛИК ЎҚУВ
ИЛМИЙ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ МАРКАЗИ

Б.Фарберман

15 90
ИЛФОР
ПЕДАГОГИК
ТЕХНОЛОГИЯЛАР

ТОШКЕНТ
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ "ФАН" НАШРИЁТИ
2000

БИБЛИОТЕКА
Бух. ТИП в ЛП
№ 4/2712

Борис Львович Фарберман

ИЛФОР ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Олий ва қрта махсус мактаб муаммолари институти Илмий
Кенгаши томонидан чоп этишга тасдиқланган

Рисолада таълим-тарбия ва унинг асосий таркибий қисмлари: ўқув мақсадлари ва вазифалари каталогларини ишлаб чиқиш; қўув мақсадларини назорат-тест топшириларида акс эттириш; режалаштирилган мақсадлар ютуқларини баҳолаш технологик нуқтан назардан кқриб чиқилган. Репродуктив (махсулдор), самарадор ва изланувчан таҳлимдаги педагогик технологияларнинг хусусиятлари ёритиб берилган. Шунингдек, муаллиф томонидан ишлаб чиқилган фақат билимларни назорат қилиш ва баҳолашдагина эмас, балки уларни шакллантиришда ҳам ўқлланадиган инвариантли тестларни ишлаб чиқиш билан боғлиқ педагогик технология варианты келтирилган.

Мактаб ўқитувчилари, ўрта махсус, касб-хунар ва олий ўқув юрти ўқитувчилари, олимлар ва мутахассислар учун мулжалланган.

Масхул тахрирчилар:

иқтисод фанлари доктори, профессор Ф.А.АКНАЗАРОВ
техника фанлари доктори, професеор Қ.И.РУЗИЕВ

Тақризчи:

техника фанлари доктори А.Р.РАДЖАБОВ

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси инсон ҳуқуқлари ва эркинлигини кафолатловчи, жамиятни маънавий янгилайдиган, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантирадиган ва уни жаҳон ҳамжамияти даражасига кутариб, ўзвийликни таъминлайдиган очиқ демократик ҳуқуқий давлат қурмоқда.

Ўзбекистон тараққиётида халқнинг бой маънавий салоҳияти ва умуминсоний қадриятларга ҳамда ҳозирги замон маданияти, иқтисодиёти, илми, техникаси ва технологиясининг сўнгги ютуқларига асосланган мукамал таълим тизимини барпо этиш долзарб аҳамиятга эга.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида илғор педагогик технологияларни жорий қилиш ва ўзлаштириш зарурлиги кўп қарра такрорланади. Педагогик технологияларнинг ўзи нима ва у анъанавий таълим методларидан нимаси билан фарқланади?

Ҳозирги кунда педагогик адабиёт, таълим муаммоларига оид маърузалар, расмий ҳужжатларда "янги педагогик технология", "илғор педагогик технология", "замонавий педагогик технология" иборалари кенг қўлланилмоқда. Аммо "педагогик технология" тушунчаси ҳали ҳам бир қолипга туширилмаган, қомусларда изоҳланганича йўқ, унинг мазмунини ягона талқини ишлаб чиқилмаган ва шунинг учун иборанинг бир-биридан фарқланувчи кўпгина таърифлари мавжуд. Буларнинг орасида эътиборга лойиқроғи ЮНЕСКО таърифидир: "Педагогик технология - бу бутун ўқитиш ва билимларни ўзлаштириш жараёнида ўз олдига таълим шакллари самарадорлаштириш вазифасини қўувчи техник ҳамда шахс ресурслари ва уларнинг ўзаро алоқасини ҳисобга олиб, билимларни яратиш, қўллаш ва белгилашнинг и-

зимли услубидир".

Бу таърифдаги асосий тушуччалар "тизимли услуб" эканлиги равшан, қолган барча сўзлар педагогик технологиянинг тизим сифатидаги таркибий қисмларини ифодалайди. Айнан тизимли ёндашув педагогик технологияни ўқитишга бошқа ёндашувлардан фарқловчи асосий белги ҳисобланади. Таълим мақсадлари, унинг мазмуни, ўқитиш ва таълим бериш услублари, назорат ва натижаларни баҳолашни ўзаро алоқада ва бир-бири билан боғлиқликда дойиҳалаш - кўпинча анъанавий ўқув жараёнида етишмайдиган нарсалардир. Масалан, кўп ҳолларда таълим, асосан, ақборотни эслаб қолишга йўналтирилган, таълим олувчининг бўлажак фаолияти эса муайян ишларни бажариш билан таъкилий, бошқарув ва касбий қарорларни қабул қилиш билан боғлиқ бўлади. Бошқа мисол: ўқув юртлашдан биринчи таълим олувчилар билимларини назорат қилиш услубини маъмурият барча фанлар учун бир хилда, уларни ҳар бирининг хусусиятларини ҳисобга олмай асоссиз белгиланган. Афсуски бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Педагогик адабиётда педагогик технологияга берилган бошқа таърифлар (В.Беспалько, В.Гузеев, В.Сластенин, Б.Лихачев, И.Волков, М.Чошанов, М.Кларин, И.Лернер, Ч.Юдин ва бошқалар) ҳам келтирилади, аммо уларнинг биронтаси ЮНЕСКО таърифи даражасига кўтарила олмаган. Айтиб ўтилган олимлар орасида педагогик технология тўғрисидаги ахборотни МДХ мамлакатлари, жумладан, Ўзбекистонда тарқалишида В.П.Беспалько ва М.В.Кларинларнинг таъсири кучлироқ. М.В.Кларин педагогикадаги технологик ёндашувнинг таркибий тузилиши ва мазмуни тўғрисида бирмунча тўлароқ маълумотларни эълон қилган.

Педагоглар фаолиятида баъзида "педагогик технология" тушунчаси билан фойдали бўлсада амал ўзлаштирилган ва техиологик қурилмаган ўқитиш услублари аталади. Аслини олганда, педагогик техн... - бу ўқитишга ўзига хос бўлган янги (инновация) ендашувдир. У педагогикадаги ижтимоий-муҳандислик тафайфурининг фйодаланиши, технократик нарийннинг педагогика соҳасига кучирилган тасвир, таълим жараёнининг муайян стандартлашуви ҳисобланади.

Фикрийишчи, педагогик технологияга ўқув жараёнини рўйга чиқариш даражиди турли ўқитиш услубларидан фйодаланишнинг муайян янги методларини белгиловчи йулланиш, буни қилиш сифатида қараш мумкин.

"Технология" атамаси орқали аш ёки ярим хомаше-ни таълим маъсулетига айлантириш учун ҳолати, шакли, хос-саси, хусусиятларини ўзгартириш усуллари мажмуаси ту-шунилади ва у моддий ишлаб чиқариш соҳасига тааллуқли-дир. Шу боис интеллектуал соҳага тегишли педагогнинг таълим-тарбия фаолиятини "техно-логиялаштириш" мум-кинми?, деган савол туғилиши табиийдир. "Педагогик тех-нология" тушунчасининг киритилиши асосланганми?

Яқинларгача шахмат ўйновчи, матнларни бир тилдан яқиниҳисига таржима қилувчи ва бошқа интеллектуал муш-ларни бажара олувчи техник қурилма яратилиши мумкинли-гига ишонилмас эди. Ишлаб чиқариш соҳасидан кучирилган ва кишилар интеллектуал фаолиятининг айрим қисмларини алгоритмлаш каби акс жараён ҳаётга кириб келди. Бу эса педагогик назария ва амалиётда янги йуналишлар пайдо бўлишига олиб келади.

Педагогик технология кўп жиҳатдан ўтмишдаги машҳур педагогларнинг орзуларига мос келади. Дидактика-нинг асосчиси Ян Амос Коменский ун еттинчи асрдаёқ

таълимнинг "вақт, фанлар ва услубларни мохирона тақсимлашдан" бошқа нарсани талаб қилмайдиган умумий тартибини топишга ҳаракат қилганди.

Коменский фикрича, идеалда ўқитишнинг ягона мукаммал услуби топилса, "ҳамма нарса тошлари тўғри мувоzanатланган соатдек аниқ, фақат ана шунда маҳорат билан яратилган асбобда эришиш мумкин бўлади. Бекатолик билан илгариларда

Жаҳон педагогика фани илмий-техника тараққиёти таъсирини бошқарув кечириб, психология, кибернетика, тизимлар (система) назарияси, бошқарув назарияси ва бошқа фанлар ютуқларини бирлаштириб, ҳозирги даврда фаол янгилаш (инновация) жараёнлари босқичида турар экан, инсон имкониятларини самарали ривожлантириш амалиётига бой маҳсул бермоқда.

Айтиб ўтамиз, педагогик технология услублари (ўзининг бошланғич маъносида) дастлаб ўқитишнинг ҳаракатни намунавий вазиятдаги (белгиланган қоида бўйича) ўзлаштириш талаб этиладиган маҳсулдор (репродуктив) даражаси учун ишлаб чиқилганди. Репродуктив таълим ҳар қандай таълимнинг зарур таркибий қисми ҳисобланади, у инсоният жамғарган тажрибани аниқ ўқув фани доирасида ўзлаштириш билан боғлиқ. Таълим олувчиларда билим ва кўникмаларнинг маълум "пойдевори" ҳосил қилингандан кейингина, таълимнинг натижали (продуктив) ва ижодий ёндошиш услубларига ўтиш мумкин, булар учун Ғ.Ганге, Л.Бриггс (АҚШ), А.Ромишевски (Буюк Британия) ва В.Гузеев (Россия) педагогик технология муқобилларини ишлаб чиққанлар.

Педагогик назариялар жамланмаси бўлган педагогикада катта ҳажмдаги назарий билим ва амалий тажриба тўпланган. Аммо йигирманчи асрнинг иккинчи ярмига қадар

машхур педагогларда билимнинг ҳам издошлари учун худди ўзлари сингари маъмулотни юқори даражада ўтказишларига имкон берадиган педагогик йўналишни (циклни) ишлаб чиқилган. Сабдан балким, ўтмишдаги машхур педагогларнинг услубларида педагог шахсини кўпроқ инобатга олинган бўлса керак. Издошларда нимадир яхшироқ чиққан, аммо умуман олганда, натижа асосчиларникидек бўлмаган.

"Бизнинг педагогик ишлаб чиқаришимиз - ёзган эди А.С.Макаренко, -ҳеч қачоқ технологик мантиқ асосида қурилмаган, у доиме ахлоқий тарғибга асосланган. Айнан шунинг учун ҳам бизда ишлаб чиқаришнинг барча муҳим бўлимлари: технология жараёнини, иш бажарилишини ҳисобга олиш, яратувчилик (конструкторлик) иши, мосламаларни қўллаш, назорат, ишга тушуриш, яроқсизга чиқариш - деган тушунчалар йўқ" (Кучирма В.Сластенин ишидан олинди, 1997 йил)[14].

Саноатда техник ҳужжатлар талабларига аниқ риоя қилиб, ижрочининг шахсига боғлиқ бўлмаган ҳолда кафолатланган натижа берадиган минглаб технологик жараёнлар ишлаб чиқилган. Бундай технологик жараённинг асоси бўлиб деталнинг ишчи чизмаси ва йиғма бирликлар чизмаси хизмат қилади. Уларнинг талабларига аниқ риоя қилиш деталларнинг ўзаро алмашинувчанлигини таъминлайди, технологик жараённинг такрорланадиган қадамлари эса қайта тикланадиган технологик тузилмани ташкил қилади. Мана шунинг учун ҳам Ўзбекистонда чет эл технологияси асосида ишлаб чиқариладиган автомобилнинг сифати Жанубий Кореяда ишлаб чиқарилган автомобил сифатидан фарқ қилмайди.

Такрорланадиган тузилмани педагогикада яратиш қийин. Бунга ўқув (таълим-тарбиявий) вазифаларнинг хилма-хиллиги, таълим мазмуни бўлаклари ва ўқув материали

турларининг ҳар хиллиги, уларни билиш фойдаси услубининг бир хилда намоён бўлиш уаммо устида ихтисослашган муассасалар (масалан, Буюк Британия ва АҚШда педагогик технология бўйича миллий кенгашлар) иш бошлаган [11].

Саноатда "юксак технологиялар" ибораси бор. Улар, одатда, жуда мураккаб бўлади, катта сармоялар сарфланишини талаб қилади, фаннинг сўнгги ютуқларига асосланади, ходимлардан махсус тайёргарликни талаб қилади. Шундай бўлсада, улар маҳсулотнинг юқори сифати ва рақобатбардорлигини, пировард натижада салмоқли фойдани таъминлайди. Педагогик технологияни ўқитишдаги "юксак" услубият қаторига киритиш мумкин, ammo унинг жорий қилиниши катта сарфларни талаб қилмайди. Таълим сифатининг калити пировард оқибатда алоҳида ўқув юрти ва аниқ ўқитувчи дейдиган бўлсак, педагогик технологияни ўзлаштириш, асосан, педагогларни ўқитишни талаб қилади. Мазкур китобнинг мақсади уларга бундай ишда ёрдам беришдир.

70-80 йилларда АҚШда юзага келган педагогик технология оқими деярли барча ривожланган мамлакатларга тарқалди, ЮНЕСКО каби нуфузли ташкилот томонидан тан олинди ва қўллаб-қувватланди ва ҳозирги кунда кўпгина мамлакатларда муваффақиятли ўзлаштирилмоқда.

1996 йилда Иерусалим университетида ЮНЕСКО ҳолатида педагогик технология бўйича халқаро анжуман бўлиб ўтди. Анжуманда педагогик технология ёрдамида эришилган муваффақиятлар тўғрисида маъраعات АҚШ, Буюк Британия, Германия вакиллари, билки Коста-Рика, Филиппин, Туркия, Малайзия вакиллари ҳам маъруза қилдилар. ЮНЕСКОнинг навбатдаги анжумани 1997 йили Манила (Филиппин республикаси)да, 1998 йили Канада (Нью-Фанс

ленд)да утказилди.

Кўпгина мамлакатлар ўқитишда технологик ёндашувдан фойдаланиб, ўқувчилар ўзлаштиришини оширишда сезиларли муваффақиятларга эришдилар. Масалан, Жанубий Кореяда педагогик технология бўйича синов-тажриба тарзида ўқиётган 50 минг боладан 75 фоизда анъанавий ўқитишда фақат энг яхши ўқувчилар эришадиган натижалар қўлга киритилган. Бир қатор бошқа мамлакатларда утказилган тажрибалар ўқитишнинг бу ти-зимини қўллаш ўртача ўқувчига анъанавий ўқитишда 80-85 фоиз ўқувчилар эришадиган натижадан юқориқ натижага эришиш имконини беришини кўрсатди. Педагогик технологияни ўзлаштириш Сингапур, Корея ва Японияга 9.13 ёшлик ва битирувчи синф ўқувчилари ўртасида математика бўйича учта юқори ўринни эгаллаш имконини берди (ТҚМСС учинчи ҳалқаро математика ва илмий тадқиқотлар маълумотига қара).

Педагогик технологияни ўзлаштириб олган мохир педагоглар учун мазкур усулнинг анъанавий усулга қара самарали эканлиги маълум. Бу эса мактаб педагоглари, ўрта махсус, касб-ҳунар ва олий мактаб профессор-ўқитувчилари учун кадрлар тайёрлаш сифатини оширишда педагогик технологияни ўзлаштириш ва амалга қўллаш зарурлигини билдиради. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида "янги педагогик ва ахборот технологиялардан фойдаланиб, талабаларни ўқитишни жадаллаштириш" кўзда тутилган [1]. Ушбу қўлланма педагоглар учун мазкур соҳада ёрдам бериш учун мулжалланган.

диқ кишиларни шакллантириш нуқтаи назари билан куратилар. Бихевиоризмнинг инсонни муайян ҳаётдаги ҳолат буйича қараши ўрнатилган ғояга мос келмас эди. Бихевиористлар ҳам бу соҳада янглишганлар. Кейинчалик, илм-фалсафа эгаллаган чуққилардан назар солинганда, уларнинг назарияларида қарама-қаршиликларни аниқлади. Шунга қарама-қарши хулқ-атворининг аҳамияти ва рағбатланишдаги ўрни аниқлашда бихевиористлар тўғри фикрда эдилар. Бир талафоти америкалик педагог олимларнинг ўз имкониятларини бихевиоризм орқали кенгайтирганликлари ва буюк натижаларни эришганлиги фикримизнинг далили бўлиб хизмат қилади.

Бихевиористик таълимотнинг асосини "рағбат-ҳатти-ҳаракат" (S-R) ибораси ташкил этади. Соддароқ қилиб айтишда киши хулқ-атвори рағбатлантирувчи таъсирдан келиб чиқади. Бихевиоризм ғояларининг кенг ташвиқотчиси Д.Уотсон доимо шу нарсани таъкидлар эди. "Тўғри қўлланилган рағбатлантириш ва уни ижобий қўллаб-қувватлаш киши хулқ-атворини ўзгартиришда ва ҳатто шахсни шакллантиришда беқиёс имкониятларни очиб беради". У ёзган эди: "Ҳар жойдаги асосий мақсадим - рағбатлантириш воситалари ва уларни келтириб чиқариш ҳақидаги аниқ билимларимни кенгайтиришдир".

Катта Совет Энциклопедияси буюртмаси асосида таърифланган "Бихевиоризм" мақоласида Д.Уотсон таърифи мукаммаллаштирди: "Бихевиоризмнинг асосий вазифаси рағбатлантиришга жавобан киши ҳатти-ҳаракатини кузатиш натижаларни жамлаш ва оқибат натижада бихевиорист ҳақида бир вазиятда кишининг аниқ рағбатга қандай ҳатти-ҳаракат билан жавоб беришини аввалдан башорат қилишидир".

Минглаб педагог ва ўқитувчиларимиз таълим-тарбиясида сунг ўз ўқувчиларидан кутадиган ҳатти-ҳаракат-атворни ташхис ва башорат қилиш билан машғул

бўладилар. Бу борада юқори натижа ва самарага эга эмаслигимиз маълум. Муайян шароитдаги муайян ўқувчининг ҳатти-ҳаракати учун бихевиоризм айбдорми?

Америка педагогикаси бихевиористик рағбатлаш ва қувватлаш назариясини қабул қилган. У таълим жараёнида эгалланган билим, кўникма, фикрлаш тарзи, баҳолаш, хулқ-каби ҳатти-ҳаракатлар мажмуасини намоиш этишни олдинги қаторга олиб чиқди. Масалан:

- матндаги атайлаб йўл қўйилган хатони ўқиб чиқиб, ҳеч бўлмаганда 90 фоиз аниқликда топиш;
- ўқувчилар уч хоналик ўн та сон устида беҳато амаллар бажараолишни намоиш этадилар;
- "Гамлет"ни ўқиб чиқиб, унинг қисқа мазмунини ёзма равишда ифода қиладилар;
- ўқувчи хайвонларнинг атроф-муҳитга қандай мослаша боришини тасвирлаб беради;
- кутубхонада мустақил ишлаб ўқувчи ўз гуруҳида маълум мавзу буйича маъруза қилаолади;
- қурбақанинг ички аъзоларини жарроҳлик йўли билан аниқлайди.

Юқоридаги мақсадларни муайянлиги ва аниқлигини қай

атилган. Бу эса ишбилармонлик, саранжомлик, тадбиркорлик - хуллас, "индустриал шахс"ни тарбиялаш демакдир. ўқув тарбия жараёнида асосий ўрин компютерларга берилади.

Бихевиоризмни инкор этилиши Америка ва собиқ совет педагогикаси ўртасида таълим назариясига турлича ёндашувларнинг сабаби бўлди. Россия Педагогика қомусида (1993) айтиб ўтилганидек "...замонавий инглиз-америка педагогикасида "дидактика" атамаси ишлатилмайди, таълим назарияси эса асосан педагогик психологияга тааллуқли

ахборот сифатида қаралади. Бундай билимлар, уларни қўлай олиш қўникмалари орқали текшириб кўрилади (имтиҳонларда), яъни ҳеч қандай қўлланмасиз хотирадаги билимларни тўғридан-тўғри саволларга жавобан ифода этиш. Бу тизимдаги билимлар - асосан эсда сақлаб қолиш натижаси, қўпинча расмий маълумотдир. Улар хотира тубидан юзага келтирилади ёки бошқа сўз билан айтганда фақат унга қаратилган тўғридан-тўғри савол қўйилганда эсга олинади, қайта эсга олиш даражасидаги билим узок вақт хотирада сақланмайди. Ҳар қачон пайтда қийинчилик билан эсга олинади, айрим ҳолда эса умуман эсга олиб бўлмайди.

Маълумот бўлиш тизимида тайёр билимларни "ўқитувчи-талабаларга", бу билимларга уларнинг эҳтиёжи ва фаоллик даражаси боғлиқ бўлмаган ҳолда, бевосита бериш мумкин бўлган имкониятидан келиб чиқишади. Шунга кўра ўқитувчининг асосий вазифаси - зарурий ахборотни маълум қилиш ва уни хотирада мустақкамлаш устида ишлашдир.

Бундай ўқув жараёнида ўқув предмети соатлар миқдори, ваъз, лаборатория ва амалий машғулотлар оралиғидиги соатлар тақсимооти, дарс ўтиш жойи қатъий белгилаб олинади. Лекин педагог масъулиятига тегишли таълим натижаси деярли ҳисобга олинмайди.

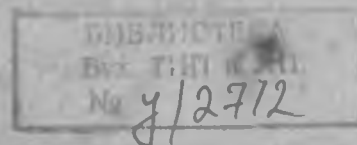
В.Гузеевнинг таъкидлашича, анъанавий услубда таълим мақсадлари дастур талабларига мувофиқ ҳолда ноаниқ тасвирланиб, таълим олувчиларнинг "ўзлаштириш" тушунчаси қобиғига ўралган қандайдир ноаниқ тасаввур билан тавсифланади. Кўпроқ ютуқларга эришган ўқитувчиларнинг иш тажрибаларини умумлаштириш асосида таълим жараёнлари ташкил этилади. Ҳар бир аниқ вазият учун илгаридан ўқитувчиларнинг педагогик фаолияти намунаси қидирилади... , аммо таълимнинг бир қатор олимлари ва амалиётчилари алоҳида услубиётларнинг даврий ўтганлигини ва ҳар

қандай илғор педагоглар тажрибаларини умумлаштириш (агар умуман ноёб ҳодисаларни умумлаштириш мумкин бўлса) тизимли ва мақсадга йўналтирилган, гаровланган, самарали таълимни қуриш имконини бермаслигини қайта қайта таъкидлашмоқда [4].

Таълимда озғак-кўргазмали ёндашув жуда катта таърибага эга ва қисмларга ажратилиб ишлаб чиқилган бўлиб, таълим тизимида улкан хизмат кўрсатди. У биров бўлсада такомиллашувни давом эттирмоқда, аммо бу такомиллашув ёндашувнинг қонуниятлари доирасида чеклангандир. Жадал суръатлар билан ўсиб бораётган фан ва техника талаблари, таълим тизимидаги ислохотлар рақобатбардош кадрлар тайёрлаш, шахсни ривожлантириш, унинг маълумот олиш истакларини қондиришга бўлган жамият эҳтиёжлари ҳамда ўқитиш услублари ўртасида зиддиятлар туғилишига олиб келди.

Педагогик технология

И.П.Подласуининг [18] таъкидлашича: "Технология яратилгунча шахсий маҳорат ҳукм-ронлик қилади. Эртами, кечми, шахсий маҳорат "жамоа маҳоратига" айланади ва унинг мужассам ифодаси бўлиб технология хизмат қилади."

Шахсий маҳорат	Умумий технология
1. Жараён бошидан охиригача ходим томонидан бажарилади	1. Жараён бўлакларга ажратилади, ҳар бир ходим ўз бўлагини бажаради
2. Жараёнга боғлиқ барча билим ва иқир-чикирларни билиши зарур	2. Фақат ўзига биркирилган жараён қисмини билиши зарур
3. Барча ишни ўзи бажариши зарур	3. Барча ишни қилишини инкор этувчи "тайёр" ишланмалар тадбиқ этилади
4. Жараён давомли (узоқ)	4. Жараён бир мунча тезлашади
5. Маҳсулот сифатли	5. Маҳсулотнинг сифати кам эмас
6. Ички туйғу, сезги ва тажрибага асосланади	6. Илмий асосланган ҳисоб ва билим
7. Маҳсулот ишлаб чиқарувчи имкониятлари билан чекланади	7. Маҳсулот айрим ишлаб чиқарувчиларнинг имконияти билан чегараланмайди. Оммавий ишлаб чиқаришни уюштириш мумкин

Энг аавало, таълимга технологик ёндашувнинг умумий тавсифномаси (қисмларга ажратмаган ҳолда), таълимнинг жуда оддий маҳсулдор даражаси сифати мисолида қарайиш. Бундай вариантнинг танланиши М.В.Кларинининг "Педагогическая технология в учебном процессе" асарида келтирилган тизимга мос келади [8].

Маълумки, маҳсулдор таълим ўқувчиларни ёд олинган қондалар асосида, бир хил вазиятдаги намуна бўйича ҳатти-ҳаракатларини ўзлаштириш имконини беради. Купчилик ўқув режалари натижалли даражада ўзлаштирилса ҳам, унда маҳсулдорлик белгилари иштирок этади ва у талабдорлар оятдан ташқари вазиятдаги вазифаларни маълум қондаларни жамлаган ҳолда янги алгоритм яратиб ечиш кўникмасини ҳосил қилади.

"...Муқаддам қўлланилган ва ўқитувчи учун ишлаб чиқилган дарсма-дарс услубий ишланма урнига педагогик технологияда ўқувчининг ўқув-ўзлаштириш жараёнининг таркиби ва мазмунини аниқлаб берувчи ўқув жараёни лойиҳаси тақлиф этилади" деб ёзган эди В.П.Беспалко [2].

Педагогик технология доирасида маҳсулдор даражадаги таълим аниқ қайд этилган ва қисмларни тавсифланиб, қўтилган натижалари билан асл ҳолича қайтариш лозим бўлган қондаларни жараён сифатида кўрилади. ўқув ашёлари аниқ қайд этилган ўқув мақсадига мос ҳолда ишлаб чиқилган, махсус қисмларга (модулларга) ажратилган, ўқув мавзуларини тавсия этишнинг муқобил йўллари кўзда тутилган, ҳар бир қисмни тест ва қўшимча тузатишлар киритиш билан ҳамоханг бўлади. ўқув ишлари юқори натижаларга эришишга қаратилган. Бундай йўналтирилганлик машгул бўлиш, мусобақаланиш ва ўзаро ёрдамлашиш тушунчаларидан халос эмас. Шу билан бирга у бутун таълим жараёнига маҳсулдор кўриниш беради. Шунинг учун ҳам у энг зарур

рий билим, кўникма ва малакаларни ургатишда кўпроқ самара беради. В.И.Орлов (1998) шундай дейди: "Ҳозирги пайтда маҳсулдор (репродуктив) ўқув жараёнига иккинчи даражали деб қаралмоқда. Ўқолбуки, одамлар бутун ҳаёти давомида фақат маҳсулдор меҳнат билан банддир, агар ҳолда у ўзини энг зарур нарсалар билан таъминлай олмас эди. Тарбияланувчилар фаолиятида маҳсулдорлик асосий ўринни эгаллаши зарур ва шундай шароитдагина энг зарур билимлар ҳажмини эгаллаши ва ижод учун муносиб шароит яратиши мумкин".

Шуни таъкидлаш жоизки, маълум шароитларда би ўқув мавзусини маҳсулдор усулда иккинчисини - изланувчан-тадқиқот усулида ўзлаштириш қулайдир. Шундай қилиб маҳсулдор ўқиш босқичида педагогик технологияни ўзлаштириш изланувчан-тадқиқот усулига асосланган педагогик технологияга ўтишнинг мустаҳкам таянчи бўлиб хизмат қилади.

Маълум қўшиқда айтилган иборадек - "маҳсулдор ўқишга гурурли қараманг". Фақат бошланғич даврда маҳсулдорлик босқичига асосланган, мураккаб бўлмаган ўзлаштириш жараёнини эгаллай бориб юқорироқ бўлган изланувчан-тадқиқот ёндашувига ўтиш мумкин бўлади.

Технологик ёндошувни қўллаш қўйилган ўқув мақсадларига албатта эришиш имконини беради. Бундай самар берувчи механизмлар кейинги бобларда ўз аксини топган.

Изланувчан ёндошув

Бундаги мақсад ўқувчиларда муаммони ҳал этиш, янги охиригача тугалланмаган тажрибани мустақил ўзлаштириш таъсир этишнинг янги йўлларини яратиш қобилиятларини шахсий идрокни ривожлантиришдан иборатдир.

Излакувчи таълим андозасининг таълим мазмуни, таълият ва жамият билан ўзаро таъсири натижасида шахс таълиқотчилиқ ва жадал ижодий характерли фаолият йўлига бошланади.

● Шу билан бирга педагог таълим олувчилар ўқув фаолиятини бошқаришда демократик, рағбатлантирувчи йўл тутади, уларнинг шахсий ташаббусларини қўллаб-қувватлайди, ҳамкорликда ишлашга даъват этади, ўқувчилар ўқув фаолиятининг оператив-техник жиҳатларини ўзлаштиришга қадар унинг аҳамияти ва рағбатларини биринчи ўринга олиб чиқади. Аввал таъкидланганидек, ҳозирга қадар ўқитишда изланувчан ёндошувни ўз ичига олувчи педагогик технология кўринишлари ишлаб чиқилган.

Умумлаштирамиз:

ТАЪЛИМГА ЁНДАШУВНИНГ ҚИЁСИЙ ТАВСИФНОМАСИ

Тушунтирув-намойиш (анъанавий)	Технологик	Изланувчан
Ўқитувчининг талаба- га маълумот бернини Аниқ бўлмаган ўқув мақсадлари Тайёр билимларни ба- ён қилиш Сухбат ва ҳикоя - таълим беришнинг ус- тувор ташкилий шакллари Тасвирчилик ва маълум даражада қо- тиб қолганлик Билимларни мажбу- рий тарзда эсда сақ- лаб қолиш Ахборотни хотирада сاقлаб қолиш, мус- таҳкамлаш ва тўллаш- га доимо ундаш Билиш босқичларини бир бутун тизимга етарлича боғланмаган фанлар ташкил этади Машғулотлар (асосан) академик характерга	Тизимли ёнда- шувдан фойда- ланган ҳолда Ўқув жараёнини лойиҳалаш Кузланган андо- зага кўра таълим олувчи- нинг кузатилиш мумкин бўлган ҳаракатларининг жамламаси Кўринишида ўқ- ув мақсадларини мумкин қадар аниқлаштириш Таълим олувчи- ларнинг ҳатти- ҳаракатлари орқали ўқитиш Таълим олувчи- лар билан алоқа боғлаш ёрдамида таълим жараё- нига тузатишлар кириштириш	Мазмундан сўраб Ўқув ташкили Предметлар алоқа Фаразларни олга суртиш ва текшириш Маълумот тўллаш Моделлашти- риш, синов тажриба (эк- сперимент) Рефлексия, та- нқидий, ижо- дий тафаккур Кўп мезонлик асосланганлик Хўшасоҳчи- лиги Фолг бемаларни шахсий инти- тишга инти- лиш Хўшасоҳчи- лиги

эга ва мутахассислар-
нинг бўлагуси феолия-
ти билан етарлича
боғлиқ эмас

Шакллантирув-
чи ва умумлаш-
тирувчи баҳолар
Мезонли назо-
рат (тест ўтка-
риш)
Билим ва
қўникмаларни
тўлиқ ўзлашти-
риш
Режалаштирил-
ган натижаларга
кафолатли эри-
шиш
Таълимнинг са-
марадорлиги

маънавият,
ижтимоий ма-
съулият, та-
факкупни юк-
саятирувчи ян-
гиликларга
нисбатан хо-
зиржавоблик

Ўқув жараёнининг технологик шакл модели ва унинг
амалий тадбири янгилик хусусиятига эгадир ва анъанавий
таълимни қайта шакллантиради.

Таълимдаги дозимини, педагогикада ҳам технологик,
ҳам изланувчан ёндашувлар зарур: ҳар бирининг қўллани-
ладиган ўрни бор ва уларнинг мақбул равишда бирга қўшиб
олиб борилиши мақсадга мувофиқдир.

Олдин эслатиб ўтилганидек, бугунги кунга қадар ри-
вожланган давлатларда таълимнинг турли даражалари учун
педагогик технологиянинг андозалари ишлаб чиқилган,
жумладан, натижали ва изланувчан-ижодий таълим учун,
улар ҳақида кенинчалик сўз юритилади.

Ўзбекистон педагоглари педагогик технология билан
етарлича таниш эмаслар. Албатта, бу ҳолатни тузатишга
жиддий эътибор қаратиш зарур. Кўп босқичли таълим тизи-

мида, янги стандартлар ва дастурлар доирасидаги таълим жараёнини эскирган услубият бўйича олиб борилишига йўл қўйиб бўлмайди.

Таълим тизимидаги кенг қамровли таркибий ислохотларни республика педагоглари илғор педагогик технологияларни ўзлаштириш ва ўқув жараёнига қўллаш билан мустаҳкамлашлари зарур. Аввал таъкидланганидек, бунинг учун педагогларимизни ўқув жараёнига педагогик ёндошувларини ўргатиш талаб этилади, бу эса педагогик технологиядан фойдаланишда ташқари уни ўзбекистон маданияти, анъаналари ва таълими билан бойитишга олиб келади.

Технологик ёндашув доирасида яратилган дидактик лойиҳалаш усуллари булган муносабатингиз ўқув жараёнини самарали ва шу билан бирга ўқув жараёнини ижодий режалаштириш, янги фикрлар билан бойитиш, уларнинг натижаларини баҳолашга ёрдам беради.

Дарсликлар яратувчи муаллифлар ҳам педагогик технология асосида ўқитишнинг хусусиятларини ҳисобга олишлари жуда муҳимдир.

қайд этиш жоизки, анъанавий ўқув жараёнида педагогик ёндашувни тулалигича эмас, балки айрим қисмларини қўллаш (уларни ўзлаштирилганлиги ва тегишли услубий таъминотнинг тайёригига қараб) мумкин. Бу, энг аввало педагогик технологиянинг ядроси, маркази ҳисобланган алоҳида ўқув мақсадларини аниқлаштириш усулларига тегишлидир. Улар кейинги бобларда ёритилган.

НАЗОРАТ ТОПШИРИҚЛАРИ

2.1. Таълим беришга (2-жадвалга мувофиқ) уч хил ёндошувни таърифлаб беринг.

2.2. Мослиқни аниқланг:

1. Анъанавий ўқув жараёни

А. Тизимий ёндашув асосида ўқув жараёнини лойиҳалаш.

В. Ахборотларни ёдлаш, хотирада сақлаш ва жамлашга ундаш.

Д. Тайёр билимларни ўқитувчи томонидан талабаларга етказилиши.

Е. Андоза кўринишидаги, кутилган натижа шаклидаги ўқув мақсадини мумкин қадар аниқлаштириш.

Ғ. Режалаштирилган ўқув мақсад-ларига кафолатли эришиш.

2. Педагогик технология

Тўғри жавоб: 1-В,Д; 2-А,Е,Ғ

2.3. Мосликни аниқланг:

1. Маҳсулдор
таълим жараёни

2. Натижали
таълим жараёни

А. қондани ўзлаштириш ва шу асо-
сида турдош масалаларни ечиш.

В. Белгиланган мавзуда иншо ёзиш.

Д. Амалдаги вазият таърифига асо-
сан қарор қабул қилиш.

Е. Геометрия дастуридаги теорема-
ни исботлаш.

Ғ. Аввал ўзлаштирилган қонун-
қондаларни бир тизимга келтириб,
масалани ечиш алгоритмини тузиш

Тўғри жавоб: 1- А, Е; 2 - В, Д, Ғ

3. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ

Таққосланадиган
(идентификация-

лашган) ўқув мақсади

Б.Блумнинг билиш
соҳасидаги ўқув мақ-
садларининг таксоно-
мияси

ўқув мақсадларининг
асосий тоифалари

ўқув мақсадларининг
руйхати (каталоги)

Таълимни қандай қилиб кафо-
латланган натижага олиб келув-
чи ўзига хос технологик жараён-
га айлантириш мумкин?

қандай қилинса оддий педагог-
ўқитишда юқори самарага эриша
олади?

Ушбу бобда келтирилган савол-
ларга таълим жараёнида қўлла-
ниладиган технологик ёндошув-
нинг баён этиш билан жавоб бе-
ришга ҳаракат қилинган. Асосий
эътибор ўқув жараёнини лойиҳа-
лаш босқичига қаратилади.

Маълумки, саноатда замонавий
технология меҳнатни кенг тақ-
симлашни кўзда тутди. Маҳсу-
лотни лойиҳалаш ва уни тайёр-
лаш технологиясини юқори ма-
лакали мутахассислар амалга
оширади. Бунда, аввало барча
иқир-чиқирларни аниқ, ўзил-
кесил ифодалайдиган, нима ва
қандай тайёрланиши курсатилган
лойиҳа ишлаб чиқилади, шундан
кейингина маҳсулотни тайёрлаш
ва ишлаб чиқаришни ташкил
этиш бошланади.

Эквивалент тажриба қондаси

ухшаш тажриба қондаси

Мустаҳкамлайдиган ҳаракат қондаси

Билимни муттасил мустаҳкамлаб

бориш тамойили

Муайян вазифани бажариш ишчилар техник хужжатларнинг талабларига қатъий риоя қилалар. Натижада ўрта миёна маҳсулот билан анча мураккаб вазифани бажаришга имконият яратилган. Тайёр маҳсулотнинг юқори сифати таъминланади.

Педагогик технологияда ҳақиқий ўқитиш жараёнини лойиҳалаш босқичига ва аввало таълимнинг кутилажак натижаларига алоҳида эътибор қаратилади. Визуал фикримизча, педагогик ёндашувнинг дастлабки босқичи дидактик воситаларни ишлаб чиқишни бир гуруҳ тажрибали услубчи ўқитувчиларга топшириш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу бўлимни ўқир экансиз, устундаги тушунчаларни моҳиятини англаб оласиз, шу билан биргаликда (мазкур қўлланманинг чекланган ҳажми доирасида) педагогик технологиянинг таркибий қисмлари ҳақида эътибор сқача ахборот оласиз.

3.1. ТАЪЛИМГА ТЕХНОЛОГИК ЁНДАШУВ ШАКЛИ

Педагогик технология пайдо бўлгунга қадар бошқа масалалар қаторида мураккаб қурилма ва жараёнларни лойиҳалаш ўрганиладиган таълим тизимида айнан таълим жараёнининг ўзини самарали лойиҳалаш қондаси ишлаб чиқилмади. Бу бўшлиқни педагогик технология тўлдирди ва айни замонда лойиҳалаштирилган ўқув жараёнини рўёбга чиқаришга ижодий ёндашувни учун педагогга кенг ўрин қолдирди.

Педагогик технологиянинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, унда ўқув мақсадларига эришишни кафолатлайдиган ўқув жараёни лойиҳалаштирилади ва амалга оширилади. Технология ёндашув, энг аввало, тасвирлаш эмас, балки лойиҳалаштирилган натижаларни амалга ошириш имконини берувчи амалий кўрсатмаларни тузилмада ўз ифодасини топади.

Мақсадга йўналтирилганлик, оралиқ натижаларни ташхисли текшириб бориш, таълимни алоҳида ўқитиш лавҳаларини ажратиш каби қайта такрорланиш хусусиятли, ушбу тизим "модуль" шаклига эга бўлиб, мазмунлар билан тўлатилган ва умумий таркибга боғланган бирликлар, жамланглардан ташкил топади (1-расмга қараңг).

1-расм. Ўқув жараёнини лойиҳалаш

Амалда бу педагогнинг қайта-қайта такрорланувчи ҳаракатининг алгоритмидир. Ушбу алгоритмнинг янги бўлимларга қўлланилиши (тегишли ўқув мақсадлар билан) аниқ назорат усуллари ва таълим жараёнлари билан) жараёни кўламини қамраб олади.

Бундай алгоритмни аниқ ва муваффақиятли тушуниш натижасида ўқув мақсадлари тўла-тўқис стандартлаштиришга ўтказилади. Стандартлашувнинг меъёри қуйидагилар бўлиши мумкин:

- а) юқори, аммо мутлақ эмас;
- б) мутлақ;

Биринчи ҳолатда мақсаднинг мураккаблиги тўғрисида кузатиш мумкин бўлган хатти-ҳаракатлар тилига аниқлаштириш ишловини бермайди, цикл тўлалигича қайта қилинмайди.

Иккинчисида биз такрорланувчан жараён бўлиши таълимнинг репродуктив (маҳсулдор) тури билан шартли. Мулоҳазани шундан бошлаймиз.

Ўқув жараёнини педагогик технология асосида ташкил қилишнинг режалаштириш босқичида, етакчи услубчи педагоглар гуруҳи педагогик технологиянинг қонун-қонда ва шарт шартлари асосида услубий ашёларни ишлаб чиқиш пайт-пайида юқорида малака талаб этилади. Лойиҳа тайёрлагич, педагог асосан ташкилий ва маслаҳатчи (иждоий) вазифаларни бажариши мумкинлиги сақлаган ҳолда) вазифаларни бажарилади.

Саноатда ишлаб чиқилувчи маҳсулотни (детални) тайёрлаётганда махсус таърифлар, стандарт белгилари, намуналар ва улардаги ўлчамлар аниқлиги, сиртлар қаттиқлигига қўйилган талаблар акс эттирилади.

Педагогик технологиядаги лойиҳалаш жараёнида ҳам ўқув ва тарбия мақсадлари ишлаб чиқишда тавсифлар ва дидактик бўлинмадан кутилажак натижалар таърифларига махсус талаблар қўйилади.

Дастлаб ўқув ва тарбия мақсадлари ишлаб чиқилади. Ушбу босқичда саноат ишлаб чиқаришга ўхшашлик кузатилади. Ишлаб чиқаришдаги бошқарувчи ва таълимдаги педагог фаолиятларида тизимнинг аҳволи ва самарадорлиги ҳақидаги ахборотлар оқимини қабул қилиши бўйича ўхшашлик бор. Ишлаб чиқилган ўқув мақсадлари асосида назорат ишлари тузилади ва ундан сўнг услубий қўлланмалар ва ўқув матнлари яратилади.

Ўқув жараёнининг барча босқичларида бутун тизимнинг асосий технологик жиҳати - ўқув жараёнининг сўнгги натижалари бўлган ўқув мақсадига эришишга йўналтирилганлигини кузатиш мумкин.

Технологик ёндашувга асосланган ўқув-тарбия жараёни лойиҳалаш кетма-кетлиги 2-расмда умумий кўри-нида берилган. Ушбу андозадаги ҳар бир таркибий қисм педагогик муолажанинг мақбуллаштирилган бўлагани таъ-
31

1-расм. ўқув жараёнини лойиҳалаш

Амалда бу педагогнинг қайта-қайта такрорланувчи ҳаракатининг алгоритмидир. Ушбу алгоритмнинг янги қув ва тарбия мақсадлари ишлаб чиқишда тавсифлар ва янги бўлимларга қўлланилиши (тегишли ўқув мақсадлар бир дидактик бўлинмадан кутилажак натижалар аниқ назорат усуллари ва таълим жараёнлари билан) таърифларига махсус талаблар қўйилади. жараёни қўламини қамраб олади.

Бундай алгоритмни аниқ ва муваффақиятли тушунишда шу босқичда саноат ишлаб чиқаришга ўхшашлик ку- натижасида ўқув мақсадлари тўла-тўқис стандартлаштирилади. Ишлаб чиқаришдаги бошқарувчи ва таълимдаги педагог фаолиятларида тизимнинг аҳволи ва самарадорлиги қандаги ахборотлар оқимини қабул қилиши бўйича ўхшаш- лик бор. Ишлаб чиқилган ўқув мақсадлари асосида назорат ишлари тузилади ва ундан сўнг услубий қўлланмалар ва ўқув матнлари яратилади.

а) юқори, аммо мутлақ эмас;

б) мутлақ;

Биринчи ҳолатда мақсаднинг мураккаблиги таълимнинг умумий мақсадлари билан ҳама-қанча яқинроқ кузатиш мумкин бўлган хатти-ҳаракатлар тилига аниқлаштириш ишларини бермайди, цикл тўлалигича қайта-қайта ишлатиб чиқилмайди.

Иккинчисида биз такрорланувчан жараён бўлиши таълимнинг репродуктив (маҳсулдор) тури билан иш-тиришамиз. Мулоҳазани шундан бошлаймиз.

Ўқув жараёнини педагогик технология асосида ташкил- қилишнинг режалаштириш босқичида, етакчи услубчи- педагоглар гуруҳи педагогик технологиянинг қонун-қонда ва қоидаларини асосида услубий ашёларини ишлаб чиқиш пайт- ларида юқорида малака талаб этилади. Лойиҳа тайёр- латувчи, педагог асосан ташкилий ва маслаҳатчи (ижодий- ишмчлар киритиш имконини сақлаган ҳолда) вазифалар- ни бажаради.

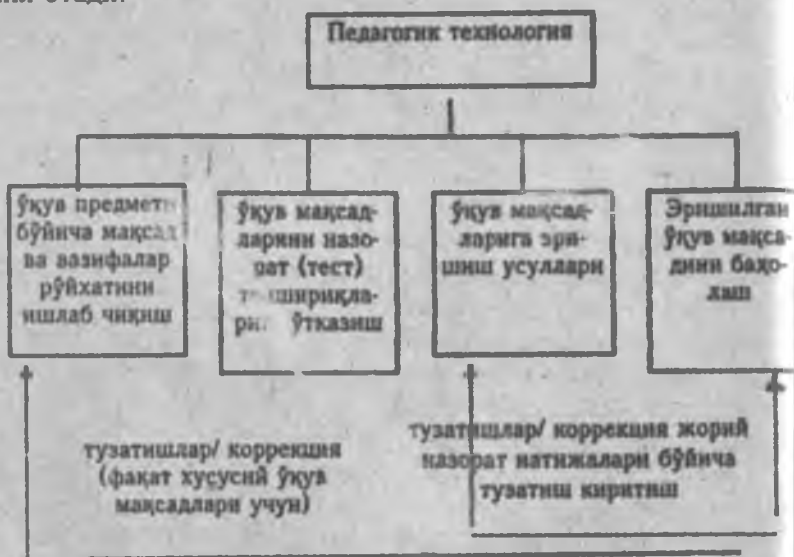
Саноатда ишлаб чиқилувчи маҳсулотни (детални) лойиҳалаётганда махсус таърифлар, стандарт белгилари, нормалар ва улардаги ўлчамлар аниқлиги, сиртлар қаттиқ- лигига қўйилган талаблар акс эттирилади.

Педагогик тахнологиядаги лойиҳалаш жараёнида ҳам таълим мақсадлари ишлаб чиқишда тавсифлар ва натижалар аниқлаштириш босқичида саноат ишлаб чиқаришга ўхшашлик ку- натижасида ўқув мақсадлари тўла-тўқис стандартлаштирилади. Ишлаб чиқаришдаги бошқарувчи ва таълимдаги педагог фаолиятларида тизимнинг аҳволи ва самарадорлиги қандаги ахборотлар оқимини қабул қилиши бўйича ўхшаш- лик бор. Ишлаб чиқилган ўқув мақсадлари асосида назорат ишлари тузилади ва ундан сўнг услубий қўлланмалар ва ўқув матнлари яратилади.

Ўқув жараёнининг барча босқичларида бутун тизим- нинг асосий технологик жиҳати - ўқув жараёнининг сўнгги натижалари бўлган ўқув мақсадида эришишга йўналтирил- ланиш кузатиш мумкин.

Технологик ёндашувга асосланган ўқув-тарбия жа- раёнини лойиҳалаш кетма-кетлиги 2-расмда умумий кури- лган. Ушбу андозадаги ҳар бир таркибий қисм педагогик муолажанинг мақбуллаштирилган бўлагани таш- қилган.

кил этади.

2-расм. Педагогик технологиянинг тузилиши

3.2. МАҚСАДЛАР КАТАЛОГИ ВА МАҚСАДЛАРНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ

“Педагогик технология” сўз бирикмаси асосида “технология”, “технологик жараён” тушунчалари ётади. Ушбу тушунча орқали саноатда тайёр маҳсулотни олиш учун бажариладиган ишларнинг кетма-кетлиги ҳақидаги техник ҳужжат, таълимда эса фан бўйича услубий тадбирлар мажмуаси тушунилади.

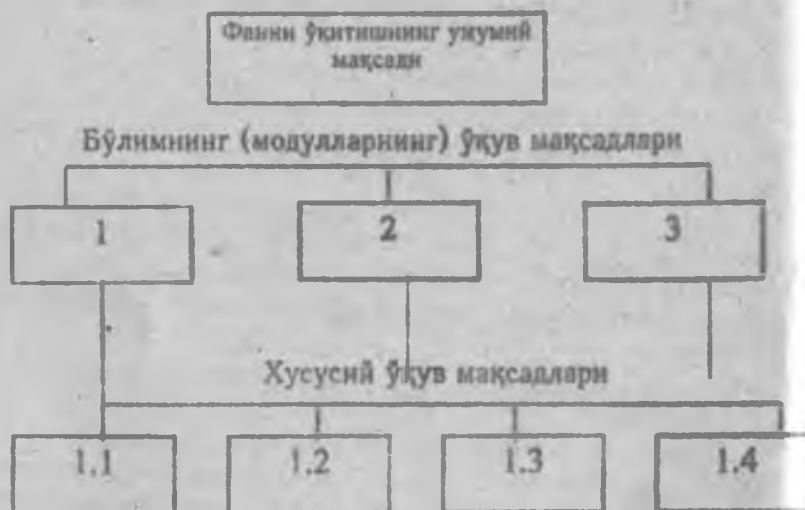
Педагогик технологияни тушуниш учун асосий йўли аниқ белгиланган мақсадларга қаратилганлик, таълим олувчи билан мунтазам ўзаро алоқани ўрнатиш, педагогик технологиянинг фалсафий асоси ҳисобланган таълим олувчининг хатти-ҳаракати орқали ўқитишдир. ўзаро алоқа педагогик технология асосини ташкил қилиб, ўқув жараёнини тўлиқ қамраб олиши керак. Шу тезисни батафсил кўриб чиқайлик.

Педагог одатда ўз олдида ўқувчилар учун материалининг мазмунини тушуниб, ўзлаштириб олишсин, маълум билимларни эгаллаб амалиётда қўллашга ўргансин деган мақсадни қўяди. Лекин ўзлаштириш, тушуниш, қўллаш нимани англатали?

Педагог ўз олдида қўйган мақсадга эришганлигини қандай билади?

Педагогик мақсадларга эришганлик ёки эришмаганликни билишнинг аниқ воситалари бўлгандагина, педагог ўзининг меҳнати самарали эканлигига ва танлаган услублари мақсадга мувофиқлигига ёки, аксинча, самарасиз эканлигига ишонч ҳосил қилиши мумкин. Одатдаги ўқитиш услубини тадқиқ қилишда педагогик технология тарафдорлари айнан шу нарсани назарда тутишган эди.

Маълумки, педагог жамиятдан буюртмани умумий кўринишда олади. Ҳаттоки, ўқув дастурларида белгиланган мақсадлар ҳам бир нечта тушунтиришлар билан чекланган. Бу ерда мақсадларни аниқлаштиришнинг ўзига ҳос пияла поясини тузиш мумкин: жамиятнинг умумий талабларидан таълим тизими вазифаларига, улардан - маълум ўқув юрти, ўқув предмети, унинг тематик бўлимлари ва алоҳида ўқув масалаларига (3-расм).

3-расм. ўқув мақсадлари шажараси

Педагоглар томондан мақсадларни белгилашнинг асосий усулларига қарайлик (М.В.Кларин бўйича)

- *Ўқув материалнинг режасидан келиб чиқиб, мақсадни белгилаш.* Масалан: "Нютоннинг иккинчи қонунини ўрганиш" ёки "биринчи бобнинг мазмунини ўрганиш". Мақсадни бундай қўйиш билим соҳасининг предметли мазмунга қаратилган ва педагог ўз мақсадига эришганлиги ҳақида аниқ ҳукм чиқариш қийин. Бу усулда мақсадга эришганликни қандай аниқлаш мумкинлиги кўрсатилмаган.

- *Мақсадни педагог фаолияти орқали ифода қилиш.* Масалан: "Ўқувчиларни ички ёнув двигателини ишлаши билан таништириш" ёки "детал чизмасида шартли ифодаларни ўқиниш усулларини кўрсатиш". "Педагоглар" мақсадни қўйишнинг ўз фаолиятига қаратилган. Бу ерда ҳам таълим жараёнининг аниқ мақсадларига эришганлигини қандай билиш мумкинлиги кўрсатилмаган.

- *Ўқувчининг интеллектуал, эмоционал, шахсий ривожланиши ички жараёнлари ва қонуниятлари орқали ўқув мақсадни қўйиш.* Масалан: "Ходисани таҳлил қилиш малакасини таркиб топтириш", "математик масалаларни мустақил ечиш малакасини ривожлантириш", "физик масалаларни ечиш жараёнида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатиш".

Бундай мавзуларда ўқув юрти доирасидаги ўқув мақсадлари, ўқув предмети ёки предметлар мажмуаси доирасида қўйилганлиги кўриниб турибди, лекин асло ўқув машғулоти ёки ҳатто машғулотлар жамламасида ҳам эмас. Бунда ўқув мақсадига эришганлик ҳақида кўрсаткичларни топиб бўлмайди.

- *Ўқув мақсадларини ўқувчилар фаолияти орқали қўйиш.* Масалан: "Машғулот мақсади - квадрат тенглама илдизларини топиш бўйича мисол ечиш".

узини кейинчалик қандай тутиши кераклигига ишора син”;

- вазифаларни шундай ёзингки, унинг ишлатилишини зонлаш ва қандай қилиб мақсадга эришилганлиги аниқлаш мумкин бўлсин;
- улар буни қила оладиларми? деган савол ҳолке баҳсда ишлатилади (керакли тест топшириқларни тузиш [13]).

ЁДДА САҚЛАНГ! Вазифалар бизларга ўқув саводчилигини, мавзуларни, бўлимларни, бутун фанни, нимадир баҳолаш кераклигини (оғзаки, ёзма ёки тест услуби) аниқлаб беради.

Мақсадларни мутлақо тўлиқ таққослаш гоёси иш назарда тутадикки, бундан сўнг ўқувчи фаолиятини кузатишга улчаш воситаларни орқали тушунтириш имкони туғилади.

Дастурлашган ўқитишнинг асосчиси (педагогик психологиянинг пайдо бўлишида муҳим аҳамият касб этган) Б.Скиннер шуни таъкидлайдики, ўзг. ёндашувда ўқитиш ўқитиш мақсададорини ҳар доим қайта кўриб чиқишга бур бўлади ва бунда мақсадларни шунчалик нозик қилиб қўлайдики, уларга эришганлигини тажрибада аниқлаш мумкин бўлмай қолади.

Таълим мазмунни одатга кўра асосан мавзувий қилишга эга ва ундай ўқитишнинг аниқ мақсадларини ҳаётини янгиликлардан қийиндир. ўқитиш вазифаларини (таққосланадиган мақсадлар ва ўқитувчи томонидан кузатиладиган ва ўрганиладиган ларни) ишлаб чиқишни енгиллаштириш учун улардан муайян тадбир, ҳаракат, ёки малакани ифода қиладиган таърифда ёзлаштирган ўқувчилар малакасини ифода қиладиган феъллардан фойдаланиш мумкин, масалан:

- муайян далилни билади;
- қондани билади;
- оғзаки билимни математик ифодага кўчиради;
- чизма (график, диаграмма ва о.)ни тушунтиради;

берилганлардан натижаларни келтириб чиқаради,

-тутишчани янги вазиятда ишлатади;

-қонда (қонун)ни ишлатади;

-маълум қондани янги ҳолатда туғри қўллашни нақилади;

-маълум фаразларни ажратади;

-фикрлаш мантиқида хато ва камчиликларни топади

ВА.А.К.

қуйидаги чап устунда келтирилган феъллар умумий хусусиятга эга бўлиб, улар куп маъноли ва талабанинг би-
лими олганидан сўнг бажариши зарур бўлган амални аниқ
ифодаламайдн. Вазифа учун (таққосланувчи мақсадлар
учун) ушбу уқсия бир маънони англатувчи феълларни тан-
лаш натиқя:

Ўрганиш
Тушунтириш
Кузатиш
Тушунтириш

Белгилаш
Аниқлаш
Гуруҳлаш
Тузиш

Вазифаларни (таққосланадиган ўқув мақсадларини) қуйидаги таърифда ёзлаштириш учун ўқишда ўқувчи томонидан бажара ола-
диган мақсадлардан фойдаланиш керак. Юқоридаги ўнг қаторда
кўрсатилган феъллар шулар жумласидандир.

Маълан, қуйида кўрсатилган мақсадлардан иккинчи-
дан аниқроқдир:

- 1) ўқувчи қондани ўзлаштирамоқда ва
- 2) ўқувчи таниш (ёки нотаниш) вазиятда қондани қўлла-
моқда.

Шундай қилиб, мақсадларни аниқроқ. муайянроқ

қўйишнинг асосий йўли - маълум натижа билан якунлан-
диган ҳаракатларни ифодаладиган феъллардан фойдала-
нишдир.

Таққосланадиган таълим мақсадларини (вазифалари-
ни) шакллантириш қўйидаги андоза бўйича босқичма-
босқич амалга оширилиши керак: муайян ўқув машғулоти-
нинг умумий мақсади -> ўқитишнинг хусусий мақсади ->
таққосланадиган ўқитиш мақсади (вазифа).

4-расмта мақсадни 14 та феъл ёрдамида уч босқичда
шакллантириш йўли кўрсатилган, мақсадларни бундай аж-
ратиш ва аниқлаштириш орқали муайян ўқув машғулоти на-
тижаларини баҳолаш учун керакли тест топшириқларни
ишлаб чиқиш қийин эмас.

Бу андозани ўқитишнинг хусусий мақсадларга харита-
си сифатида қараш мумкин. Бу андоза қўйида матн шакли-
да келтирилган.

1. Ёзма матннинг маъносини тушуниш.

1.1. Яққол кўринадиган маълумотларни матн парчасида
ажратиб олиш.

1.1.1. Муайян маълумотларни кўрсатиш (номлар, с-
налар, воқеалар).

1.1.2. Матн лавҳасини тўлиқроқ ифодаладиган га-
ларни танлаш.

1.1.3. Матн лавҳасининг асосий маъносини
таъкидлайдиган омилларни санаб ўтиш.

1.2. Матн лавҳасининг асосий ғоясини кўрсатиб ўтиш.

1.2.1. Асосий ғояни ифодаладиган гапни кўрсатиш.

1.2.2. Матн лавҳаси учун мавзунини танлаш.

1.3. Матн лавҳасидаги ғояларга якун яшаш.

1.3.1. Матн лавҳасини конспектлаштириш.

1.4. Матн лавҳасида яққол кўзга ташланмайдиган бошқа

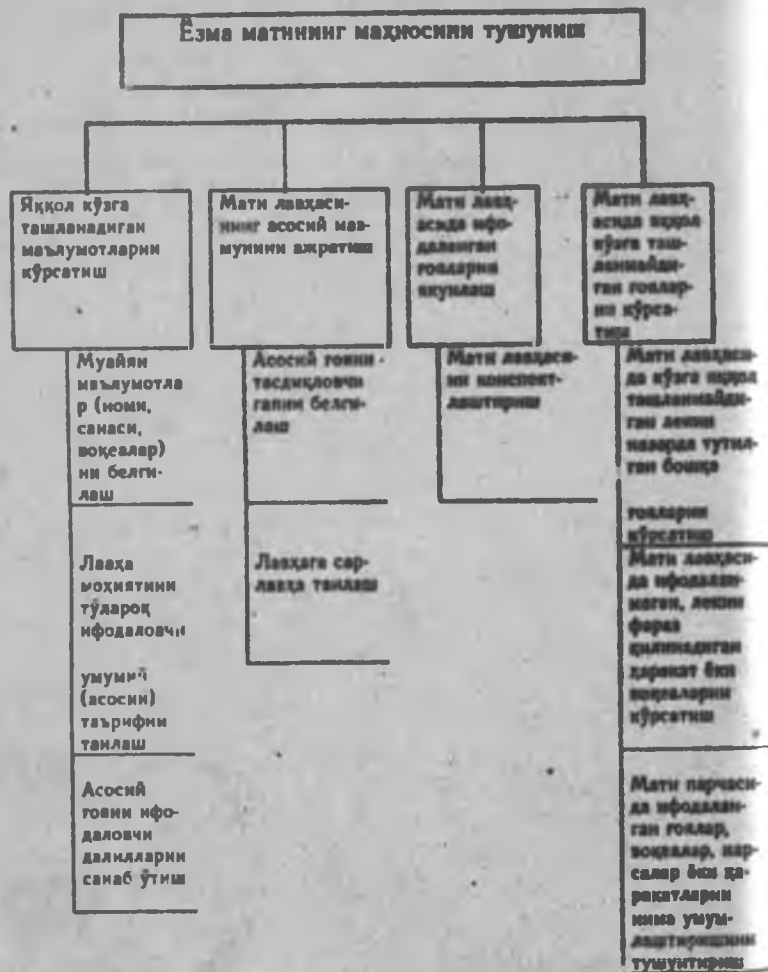
ғояларни курсатиш.

1.4.1. Матн лавҳасида ифодаланмаган, лекин фарғаз қилинмаган ғоялар, ҳаракатлар, воқеаларни курсатиш.

1.4.2. Матн лавҳасида ифодаланган ҳаракатлар ёки воқеаларни эҳтимолга яқин тартибда санаб ўтиш.

1.4.3. Матн лавҳасида ифодаланган ҳаракатлар ёки воқеаларнинг эҳтимолга яқинроқ оқибатини курсатиш.

1.4.4. Матн лавҳасида ифодаланган ғоялар, ҳодисалар, нарсаларни нима умумлаштиришини тушунтириш.

4-расм. Ёзма матннинг маъносини тушуниш

Математика ва биология фанларида вазифаларни (мақсадларни) ишлаб чиқишда фойдаланиладиган феълларни инсоф тариқасида кўриб чиқиш мумкин:

Математика фанида:

- келтириб чиқариш;
- ҳисоблаб чиқариш;
- исботлаш;
- ўлчаш;
- аниқлаш;
- асослаш;
- қайта ишлаб чиқиш;
- бўлиш;
- санаш;
- қониқтириш;
- тартибга солиш;
- соддалаштириш;
- шакллантириш.

Биология фанида:

- таҳлил қилиш;
- келтириб чиқариш;
- кўрсатиш;
- устунлик қилиш;
- ўзгартириш;
- тавсифлаш;
- изоҳлаш;
- ажратиш;
- дастлабки маълумотни
- туркумлаштириш;
- гуруҳлаш гириш;
- тизимлаштириш;
- таққослаш;
- мавжудлаштириш.

Таъкидлаш керакки, таққосланадиган ўқитиш мақсади (вазифаси) кутилаётган натижанинг охиригача узил-песил таърифи ҳисобланмайди, балки унга яқинлаштирилган натижадир.

Шу билан бирга ўқитиш вазифаларини (таққосланадиган ўқув мақсадларини) белгилашда қийинчиликлар ҳам бўлиши мумкин. Бир хил пайтларда ўқитиш мақсадларини алоҳида-алоҳида таркибий бўлакларга бўлиб, уларни таҳлили натижасида таққосланувчи ўқув мақсадларини тузиш уларни тест топшириқларига ўтказиш қийин кечмайди. Шу билан бирга, иккинчи хил ҳолларда қисиларга бўлиш уларни таҳлил этиш қийин кечади, таққосланувчи ўқув мақсадини тузиш мумкин бўлсада, уни тузиш ниҳоятда мураккаб.

Шуни таъкидлаш керакки, педагог ўқитиш жараёнида ни маҳсулдор (репродуктив) доирада ушлаб турувчи "қатъий" таққосланувчи ўқув мақсадлари ёки излашувчи ўқитиш хусусиятига эга маъхумроқ ўқув мақсадларидан бирини танлашга мажбур. М.В.Клариннинг (1989) таъкидлашича, ижодий хусусиятга эга бўлган таълим мақсадларини танлаганимизда унинг белгиларини (ўқитишнинг муайян натижаларини) ҳолис ифодалаш қийинлашади. Маданияти, ижодий фикрлаши ва сезгирлик даражаси боғлиқ ҳолда ўқитувчини баҳоси экспертникига яқин бўлади. Шунинг учун ўқув мақсадларига қўйилган "қатъий" талаблар бир оз "юмшатилиб", ижодий кўринишга эга бўлган мақсадларни таърифлашда маълум бир даражада ноаниқликка бўлиши керак бўлади.

Шундай ҳолларда Б.Блум таксономиясига асосан умумий мақсадлардан фойдаланиш мумкин. "Таксономия" тушунчаси нарсаларнинг табиий боғлиқлиги ва хосиятларини кўра кўпбосқичли (иерархик) тузилиши асосида тавсифлаш

ни тизимлаштиришни англатади. 2-жадвалда келтирилган Б.Блумнинг ўқув мақсадлари таксономияси дунёдаги энг кўп тарқалганлардандир.

2-жадвал

№	Ўқув мақсадларининг асосий Категориялари	Турлар ва турлар остидаги тавсифлар	
1.	БИЛИШ Бу категория ўрнатилган биланишнинг аслаб қилиш ва қайта тиклашни белгилайди. Мазмуннинг ҳар хил турлари туғрисида аниқ далилларнинг бир бутун пайвандида сўз боғиш мумкин.	Далилларни билиш.	Атамашуносли кини билиш. Муайян билимларни билиш
		Далилларни танлаш усулларини билиш	Шартли белгиларни билиш. Ривожланиш йўллари билиш. Тавсифлашни билиш. Сянов мезонлари ва баҳолашни билиш.
		Умумий тушунча, таркиб ва назарияларни билиш	Ушбу муаммо бўйича шу соҳада қўлланиладиган текшириш услубларини билиш. Ҳодисаларни изоҳлаш ва тушунтириш ҳамда уларни олдини олдиндан куриш учун керак буладиган асослар ва қонунларни билиш.

		Назариялар ва тузилишларни билиш.
2.	ТУШУНИШ Билимнинг бир ибора туридан бошқасига, уни бир тилдан иккинчи тилга (от-салан, оғзаки шаклдан — тематик шаклга) ўзгартириш. Тушунишнинг кўрсаткичи сифатида ўқувчиларнинг тушунтириши, қисқа баён қилиш ёки ҳодисанинг (воқеанинг) кейинги оқибати ҳақида таклифлар киритишни қабул қилиш мумкин.	Маъмунни бир тилдан иккинчисига ўтиш. Тушунтириш (мушоҳада этиш) Экстраполяция (билимни ўхшаш вазиятга кўчириш)
№	Ўқув мақсадларнинг асосий категориялари	Турлар ва турлар сифатидаги тавсифлар

3.	УСЛУБЛАР, ҚОИДАЛАР ВА УМУМИЙ ТУШУНЧАЛАРНИ ҚЎЛЛАШ	
	Бунга қоидалар, услублар, тушунчалар, асослар, тамойиллар, назарияларнинг қўлланиши кирadi. Ҳисобишга тегишли натижалар учун тушуннишдан кўра юқоридаги билимга эга бўлиш талаб этилади.	Умумий тушунчалар, қоидалар, услубларнинг қўлланиши

4.	ТАХЛИЛ яъни бутунни элементларга була билиш, бу элементларнинг нисбатини ва уларнинг ораси- даги муносабат- ни урнатиш, бу- тунни ташкил қилиш асослари- ни билиш. Уқув натижалари бун- да тушуниш ва қўлланишга қа- раганда анча юқ- ори интеллекту- ал даражали тав- сифланганлиги сабабли уқитиш мазмунини ва шунингдек унинг ички тузилишини билишни талаб қилади.	Элементларнинг таҳлили Элементлар орасидаги муно- батнинг таҳлили Бутунни ташкил этиш асос- рининг таҳлили
----	---	--

5

СИНТЕЗ

яъни янги тузилма олиш мақсадида берилган элементлардан бир бутунни ҳосил қилиш. Тегишли натижалар фаолиятнинг ижодий хусусиятга эга бўлишини, янги шакллар ва тизимларни вужудга келтиришга урғу берилишини кўзда тутди.

Иншо ёзиш

Иш режасини тайёрлаш

Қисмлардан иборат маълумотлар асосида бутун куришни яратиш .

6.	БАХОЛАШ Яъни билимлар ва услубларни қабул қилинган мақсадни ҳисобга олган ҳолда баҳолаш. Ушбу тушунча олдинги ҳамма тушунчалар бўйича баҳолаш мулоҳазаларини қўшган ҳолда аниқ тасвирланган мезонга мувофиқ ўқиш натижаларига эришишни мўлжаллайди.	Ички мезонлар асосида баҳолаш (тузилиш, мантиқий) Ташқи мезонлар асосида баҳолаш (белгиланган мақсадга мослиги).
----	---	--

Келтирилган жадвал тест вазифаларини ишлаб чиқувчи педагогга ўқув мавзуларининг айрим қисмларини санаб ўтилган ўқув мақсадлари категориясига мослаштиришга ва шу орқали тест вазифалари мазмунини ва уларнинг муқобил турлари мазмунини излаш доирасини ихчамлаштиради.

Б.Блум таксономиясини қўллаб, умумий ўқув мақсадларини (таққосланадиган ўқув мақсадларини тузиш қийинлашганда) шакллантириш мумкин. Шунингдек, педагог мақсадларни белгилаб ва аниқлаштирибгина қолмай, балки тартиблаштиради ҳам. Мақсадларнинг аниқ шажарасимон таснифномасини қўллаш эса амалиётчи ўқитувчига қуйидаги ёрдамларни беради:

- ўқитиш самарасини асосий мақсадларга йўналтиришга;

- ўқувчиларнинг билим олишдаги умумий фаолиятида йўналтириш беришга, муҳокама қилишга ва уларни тушунишни қулай қилишга.

Тест топшириқларини тузишда Б.Блум таксономиясини қўллашнинг турли тартибини тавсия этиш мумкин. Булардан бири юқорида кўрсатиб ўтилган (таққосланадиган ўқув мақсадини тузиш қийинлашганда Б.Блум таксономиясининг ўқув мақсадлари категориясига ўтиш). Бешка бир муқобили ҳам мавжуд - таққосланадиган мақсадларни ишлаб чиқиш мақсадида ағвал Б.Блум таксономиясидан фойдаланиш. Бунда "билиш", "тушуниш", "қўллаш", ва ҳоказо категориялари умумроқ кўринишга эга бўлган ўқув мақсади билан ва шундан сўнг ўқитишнинг кутилаётган натижасига мос келадиган феъл аниқланади (5-расмга қаранг).

Қуйида Б.Блум таксономияси бўйича ўқув мақсадлари категориясига мос келадиган феъллар рўйхати келтирилган.

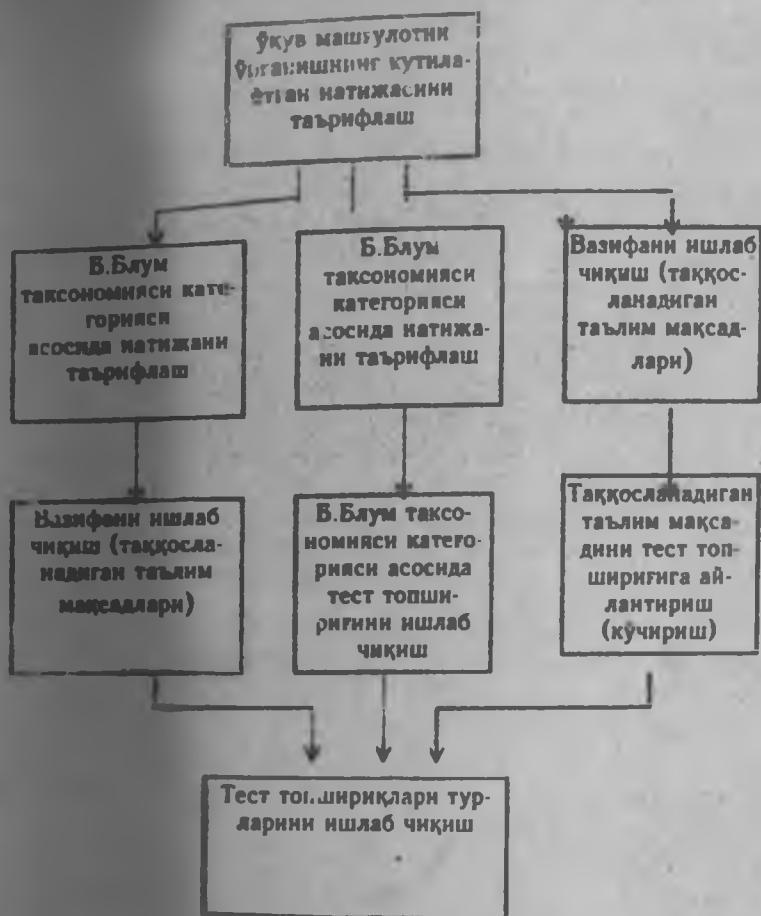
Билиш	Эсга тушириш	Тасвирлаш
	Эслаб қолиш	Фарқлаш
	Ахборот бериш	Танлаб олиш
	Айтиш	Айтиб бериш
	Ёзиш	Такрорлаш
Тушуниш	Далиллаш	Кўчириш
	О. маштичиш	қайта ишлаш
	Муайянлаштириш	Намойиш этиш
	Белгилаш	Изохлаш
	Тушунтириш	Очиб бериш

Фойдала- ниш	Тадбиқ қилиш Ҳисоблаб чиқиш Намойиш этиш Фойдаланиш ўқитиш	Аниқлаш Амалга ошириш Ҳисоблаш Амалга ошириш Ечиш
Таҳлил қи- лиш	Келтириб чиқариш Ажратиб чиқиш Умумлаштириш Турлаш Фараз қилиш	Олдиндан кўриш Саралаш Булиб чиқиш Текшириб кўриш Гуруҳлаш
Синтез	Кашф қилиш Умумлаштириш Бирлаштириш Режалаштириш Ишлаб чиқиш	Тизимлаш Бирлаштириш Барпо этиш Тузиш Лойиҳалаш
Баҳолаш	Ташхислаш Исботлаш ўлчаш Асослаш қўллаб-қувватлаш	Баҳолаш Текшириш Назорат қилиш Таққослаш Солиштириш

5-расмда тест топшириқларини ишлаб чиқишнинг та йўли кўрсатилган:

- вазифалар асосида;
- Б.Блум таксономияси асосида;
- таққосланадиган таълим мақсадига ўтиш орқали

Б.Блум таксономияси асосида.

5-расм. Таълим мақсадлари ва вазифалари асосида
тест топшириқларини ишлаб чиқиш

Эслатамиз, таққосланадиган таълим мақсадлари натижада одатда ўзлаштиришнинг махсуддор (репродуктив) даражасида юқори бўлмаган босқичда тест топшириқлари ишлаб чиқарилади (ўрганилган намуналар бўйича талабанинг ҳатти-ҳаракати).

Ташхислаш мақсадларига мунтазам равишда йўналтириш технологик ўқитишдаги баҳолашнинг ўзинга хослигини белгилади. Мақсад ташхис нуқтаи-назаридан қўйилган ўқитиш ҳам унинг хоссаларига андоза (эталон) сифатини асосланади. ўқитиш жараёнида жорий баҳолаш алоқа воситасини ўйнайди ва мақсад андозага эришишга қаратилган. Агар мақсадга эришилмаган бўлса, жорий назорат натижалари ўқитиш жараёнига тузатишлар киритиш кераклиги ҳақида далолат беради. Шунинг учун жорий назорат бу ерда шакллантирувчи ҳисобланади ва баҳс қўйилмайди. М.В.Клариннинг таъкидлашича, аниқ мақсадларни ишлаб чиқиш жуда мураккаб масала, бир кишининг қўлидан келиб қолмайди. Шунинг учун бир гуруҳ ўқитувчилар ва услубчиларнинг ўзаро ҳамкорликдаги фаолияти талаб қилинади [8]. Расмда таққосланадиган ўқув мақсадларининг шакллантиришда ўқитувчилар гуруҳининг ўзаро ҳамкорликдаги фаолияти курсатилган.

1. Таълимнинг (ўқитишнинг) мақсадлари рўйхатини тайёрлаш

2. Таҳлил қилинадиган мақсадни доскага ёки қоғозга ёзиб қўйиш

3. Маълум қондалар асосида муҳокама (фигурлар ҳужуми) қилиш. Муҳокамада қатнашувчи барча ўқитувчилар-экспертлар эркин ҳолда маълум мақсадга эришишнинг ўйлаб топиш мумкин бўлган барча белгилари (хоссалари)ни айтишади. Бу босқичда гуруҳ раҳбари барчанинг фикр ва мулоҳазаларини қўллаб қувватлайди. Бу ерда фикр-тўхит битта чеклаш: биронинг фикрини тузатиш ёки танқид қилишга йўл қўйилмайди. Барча айтилган фикр-мулоҳазалар ўзининг дастлабки кўринишида қайд этилиши керак.

4. Олинган рўйхатни тартибга солиш. Такрорлашнинг бартараф қилиш. Мавзуга алоқаси йўқ нарсаларни чиқариб ташлаш. Шундан сўнг ҳар бир мулоҳазани апрофича муҳокама қилиб унинг танланган мақсадга фойдаси (алоқаси) бор-йўқлигини аниқлаш.

4.а. Агар рўйхатда бошқа қўшимча мақсадларни ифодаладиган айрим таърифлар мавжуд бўлса, уларни алоҳида муҳокама қилиш учун чиқариб ташлаш.

5. Рўйхатни тўла таърифланиши бўйича текшириб чиқиш. Шу рўйхатни мақсадга эришишнинг аниқ воситаси сифатида қабул қилса бўладими, ва барча иштирокчи экспертларнинг фикрини билиш.

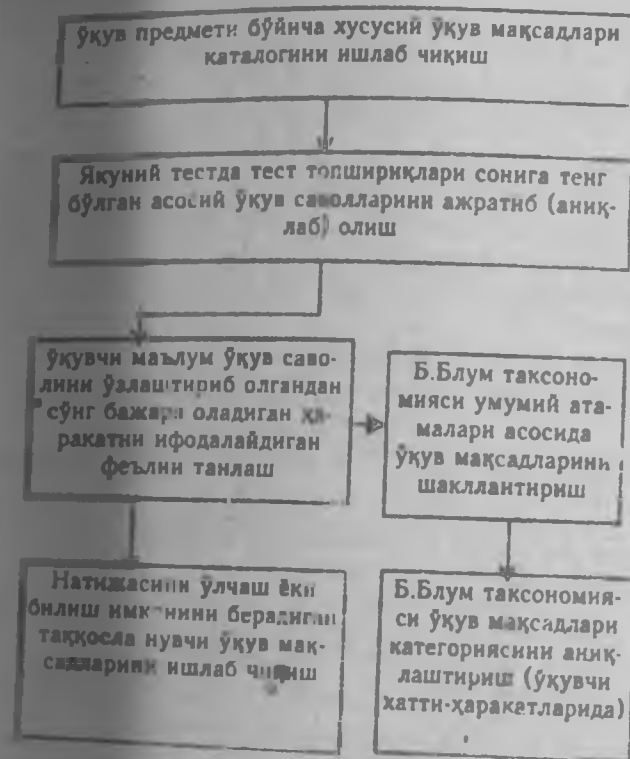
5.а. Хоссалар рўйхатини бошқа таклиф этилаётган қўшимчалар билан тўлдириш. Кейин 4-босқичга қаранг, чунки қайта тартибга солиш талаб қилиниши мумкин.

Бундай жараёни бошқа мақсадларда такрорланг

6-расм. Таққосланадиган мақсадларнинг гуруҳдаги
ишланмаси

Шундай қилиб, педагогик технологияда ўқув жараёни
нини режалаштиришда (лойиҳалаштиришда) хусусий, ил
жи бўлса таққосланадиган ўқув мақсадларини ишлаб чи
иш муҳим ўрин тутган. Бунда уларнинг сони ҳақидаги (мас
зу, боб, ўқув предмети учун) масала ҳам катта аҳамият
эга.

7-расмда хусусий ўқув мақсадлари каталогини ишла
чи-қиш кўрсатилган.

7-расм. Хусусий ўқув мақсадлари каталогини
ишлаб чиқиш

Ўқув жараёнининг технологик модели ва унинг муайян
татбиқи инновацион (янгича ёндашув) кўринишга эга ва
анъанавий ўқитишни ўзгартиради. Бу ўзгартишларнинг йўна
57

лиши - ташхислаб берилган мақсадлар асосида аниқ мақсадни қўйиш, баҳолашининг жорий (шакллантирувчи) ва якуний (жамловчи) вазифаларини аниқ ажратиш, режалаштирилган ўқув натижасига гаровли эришишга интилиш, ўқув фойдалиги турлари ҳамда ўқитувчи ва талабалар ҳамкорлигининг ташкил этиш усулларини ихтиёрий-изланиб танлаш, репродуктив топшириқларни бажариш орқали ўқув маззасини мустаҳкамлаш, кичик ўқув гуруҳчаларида намунавий натижаларини ўзлаштиришга йўналтирилган ўзаро текширувлар ташкил этилади.

Ва ниҳоят, Б.Блум ўқув мақсадлари таксономиясининг қўлланиш мисолини кўриб чиқамиз (3-жадв.).

3-жадвал

Б.БЛУМ ТАКСОНОМИЯСИ БУЙИЧА МАШҚ

№	Вазият	Жавобни танлаш
1.	Ўқувчи газета мақоласида берилган далиллар ўртасида қарама-қаршиликларни топади	А. билиш В. тушуниш D. татбиқ қилиш Е. аналлиз / синтез G. баҳолаш
2.	Ўқувчи газета мақоласида берилган далиллар билан танишлигини намоён қилади	
3.	Ўқувчи ўзининг иншосида газета мақоласидаги далилларни умумлаштиради	
4.	Ўқувчи газета мақоласидаги далилларни умумлаштиради	
5.	Ўқувчи газета мақоласини талқин қилади ва тушунтиради	
6.	Ўқувчи газета мақоласига танқидий муносабат билдиради	

Тўғри жавоб: 1-E; 2-A; 3-D; 4-F; 5-B; 6-G.

3.3. ТАРБИЯГА ТЕХНОЛОГИК ЁНДАШУВ

Тарбиялаш технологияси - нисбатан янги атама бўлишига қарамай ривожланган мамлакатларда кенг тарқалган. Тарбиялаш технологияси педагогикада янги йўналиш ҳисобланган "ижтимоий педагогика" билан биргаликда фуқаролик гуруҳи, ватанпарварлик, ижтимоий фаоллик, маънавий хис ва бошқа шахсий сифатларни шакллантиришда жиддий таъсир қилмоқда.

Таъкидлаш жоизки, тарбиялаш технологияси ёшлар билан тарбиявий ишларнинг гоёси, мазмуни ва таркибини шакл, балки бу соҳадаги ҳукумат ишлаб чиққан мақсад ва вазифаларни самарали амалга ошириш билан шугулланади. Тарбиялаш технологияси мўлжалланган тарбиявий мақсадга самарали эришувни таъминловчи воситалар мажмуасини кўриб чиқади. Шу боис, профессор-ўқитувчилар учун ҳар томонлама ривожланган, юқори интеллектуал ва маънавий баркамол фуқаро шахсини шакллантиришга қаратилган талабаларнинг ҳукумат сиёсатига мувофиқ тарбиялаш технологияларини агадлаши долзарбдир.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг XIV сессиясида Президент И.А.Каримов, ўз нутқида "Бизнинг олдимизда озод фуқаро шахсининг маънавиятини, бошқача айтганда, озод, ҳар томонлама ривожланган, ўз ҳуқуқларини яқин билладиган, кучи ва қобилиятига ишониб таянадиган, атрофдаги ҳодисаларга ўзининг мустақил фикр ва муносабатини маъжуд, ўз манфаатларини ватан ва халқ манфаатлари билан уйғунлаштирадиган шахсни тарбиялаш вазифаси туғрида", деб таъкидлаган эди.

Миллий ўзлиқни англашни бутун олам инсонпарварлик гоё ва маданияти, умуминсоний қадриятлар, кўп миллатли халқимиз анъаналаридан айрим ҳолда тиклаб бўлиш

ди. Ёшларнинг иқтидори ва билимга чанқоқлиги - айнан шулардан маънавиятга эришиш ва уни ривожлантириш бошланади.

Яқин-яқингача "интеллектуал ишлаб чиқариш" ва унга кирувчи шахсни тарбиялаш технология тушунчасисиз фаолият курсатиб келди ва бу тушунча фақат моддий неъматга тегишли деб ҳисобланди. Ҳозирги замон педагогика назарияси тарбияга педагогик ёндашув даражасига "пишиб етилди" ва унинг механик равишда ўқув юртларига кўчиришга қарши турган ҳолда, самарали ва мақсадга мувофиқлигини эътироф этади.

Моддий ишлаб чиқаришдаги жараёндан фарқли ўлароқ, тарбия жараёни ягонадир ва уни майда бўлакларга ва қадамларга бўлиш қийин. Тарбия жараёни кетма-кет андоза билан эмас, б.р. варакага олиб бориладиган жараёндир.

Шу муносабат билан айрим "технологик жараёнлар" - инсоний сифатларни шакллантириш кўникмалари мавжуд тарбиячиларни жалб қилишга эҳтиёткорлик ва мулоҳазали ёндошув зарур бўлади. Такроран таъкидлаш жонзми, шахс "бўлаклардан" шаклланмайди. Фақат шахсгина шахсни шакллантира олади. Шу сабабли тарбиячи технологик жараённи бошидан охиригача олиб бориши даркор. Ушбу ҳолатда умумий технологияга таянган шахсий маҳорат билан иш кўрилади.

Тарбия соҳасидаги технологияда барча тарбиячиларга хос босқичлар сақланган. Ҳар томонлама ривожланган баркамол шахсни шакллантириш йўлида ушбу босқичлар босиб ўтилади. Уларни аниқлаш, амалга ошириш йўллари курсатиш - илмий масаладир. Тарбия жараёнини технологик муаммоларини ечишда ҳар бир тарбиячи ўзининг мумтоз мақсадга эришиш йўлини ўташи, вақти-вақти билан долзарб босқичлар орасида фаолиятини назорат қилиб тузатишлар

киритиб бориши зарур. Долазарб нуқталар орасида ҳар бир тарбиячи муайян шароитда бор имкониятлардан фойдаланиб, ижодий фаолият олиб боради.

Ўзбекистон Республикасининг миллий мафкураси, психологик ва педагогик фанлардан фойдаланиб, мақсадлар кетма-кетлигини тўғри "технологик" танлаи билиш ута маъсулиятлидир. Назария нуқтаи назаридан тарбия услубиётини таърифлаш етарли лекин технологик жиҳатдан барча тарбия мақсадларининг қисмларини аниқлаш ва уларни рўзга чиқариш йўллариини белгилаш зарур бўлади.

Бундай ёндошув анъанавий тарбия услуби ҳисобланган оммавий тадбирлар, масалан, саёҳатлар, маданият ёдгорликлари, музейлар, театрлар, кўргазмалар, машҳур алломалар билан учрошувлар утказишдан бирмунча фарқланади. Эслаб ўтилган оммавий тадбирларни инкор этмасдан уларни тарбиявий самарадорлигидан тўла фойдаланган ҳолда янги услубиёт ноаниқ мақсадлардан муайян ва аниқ мақсадларни шакллантиришга, режалаштирилувчи мақсадларга утилади. Бунда маънавий, маданий, ҳуқуқий, миллий, умуминсоний қадриятлар каби муайян билим ва меъёрлар эгалланади.

"Таълим ва тарбия" журналининг 1996 й. 1-сонида эълон қилинган "Олий ва ўрта махсус ўқув юртларида бўлғуси мутахассисларнинг умумий ва касбий маданиятини шакллантириш бўйича жамлама тарбиявий ишлар режаси" тарбиявий ишларни дастурлашга мисол бўла олади. Ушбу дастур олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ўқув юртлари олимлари ва педагоглари гуруҳининг меҳнати маҳсулидир. Унинг асоси этиб Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг Ўзбекистоннинг дахлсизлигини мустақкамлаш, унинг буюк келажagini барпо этиш, ҳар бир талабани кўпқиррали баркамол ва Ватаннинг юксак голярига содиқ шахс сифатида тарбиялаш ҳақидаги курсатмаларига

ри олинган.

Дастурнинг ҳажми катта (31 бет) бўлганлиги сабабли, қуйида унинг асосий тарбиявий йўналишлари ва мақсадлари келтирилган:

1. Фуқаро тарбияси. Энг юксак миллий қадриятлар сифатларни тарбиялаш, умуминсоний қадриятларни шакллантириш ва олиган ҳолда Ўзбекистон Республикаси фуқаросининг миллий ўз-ўзи билан алоқани ривожлантириш.

2. Касб эгаллашга, шахсий масъулиятни, юқори маънавият бўлишга ва касбий маҳоратга натижалини тарбиялаш, меҳнат фаолияти ва доимий равишда малакани ўстириш боришга ундовчи сифатларни тарбиялаш.

3. Оилавий ҳаётга тайёраш. Ота-она ва қондоқ қариндошлар, оила олдига масъулият ва жавобгарлик ҳиссини тарбиялаш.

4. Талабани шахс сифатида ривожлантириш. Бетақриб шахсий сифатлар ва ижтимоий қиёфани ҳар томонлама ижодий ривожига кўмаклашиш.

Мазкур дастур таркибининг ўзига хос томонларини кўрсатиш лозим. У талаба ва педагогнинг фаолиятларини айрим-айрим ҳолда таърифлайди. Бу эса қуйида келтирилган тарбия технологияси ва Д.Кратволнинг руҳиятга қарата соҳасидаги ўқув мақсадлари таснифлагич (таксономия) нисбатан мос келади. У дунёда тан олинган ва тарбиявий мақсадларни ва кутиладиган натижаларни режалаштиришда кенг қўлланилади. Унинг асосида эса тарбиявий технология ётади. Ўқитиш технологиясидаги каби, тарбия вазифаларни шакллантиришда (таққосланувчи тарбиявий мақсадлар) тарбияланувчилар хатти-ҳаракатини акс эттирувчи феъллардан фойдаланилади.

Кратвол таксономиясига тарбиявий технологиянинг беш асосий тушунчаси киради: кабул қилиш, идрок этиш,

ақпаратларни ўзлаштиришни йўлга сояш, кадриятларни
таълимнинг таъкид этиш, кадриятлардаги йўналишларни
сўлатишни ёки фойдага татбиқ этиш қўйида келтирил-
ган тушунчаларни талабаларнинг тарбиявий технологиясини
таъкидлаштиришда қўллаш мисоли келтирилади.

1. қабул қилиш

Ушбу тушунча талабанинг атроф дунёдан келаётган
таъкидловчи у ёки бу ходисаларни қабул қилишга тайёрлиги
ни белгилайди. Тарбиячи бундай мақсадга
еретиш учун талабанинг диққатини тортиш, сақлаш ва
ўнаттириш билан зарур.

"Қабул қилиш" тушунчасига хос тушунчалар

1. "сўзга";
2. "тайёрлик" ёки "қабул қилиш истаги";
3. "таълим-таъкидлий диққат"

талабанинг таълим мазмунига беихтиёр муносабатдан фаол
муносабатга олиб келади (ҳолбуки, бу босқичда тўла ид-
рокли мақсадли бўлмаса ҳам).

“Қабул қилиш” тушунчасига мисол.

5-жадвал

<i>Талаба хатти-ҳаракатида ифода- ланган тарбия натижалари</i>	<i>Белгиланган натижани қўлга киритиш мақсадида тарбиячи- нинг хатти-ҳаракати турлари</i>
Таълим олишнинг дол- зарблигини сезишни намоён этади Дарсларда ўқитувчини диққат билан тинглайди Таълим муассасаси ва ётоқхонада гигиенага риоя қилади Кийинишда, ички ши- намликда, меъморийликда, тасви- рий санъатда эстетик омилларни сезишни намоён этади Кутубхона ва адабиёт- ларни ўқув жараёнида- ги аҳамиятини тушуна- ди Ўзбекистон Республи- каси ижтимоий ҳаёти масалаларига ва ўзга одамлар эҳтиёж ва ма- салаларига диққат- эътибор намоён этиш қонунларни, катталар аёл-қизларни ҳурмати- ни бажо келтиради	Тарбиячи ва кафедра ўқиту- чиларининг танланган соҳани ҳаётдаги ўрни, уни ўзлаштириш зарурлигини ифодаловчи суҳбатлари. Тарбиячи ва психолог диққати нинг ўрни ва уни бошқариш ақлий меҳнатни илмий асослар ҳақида суҳбатлари. ОИТС, гиёҳвандлик ва ички ликнийг хавфли оқибатлар ҳақида суҳбатлар. Тошкент (ўз шаҳри ва ўлкаси- ни) Ўзбекистонни зиёратгоҳи ва тарихий ёдгорликларига са- хатлар. Бадий адабиёт ҳақида мури- бий суҳбатлари ва маслаҳатла- ри. Жамоатчилик, маданият ва нъат намоёндалари билан рашув, газета ва журналлар иш, радио ва телевиден- эшиттиришларини тингла- долзарб масалалар ҳақида гу- таркибида мунозара қилиш.

Ушбу дастур ва бошқа
 ҳужжатлар тарихи,
 маънавияти,
 соҳибдор фаиларга ю-
 қилган таъсирлари. Ша-
 рҳнинг буюх мутафак-
 крлари: Аб
 Фиродий, Имом Бухо-
 ат-Термизий,
 Хўш Аҳмад Яссавий,
 Аб-Хоразмий, Улугбек,
 Барқуний, Навоий, Ибн
 Сино ва бошқаларнинг
 ы-ослари ҳақидаги
 билимини қайта тира-
 да.

Самарқанд. Бухоро ва Хивага
 сеҳрат.
 Ҳуқуқий мавзулар бўйича
 суҳбат. Жамоа ва гуруҳдаги ҳу-
 лқ-атворнинг юридик ва ахлоқ-
 ий меъёрларини муҳокамаси.

2. Муносабат (сезги)

Ушбу тушунча талабанинг фаоллигини намоён бўли-
 шини белгилайди. Бу босқичда талаба у ёки бу воқелик ёки
 Ташқи рағба ни нәфқат қабул, балки унга қизиқишни на-
 моён қилади.

Хос тушуинчалар:

- 2.1. Манеуо муносабат.
- 2.2. Ихтиёрий муносабат.
- 2.3. Муносабат орқали қониқиш.

“Муносабат” тушунчасига мисоллар

6-жадвал

Талаба хатти-ҳаракатида намоён бўладиган тарбия натижалари	Белгиланган мақсадни эгаллаш йўлида тарбиячининг тадбирлари турлари
Ўқув вазифаларини тўла бажаради. Университетнинг ички тартиб қоидаларини билади ва унга бўйсунди. Масалаларни гуруҳдаги муҳокамасида қатнашади.	Талабанинг ўқишини донат, ўқитувчилар ва тарбиячи томонидан назорат қилиниши. Талабанинг ҳуқуқ-атвор кузатиб бориш. Талабани рағбатлантириш ва
Ижтимоий-сиёсий ва ҳалқаро масалаларни ёритилишини мустақил равишда кузатиб боради. Вазифаларни ихтиёрий бажаради.	қўллаб-қувватлаш. Тарбиячининг талабани топишириги: мас. “Наврўз” бай-раминга тагарлик кўриш, ўз меҳна
Умуминсоний қадриятлар билан тәчишиб боради. Ўзбек халқи анъаналарида иштирок этади.	ти билан хайрия хашарида иштирок этиш ва шқалар. Илмий тўғаракларга, дикотларга жалб қилиш
Бошқа миллат ва элатларга хайрхоҳ ва ҳурматли муносабат билдиради.	Ўзбекистон Республикаси Президентининг ички ташқи сиёсатини талабга етказиш бўйича тарбиячининг суҳбатлари

3. Қадриятлар ўрнини ўзлаштириш

Ушбу тушунчага қадриятлар ўрнини ўзлаштиришнинг турли босқичлари киради (у ёки бу нарса, воқелик ва фаоллик турларига муносабатлар).

Хос тушунчалар:

- 3.1. Қадрият ўрнини қабули (одатда ушбу тушунча нуқтаи назар биле муносабат дейилади).
- 3.2. Қадрият ўрнини афзал кўриш.
- 3.3. Лайқатлилиқ, қатъийлик.

“Қадриятлар ўрнини ўзлаштириш” тушунчасига мисоллар

7-жадвал

Талаба хатти-ҳаракатида намоён бўладиган тарбия натижалари	Белгиланган мақсадни эгаллаш йўлида тарбиячининг тадбирлари турлари
Ўзгалчи бўлиш (муваффақиятди ў.иш) ва илмий фаолиятда иштирок этишга қатъий қарор қилади. Турли фикр ва мулоҳазаларни муттасил ўрганади ва ўз мулоҳазасини шакллантиради. Маълум бир ғояни тасдиқлайди ва ҳимоя қилади	Тарбиячилар томонидан талаба рейтингини жамлаб бориши, натижаларни кўргазмаларга осиб қўйиши, ўзгалчи талабаларни ташвиқот қилиниши. Талабаларни илмий анжуманларга тайёрлаш. Ўз нуқтаи-назари ва муносабатини талаб этувчи топишириқлар бериш. Ўзбекистон Республикаси сиёсати, иқтисоди, маданияти ва санъатининг долзарб масалаларига онд савол-жавоблар, мунозаралар

	ташқил этиш. Ўзбекистон ватанпарварли бўлиш мажбурияти ҳақида талабалар билан суҳбат ўтказиш.
--	---

4. Қадриятлар ўринини аниқлашни ташқил этиш

Ушбу тушунча турли қадриятлар ўринини муло
этиш ва бирлаштириш, мумкин бўлган қадриятларни
қилиш, энг аҳамиятли ва турғун қадриятларнинг тизим
белгилашни ўз ичига олади.

Хос тушуничалар:

4.1. Қадрият урнига ўз муносабатини таҳлил этиш.

4.2. Қадриятлар ўринини тизимга солиш.

“Қадратлар ўрнини аниқлашни ташкил этиш”га мисоллар

8-жадвал

Ташкил хатти-ҳаракатида бўладиган таронини натижалари	Белгиланган мақсадни эгаллаш йўлида тарбиячининг тадбирлари турлари
Ушбу таътирған бадний таронини асосий “сифат-ларини аниқламоға ҳаракат қилсан Ўз ҳуш-аъворига маънавий сөзлади Ўз имкониятлари ва имкониятини тушунади Ўз ҳуш-аъворига қи-яшнинг, нуқтан-назарига ҳос мақсад ва вазифалар белгиланади, уни ўзбекистон Республикаси раҳбарига белгиланади.	гуруҳдаги мунозарада сўзга чиқишга ундаш Ўз имкониятлари ва амалдаги ютуқлари ҳақида гуруҳда ҳисобот беришини уюштириш Талабаларни ўз ватанига муҳаббати, ватанпарварлигини намоён этишга имкон берувчи тадбирлар ташкил этиш ва ўтказиш. Масалан: республика ижтимоий ҳаётида қатнашиш, янгор ташаббусларда иштирок этиш ва ш.ў.

5. қадриятлар бичи ва уларнинг тизимини фаолиятга

таъбиқ этиш

Ушбу тушунча қадриятлар даражасига хос равишда шахс хулқини узиш-кесиш белгилайди, унинг ҳаёт тарз ва тарки одатига айлантиради.

Қадриятлар ўрнини белгилашнинг умумий кўриниши ва унинг яхлит дунёқарашга айланиши ушбу хос тушунчаларда келтирилган:

5.1. Умумлашган нўрсатма.

5.2. Қадриятлар ўрнини тўла ўзлаштириш ва фаолиятга таъбиқ этиш.

-Қаприятлар ўрик ва уларнинг тизимини фаолиятга тадбиқ этиш"га мисоллар

9-жадвал

Талаба ҳатти-ҳаракатида намоён бўладиган тарбия натижалари	Белгиланган мақсадни эгаллаш йўлида тарбиячининг тадбирлари турлари
Ўқув ишларида мустақилликни намоён қилади Гуруҳ билан ҳамкорликда ишлашга интилади Ишончли далиллар таъсирида ўз фикри ва ҳатти-ҳаракатини қайта кўриб чиқиши тайёрлигини намоён қилади Соғлом ҳаёт тарзи ва шаклсиз гигиенага қўйишмасини донимий намоён этади. Мантшрий турғун ҳаёт тарзини шакллантиради Ўзининг фаол меҳнати билан Ўзбекистоннинг гуллаб яшнашига тайёрлигини намоён этади	Тарбиячи томонидан мустақиллик ва аъло ўқишни рағбатлантирилиши, илмий фаолиятга жалб қилиниши Тарбиячи томонидан жамоада бажариладиган топшириқлар берилиши Ўзбекистон Республикаси тараққиётининг долзарб муаммолари бўйича мунозара ва суҳбатлар ташкил этиш Талабалар уйи ва ижара уйларига ташриф, уларга тавсиялар бериш Юқори курс талабаларини биринчи курс талабалари билан тарбиявий ишлар ўтказишга жалб қилиш

Шундай қилиб, тарбия жараёнини яхлитлиги рояси амалий техноло-гияда ҳар томонлама ёндошув орқали амалга оширилади. Ҳар томонлама деганда мақсад ва вазифаларнинг, услуб ва шаклларнинг ва уларнинг ўзаро алоқа ва таъсирали тушунилади. Бундай ёндошувга ўткир зарурият мавжуд, чунки ҳозиргача шаклланган тизимда тарбия майда

жараёнлар йигиндиси деб тушунилган. Шу боис тарбия айрим жараёнлар сифатида тақшиш этиш мумкин деб ҳисобланган. Бундан ташқари, ягона шахсин эмас, унинг айрим сифатларини шакллантириш билан шугулланилган. Бу ҳарёклама ривожланган, баркамол шахсин тарбиялаш билан таъсир этмоқда.

Замонавий тарбиялаш технологияси ҳар томонлама (комплексий) ёндашувни амалга оширади ва қуйидаги мажбурий талабларга [18] риоя қилади:

1. Тарбияланувчиларга уч йўналиш бўйича таъсир этилади - тафаккурига, сезгиларига ва ҳуққига.

2. Тарбия (ташқи педагогик таъсир) ва ўз-ўзини тарбиянинг узвийлиги туфайли ижобий натижага етишилади.

3. Тарбия жараёнида натижасизроқ этувчи барча ҳисса тадбирларнинг мувофиқлаштирилиши: ижтимоий институтлар, бирлашмалар, оммавий ахборот воситалари, адабиёт санъат, оила, мактаб, ҳуқуқ-тартибот идоралари, жамоалар ҳар томонлама ёндашувнинг зарурий шартидир.

4. Шахсининг маълум сифатларни амалдаги тарбия ишлар мажмуи орқали ҳосил қилинади. Бу ишлар тарбия кўринишдаги кўп ёқли бўлиши, бир вақтнинг ўзида ақлий, жисмоний, ҳуққий, эстетик ва меҳнат тарбиясини ўз ичига оласида олиб борилиши зарур.

Собиқ тарбиявий тизимнинг камчиликлари тарбия вазифаларини алоҳида-алоҳида ечишдан келиб чиққан, ақлий тарбия меҳнат ва эстетик тарбия билан, ақлий тарбия - жисмоний ва ҳуққий тарбия билан, меҳнат тарбия ақлий тарбия билан боғлиқ эмас эди. Тарбия назарияси биридан ажраган ақлий, ҳуққий, меҳнат тарбиялари ўз ичига оладиган иборат эди, бу эса тарбиянинг жамланмаган, бўлмаган соддалаштирилган ечимга салбий мисолдир.

Б. Ҳар ёклама яхлит тарбиявий ёндашув тарбиячининг тизимли муносабатини ва бошқарувини тақозо қилади. Бошқарув тарбия жараёнида иштирок этувчи ташқи ва ички омилларни ва уларнинг ўзаро таъсирини иноватга олинган датида муваффақиятли бўлиши мумкин. Шу боис, у омиллар ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиш зарур.

Бош омиллар сарасига қуйидагилар киради: а) таълим олувчининг шаклланган ҳаёт тарзи ва унинг киритилаётган сифатларга муштараклиги ёки қарама-қаршилиги; б) яшаш ҳудудларининг ўзига ҳослигидан келиб чиққан турмуш шароити (анъаналар, таълим муассасаси атрофидаги урф-одатлар, миллий ўзига ҳослик, табий шароитлар); в) оммавий ахборот ва ташқи воситалари; г) таълим олувчи шахсига таъсир этувчи жамоанинг ривожланганлик даражаси ва яшаш шароити (тарбия тизими, жамоатчилик фикри, қадриятлар ўрни, ҳуққий меъёрлар, психологик муҳит); д) дастлабки жамоада шаклланган муносабатлар меъёри, таълим олувчининг жамоадаги ўрни; е) тарбияланувчининг шахсий ўзига ҳослиги.

Тарбияга ҳар томонлама яхлит ёндашувда юқоридаги омиллар ва шароитлар узвийлашган ҳолда иноватга олиниши зарур. Тарбия жараёнида шахс ва жамоа учун мақбул ўзгаришлар нафақат бевосита руҳиятга таъсир этиш билан, балки ташқи шароитнинг ўзгариши, унинг меъёридан оғиш ёки салбий таъсирини камайтиришни эътиборга олиш самаралидир.

3.4. ЎҚУВ ВА ТАРБИЯВИЙ МАҚСАДЛАРНИ НАЗОРАТ (ТЕСТ) ТОПШИРИҚЛАРИГА АЙЛАНТИРИШ

Авваламбор, ўқувчининг ўз-ўзидан келиб чиқувчи қуйидаги саволига жавоб беришга ҳаракат қилиб кўрамиз: нега ўқитиш мақсадларидан қўйилган муаммоларни ҳал қилувчи ўқув жараёнига эмас, бирданига назорат топшириқларига ўтилади? Бу савол туғилиши табиий, чунки педагог ўқитиш учун аввал, ҳар доимгидек, услубий ишланма (режалар, дърслар матнлари) ва шундан кейингина назорат (контроль) топшириқларини тузади. Айрим пайтларда (буни яқинириқнинг ҳолати йўқ) бу нш якуний имтиҳон (тест саволи) олдидагина бажарилади.

Педагогик технологияга асосланган ўқув жараёнида таълим этишда назорат топшириқларини тузиш (ўқув мақсадларини аниқлаш) билан узвий боғлиқ ҳолда олиб борилиши лозим. Бундай пайтда режа ва дарс матнлари (назорат топшириқлардан сўнг ўтказилган дарслар ҳам) самарали равишда ўқитишнинг мақсад ва вазифалари билан боғлиқ бўлади.

Якуний тест ишланмаси тест топшириқларининг тартибли сони аниқлашдан бошланади (8-расм). Уларнинг сони назорат турлари ва режалаштирилган ўқув мақсадларининг вазифаларининг чуқурлигига боғлиқ.

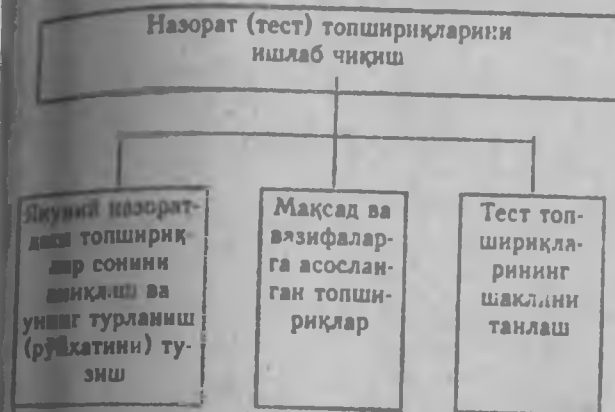
Республикамизнинг айрим ўқув юртларида якуний тестга киритилиши керак бўлган тест топшириқларини сони аниқланган.

Агар тест саволларининг сони тузувчининг аниқлаши лозим бўлса, унда қуйидагича бўлиши мумкин:

- жорий назорат - 10-15 топшириқ. (ўтказиш вақти 15 дақиқа)

- оралиқ назорат - 25-30 топшириқ. 30-40 дақиқа.

- якуний назорат - 50 ва ундан ортиқ 1 соатдан 1,5 гача.

8-расм. Ўқув фани бўйича якуний тестни ишлаб чиқиш.

Тест топшириқларини ишлаб чиқишдан олдин унинг турланиш рўяхти (спецификацияси) тузилади. Одатда у жадвал тариқасида ишланиб, қаторлари эса ўқув мавзусининг бўлинмаларини акс эттиради. Бўлинмалар Б.Б. таксономиясига асосланган ўқув мақсадларининг категорияларини билдиради.

4-жадвалда "Пул ва банк кредити" (N.E.Grynluo 1970) мавзусига оид тестнинг спецификацияси келтирилган.

10-жадвал

урганиладиган мавзу мазмун	ўқув мақсадлари				
	асосий атама- лари:и билиш	қондалар- ни тушу- ниш ва асосий тамоийла- лар	тамоий- ил- ларни қўллаш	берил- ган- ларни талқин этиш	ЖАМ
Пулларнинг шакли ва моҳияти	3	4	3	-	10
Банк хизматлари	4	3	5	3	15
Заҳира фондлари федерал тизими- нинг аҳамияти	4	6	3	2	15
Штат қонунлари ёрдамида фаолият- ни бошқариш	4	2	4	-	10
Ж А М И	15	15	15	5	50

Келтирилган рўйхат фақатгина мавзулар ва ўқув мақсадларининг категориялари орасидаги тест топшириқлар тақсимооти ҳақида маълумот беради. Билимни ўзлаштириш савиясини текшириш мақсадида бу рўйхатга қуйидаги билимларни киритиш мумкин:

α_1 - ахборотни қабул қилиш ва изоҳлашга мўъжалланган топшириқлар;

α_2 - маҳсулдор ўзлаштириш даражасига тааллуқли топшириқлар;

α_3 - натижали (продуктив) даражадаги топшириқлар.

11-жадвал
Ўзлаштириш даражасини кўрсатувчи тест
турланиш рўйхати

Ўқув Мақсадлари Категориялари	Ўзлаштириш даражалари бўйича бўлим- лар, топшириқлар фонзи ва сони						ЖАМИ
	1-бўлим - 40 %			2-бўлим - 60 %			
	α_1	α_2	α_3	α_1	α_2	α_3	
Билиш	7	6	3	3	3	2	23
Тушуниш	6	4	4	3	3	3	22
Қўллаш		4	3	4	10	15	36
Тадқиқ			5		4	4	13
Синтез						3	3
Баҳолаш						3	3
ҲАММАСИ	12	13	15	10	20	30	100

11-жадвалда маълум қонуният кузатилади. Курснинг бошланишида ёллаш учун мўлжалланган топшириқлар сони кўпроқ. Курс давомида Б.Блум таксономиясининг юқори категориясида ва яна ўзлаштиришнинг натижалари услубдаги топшириқлар сони кўпая бошлайди. Агар ўқув мақсадларининг каталоги ва тест турланиш рўйхати мавжуд бўлса, тест топшириқлари ишланмалари янада аниқлашади.

Ҳар бир хусусий мақсад тест топшириқларига ўтказилади. ўқувчи ҳақиқатдан ҳам ушбу топшириқни бажариши ва бу Б.Блум таксономиясида кўрсатилган категорияга туғри келадиган даражада ўзлаштирилиши текширилади.

Мақсад ва вазифаларга
асосланган топшириқлар

Ўқувчининг билимини
баҳолаш доимо "Нимани
баҳоламоқ керак" деган
савол билан боғлиқ

Бунга: "ўқитиш ва ўргатиш мақсади ва вазифаларга эришилганлик даражаларини баҳолаш" деб жавоб бериш зарур. Бу ҳолда мақсад ўқитувчининг фаолиятига қаратилганлиги (ўргатиш, тушунтириш, курсатиш, гапириб бериш ва ҳ.к.) вазифаларга эса (инглиз адабиётига асосланиб) ўргатиш натижалари киритилганлиги фойдалироқ. Демак, *вазифа талабалар аввал билмайдиган ва уддалай олмайдиган билан ва ҳаракатларни дарсларни тинглагандан сўнг билиши уддалай олишидир.*

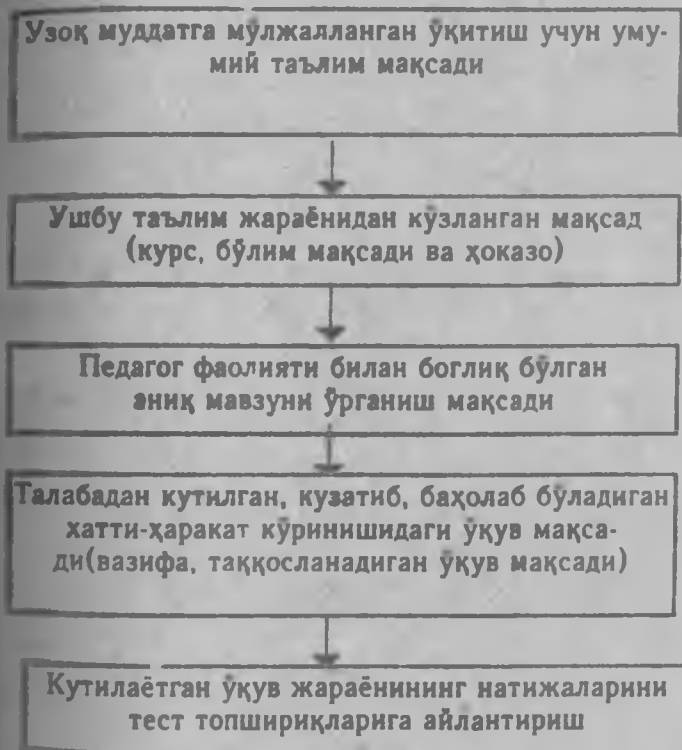
Агар вазифалар аниқланган бўлса, унда ўқув натижаларини аниқлаш учун назорат топшириқлари тузиш лозим. Булар оғзаки, ёзма, назорат саволлари ёки тест бўлиши мумкин. Тест ишламаларининг кетма-кетлигини 9-расмда тасвирда курамыз.

Аввал айтганимиздек, ўқув мақсадларини рўёбга чиқаришда феъл танлаш ҳам катта аҳамиятга эга. Масалан, оғзаки ва ёзма нутқ жараёнидаги вазифаларни бажариш мақсадида қуйидаги феъллардан фойдаланиш мумкин: билан ифодалаб бермоқ, ёзиб олмоқ, натижасини чиқармоқ, таъкидламоқ, айтмоқ, ўқимоқ, бўгинларга бўлмоқ, хикмат қилмоқ ва ҳоказо.

Лекин, бу ҳолда кенг маънога эга бўлган, масалан, яратмоқ, иштирок этмоқ, англаб олимоқ каби феълларни қўллаш керак эмас.

"Билмоқ" феълининг маъносини кенгроқ кўриб чиқайлик: тасаввур қилинг, ўқувчинининг Шаҳришахри қаерда жойлашганлигини билишини текширмоқ

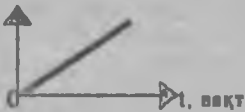
сия. Бу билимни аниқлаш ҳар хил йўллар билан утқазилиши мумкин: Шаҳрисабз шаҳри қашқадарё вилоятида жойлашганлигини эслаш, жуғрофия харитасида Шаҳрисабз муқтасини кўрсатиш, унинг жуғрофий кенглиги ва узунлигини айтиш, Тошкентдан неча километр узоқда жойлашганлиги ва ҳоказо.

9-расм. Тест топшириқлари мазмунини аниқлаш
кетма-кетлиги

Мисолдан шуниси маълум бўлдики, ушбу саволга ҳа
томонлама ёндошиш мумкин. Шу сабабли бундай хил феъллар
умумий маънога, айримлари эса муайян маънога эга эканли
гини таъкидлаш лозим. Агарда кутилган ўқув натижалари
вазифалар тарихида берилган бўлса, у ҳолатда кейинги
лик у назорат топшириқларга ўтказилиши лозим. Бу топши
риқлар оғзаки, ёзма ёки тест ҳолатида бўлиши мумкин. 12
жадвалда содда мисоллар асосида назорат топшириқлари
юзакли бўлмасдан, балки маълум даражада мақсадга муво
фиқлиги келтирилган.

Вазифани тест топширигига айлантириш

Вазифа	Тест топширигининг шarti	Жавоблар
Мудом воқсалнинг тегишсизлигини қайд қилиш	Ўзбекистон қайси йили мустақил- лигини қўлга киритди?	A. 1989 B. 1990 C. 1991 E. 1992 /. 1993
Сўз билан ифода- ланган ибора ма- тёматик рамзга айлантирилган	Пифагор теоремасининг матема- тик ифодаланиши (чиқиқ ўрнига жавобни ёзинг)	$c^2 = a^2 + b^2$ қурилишдаги жавоб назарда тутилган
Чизиқ тасвири қандай	V. тезлик Ушбу чизма тасвир қандай хара- кати акс эттиради?	A. Текис B. Текис тезланув- чан D. Текис секинла- нувчан

Келтирилган мисоллар тест топшириқларининг мазмуни ишлатилаётган феъллар мазмунига бир мунча боғлиқ. Шу сабабли ҳам феъллар танлашда уларнинг маъносига катта эътибор бериш лозим.

Яна битта мисол. Дейлик, "таққосланадиган уқув мақсади"ни ўзлаштиришни текшириш керак. 13-жадвалда ушбу тест топширигининг 3-босқичдаги ишланмаси келтирилган:

- ҳаракатни ифодаловчи феъл берилган;
- бу ҳаракат тўлиқ ифодалаб берилган;
- тегишли тест топшириғи ҳам ишлаб чиқилган.

МАҚСАДНИНГ ТЕСТ ТОПШИРИҒИГА АЙЛАНТИРИЛИШИ

№	Харакатни ифодаловчи сўзлар	Муайян ҳаракатларнинг тури	Тест топшириғининг шарти
1	Ифодалаб бериш	Бамма ёки оғзаки равиш- да ўз ичига асосий қир- раларни қамраб олган хусусиятларни ифода- лаш	Таққосланувчан ўқув мақса- днинг атамасига изоҳ, бе- риш
2	Якунлаш	Изоҳда бўлмаган асосий сўзини, бошқарувчи ата- мани киритиш орқали туллириш	Таққосланувчан ўқув мақса- дига очиқ тест топшириғига ифодалаш (қўшимча бери- тиш)
3	Таркибларга ажратиш	Бутунлиқни таркибий қисмларга бўлиш	В.Баум таркибий қисмлар алоқаси таркибий қисмлар

93-жадвалга мувофиқ тест топшириқлари келтирилган:
ТАҚҚОСЛАНУВЧАН А. Педагогининг аниқ бир машғулотда талаба-
ЎЎУВ МАҚСАДИ ларни ўқитиш мақсади.

В. Талабаларнинг аниқ ўқув саволиомаси асо-
сида таълим олиш натижаси

Д. Талабанинг аниқ фанини ўрганишдан мақса-
ди.

Е. Талабанинг аниқ дарс мавзусини ўрганиш-
дан мақсади

Тўғри жавоб В

93 ИЧИГА ТўЛИҚ ВА ИШОНЧЛИ СИФАТЛАРНИ ҚАМРАБ ОЛГАН
ЎЎУВ МАҚСАДИ ДЭБ _____ ЎЎУВ МАҚСАДИГА
АЙТИЛАДИ.

Тўғри жавоб: ТАҚҚОСЛАНУВЧАН.

Б.Блум таксономияси категориялари ва уларнинг таркиби:

1. ТУШУНИШ
2. ТАҲЛИЛ

А. Бутунлиқни ташкил этиш тамойилни ан-
глаш.

В. Далил ва оқибат орасидаги фарқ

Д. Ўқув мавзусини сўз билан изоҳлашдан ма-
тематик изоҳлашга ўтиш.

Е. Тахминларни аниқлаш.

Ғ. Бўлажак воқеълик ҳақида тахмин қилиш.

Тўғри жавоб: 1-Д,Ғ; 2- А,В,Е.

Турли хил ўзлаш-тириш даражасига мўлжалланган тест тешириқлари

Тест топшириқлари ўқув-читарнинг психологик ҳолатига боғлиқ равишда ўқув мавзуларининг турли ўзлаштириш даражаларини баҳолаши мумкин.

Ушбу сифатга асосан қуйидаги тўрт ўзлаштириш даражаси ажратилади:

- ахборотни билиш, ёд олиш ва сўзлаб бериш;
- маҳсулдор (репродуктив) фикрлаш;
- натижали (продуктив) фикрлаш;
- изланувчан-иждодий фикрлаш.

Эслаб қолиш, билиб олиш ва ахборотни такрорлаш

Бу уринда эслаб қолиш қобилияти билан боғлиқ бўлган билимлар текширилади.

1 мисол:

ДОИРА ЮЗИ ИФОДАСИ

A. $2\pi R^2$

B. $\frac{\pi R^2}{2}$

D. $\frac{\pi R^2}{4}$

E. πR^2

/ . $2\pi R$

Бу топшириқ ўқувчидан πR^2 ифодасини эслаш, аниқлаш, фарқлашни талаб қилади. Бу жуда осон мисол бўлса ҳам лекин далиллар, воқеалар, тавсифлар, ифодалар, қонунлар ва ҳоказоларни эслаб қолиш заруриятини туғдиради. Лекин бу тестни ечиш ўқувчидан фақат ахборотни эслаб қолишни талаб қилади. Амалиётда қўлланишни кўрсатмайди Шунинг учун ахборотни ёдлаб қолиш ва уни таҳлил қилишдан ташқари тест. арда билимни амалиётда қўлланиши ҳам инобатга олиниши лозим.

Қуйидаги даражадаги тест топшириқлари шу мақсадга мувофиқдир.

Маҳсулдор (репродуктив) ўзлаштириш даражаси

Ушбу тест топшириқларида синалувчидан олдин урганилган тартиб асосида мустақил иш бажариш талаб этилади.

Улардан олдинги ёдланган алгоритмлар, қоидаларни эслаш талаб этилади

2-мисол:

Радиуси 2 см бўлган доиранинг юзи _____ га тенг

Бу тестни ёддан ечиш мумкин эмас, шунинг учун уни ҳисоблаш лозим.

Доира юзини ҳисоблаймиз:

1) πR^2 иборасини эсланг;

2) π қ 3,14 (вергулдан кейин икки сон аниқлигида) сон жиҳатдан маъносини эсланг;

3) Радиус узунлигини квадратга олинг: 2^2 қ 4

4) Доира юзини ҳисобланг: S қ 12,56

Маҳсулдор (репродуктив) даражасидаги тест топшириқлари педагогик йўналишдаги тестларда кенг қўлланилади. Улар ёрдамида ўрганилган таъомиллар, қондалар қўлланиши моҳияти ўрганилади. Лекин фақатгина маҳсулдор сифат билан чегараланиб қолинса, кейинчалик ўқувчининг фикрлашини чегаралаб қолиши мумкин, шу сабабли тестларга янада мураккаброқ топшириқлар киритилиши лозим.

Натижали (продуктив) ўзлаштириш даражаси

Бунда ўқувчи олган билимининг ноанъанавий масалаларни ечишда мустақил фикр юритишни талаб қилинади. Бу фаолият тайёр қонда ёки тасвир асосида эмас, балки ўқувчи томонидан тузилган

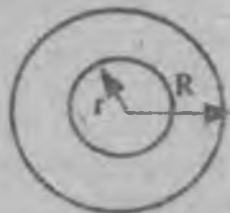
алгоритм билан боғлиқ. Натижали даражаси ўзлаштирилишининг педагогик технологияси 3.6 бўлимида берилган. Лекин бу даражадаги тест топшириқларининг тузилишини бошқа ўзлаштириш сифати билан боғлаш лозим.

3-мисол:

Ҳалқа юзининг ички доира юзига нисбати:

Рқ1, гқ2

- А. 3:1
- В. 4:1
- Д. 6:1
- Е. 8:1
- Ғ. 10:1

Бу топшириқни ҳар хил йўллар билан ечиш мумкин. Улардан бирини кўриб ўтамиз:

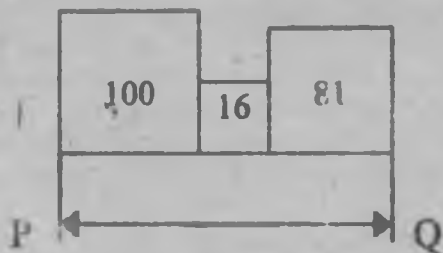
$$\frac{\pi R^2 - \pi r^2}{\pi^2} = \frac{16 - 4}{4} = 3 : 1$$

Натижали ўзлаштириш даражаси топшириқлари катта таъхис ва дидактик қийматга эга. Уларнинг бажарилиши ўзвий боғлиқликни, фикрлашни, ақлий таҳлилни, алгоритм тузишни, янги ахборот тузишни талаб этади. ўқитиш натижалари бу ҳолда билим ва тажрибага таянади.

Яна шунга эътибор қилиш керакки, келтирилган иккала мисолдаги топшириқлар бир хил - доира майдонни ҳисоблаш. Бунда фақат бир хил ифода πR^2 ишлатилади. Лекин ўқувчининг ечиш фаолияти турлича - (эслаш, намунага қараб бажариш, маълум қондалардан алгоритмлар тузиб, масалани ечиш). Бу эса ўқитувчига бир ўқув мавзуси бўйича ўқувчиларнинг билим савиясини босқичма-босқич кўтаришга имкон берувчи тест вазифаларини (баъзида машқ сифатида, баҳо қўймай) қўллашга ёрдам беради. Педагогик технологиядаги ушбу ҳолат китобнинг 4-бўлимида ҳисобга олинган.

Продуктив даражадаги тест топшириқларига мураккаб ҳисоблашлар киритиш шарт эмас. Энг асосийси, бири-бири билан ўзвий боғлиқ бўлган мантикий ҳулосаларни ҳосил қилишдир. Масалан, 4-мисолдаги арифметик ҳисоблашлар кўпайтирув жадвалига асосланган бўлса ҳам уни 300 ўқувчидан фақат 45 фоизи тўғри ечишди ҳолос.

4 мисол:

Чизмада 3 та квадрат берилган. Уларнинг майдони мос равишда 100, 16 ва 81 бирликка тенг. Улар юқорида кўрсатилгандек жойлашган. Учала квадратнинг BQ умумий узунлиги 21га тенг бўлиши учун ўртадаги квадратнинг майдонини қанчага камайтириш лозим?

А. $\sqrt{2}$ га В. 2 га Д. 4 га Е. 8 га F. 12 га G. Билмайман

қуйидаги жадвалда 300 ўқувчидан иборат гуруҳдаги 4-мисолни ечиш натижалари келтирилган

Жавоб индекси	Ушбу жавобларни танлаган ўқувчи- лар сони	ИЗОҲ
А	28	Масалани ечишдаги нотўғри ёнда- шув
В	50	Ечишни тўғри бошладилар. Лекин ўрта квадрат янги томони узунлиги билан қаноатланиб тўхтадилар
Д	18	Улар ўрта квадратнинг янги юзаси таърифигача етиб келдилар, лекин ечишни охиригача етказмадилар
Е	9	Нотўғри ёндашув
Ғ	136 (45 %)	Тўғри ечим
	59	Ҳеч қандай жавоб бермадилар

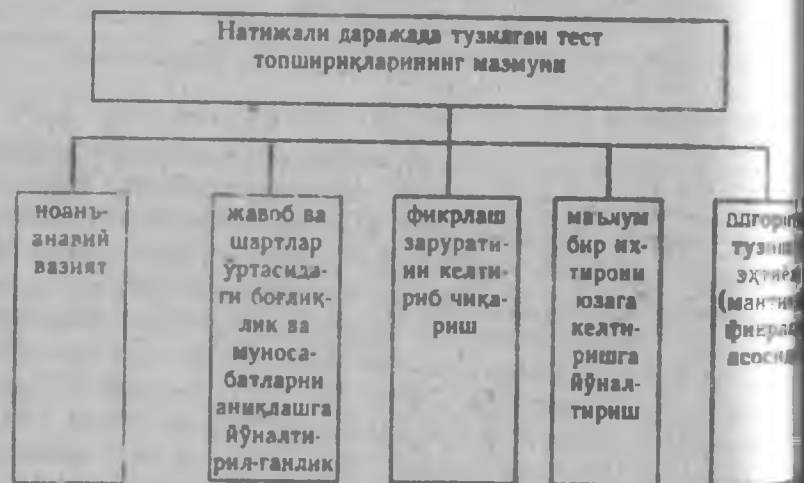
Бу топшириқ ўрта мактабларда ўқувчиларнинг мате-
матик лаёқатини текширувчи тестларга ўхшаш. Ушбу тест-
нинг тузилиши мураккаблиги шундан иборатки, бунга дарс-
ликларда учрамайдиган мисоллар келтирилиши лозим. Шу
билан биргаликда ўқувчининг мактабда алгебра ва геомет-
рия фанларидан олган билимлари чегарасидан чиқмаслик
лозим. Агар бу қийинчилик енгилса, демак тест топшириқ-
лари янги масалаларни ечишдаги ихтирочиликни рўёбга
чиқаришга тўғри йўналтирилган деб ҳисобланади. Бундай
“математик етуклик” қисқа муддатли ўқитиш жараёнида
эмас, балки мактабдаги бутун математик курсларнинг яхши
ўтилганлигидан кейин пайдо бўлади.

Яна бир марта таъкидлаш лозим, ушбу тест топши-
риқларидаги математик ҳисоб-китоб жуда содда ва ҳеч қан-

дай қийинчилик туғдирмайди. Бу топшириқ ўқувчидан унинг квадрат BQ узунлигини аниқлашда мантикий ёндашувни талаб қилади.

Тест топшириқлари таҳлили шуни маълум қилади: эслаб қолиш, сўнгра ифодалаш, кейин маҳсулдор ахборотни ўтиш, ундан сўнг натижали ахборотга, фикрлашга йўналтирилганлиги ўқувчиларнинг билимини назорат қилишнинг комиллаштиради, уларнинг билимларини амалиётда қўлдан келтиришга ёрдам беради. Ўзлаштириш савияси қанчалик юқори бўлса, фикрлаш муолажалари сони шунчалик кўпаяди. Масалан, 1, 2, 3-мисоллардаги фикрлаш муолажалари сони 1, 4, 6.

10-расмда натижали ўзлаштириш даражасида тест топшириқлари бўлган асосий талаблар умумлаштирилган.

10-расм. Натижали даражада тузиладиган тест топшириқларига бўлган талаблар

Изданувчи-ижодий даража

Маълумки, ижод-бу моддий ва маънавий соҳада янгилик барпо этиш, ҳозирча жа-воби йўқ масалани ечиш. Тест топшириғи

тўғри жавоб талаб қилганлиги сабабли ижодий тест топшириқларини "тоза" ҳолда тузиш мумкин эмас. Шу сабабли изданувчи-ижодий даража деб биз ижодга яқинлашувни, интуиционий ёндашувни, фикрлашни, фантазияни тушуна-миз.

5-масала Изданувчи-ижодий ўзлаштириш даражаси

Рассомлар бинонинг ички деворларини бўйиш ва ишлов бериш билан бандлар.

Деворларнинг бирида думалоқ дераза жойлашган. Безак бериш мақсадида рассомлардан доирага қаратиб узунлиги дераза баландлигига тенг 2 та вертикал чизиқлар ўтказишни илтимос қилишибди.

Кейин улар деразани бўлиб олувчи юқоридан ва пастдан яримдонрелли қўшмоқлари лозим экан. Дераза ва чизиқлар орасидаги сатҳ тилаларни бўёқ билан қопланиши керак. Ҳар бир кв. сантиметрга маълум миқдорда бўёқ кетади. Иккила ярим оқ сатҳини бўйиш учун қанча бўёқ кетади? Икки чадирнинг маълуми нечага тенг?

Тилла ранг бўёқ билан қопланадиган сатҳнинг кватра-матри 2 та тенг

Таклиф этилган масалани ечиш учун тайёр қонда йуқ уни ишлаб чиқиш лозим (ечими қуйида келтирилмоқда).

Тажриба шуни кўрсатдики, масаланинг ечими ҳатто ўқитувчилар учун ҳам қийинчилик туғдиради. Топириқнинг шарти доиранинг сатҳи билан боғлиқ.

5-масаланинг ечимидан келиб чиққанган ўқитиш натижаларини трансформациялашган билимга ўхшатиш мумкин.

1-4 мисоллар ўқувчига ҳар хил тест топириқларни бериб, уларнинг мантикий фикрлашларини ривожлантириш мумкин.

5-масалани ечиш учун даража донрасига чет чиқиқларга тик бўлган иккита урнима чиқиқ ўтказиш лозим. Ҳосил квадратга ҳаёлан устки ва пастки ярим доираларни киритиш лозим. Шунда тилларанг бўёқ билан қопланадиган тўла майдон томони $2R$ га тенг бўлган квадратга кирди. Тўғри жавоб $4R^2$.

8-жадвалда умумлашган ҳолда тест топириқларининг тўртала даражаси ҳақида маълумот берилган.

8-жадвал
ҲАР БИР ТЕСТ ТОПИРИҚЛАРИНИНГ ЮТУҒИ,
КАМЧИЛИГИ, ЙўНАЛИШИ

Даража 1	Нима текширилади 2	Ютуқ 3	Камчилик 4
Ахборотни қабул қилиш ва қайта тиклаш	Санаалар, диллалар, ҳодисалар, т. мойиллар, қонулар ва бошқа ахборотларни эслаб қолиш (билим-тинишув)	Бу топириқлар билимни назорат қилинида жуда зарур	Агар тест фақат шу топириқлардан иборат бўлса, у ҳолда натижалар ҳақиқатдан узоқроқ бўлади
Махсулдор фикрлаш	Эслаб қолиш қобилиятини текшириб, унинг натижаларини турдош вазиятларда ишлата билиш (билим-нуса)	Тест топириқларининг соддалиги Анъанавий фикрлаш кўникмаларини назорат қилиш элементлари ҳисобланади. Тест топириқларини тузиш осонлиги	Фақат тайёр намуналар бўйича ишлашга ўргатади Ўқув муаммоларини ечишда мустақилликка кам эътибор қаратилади
Нативавий фикрлаш	Ўзлаштирган билимларини анъанавий ҳолатларда ишлата билиш қобилияти (билим-қобилият)	Ўқувчиларининг тушуниш фаолиятини жонлантиради Мантикий фикрлашни ривожлантиради. Янги	Тест топириқларини тузиш мураккаблиги қолоқ ўқувчилар учун мураккаблик қи-

Изланувчи ижодий	Тасаввур, но- нъанавий ён- дошу ва фан- тазия (билим- қайта шакл- лангирish)	вазифаларин ижодий ва топқ- ирлик билан сонишга қарати- ган. Бу топши- риқларин ўқу- чиларининг алоҳида тайёр- гарлигидан кей- ин ўтказиш мақ- садга мувофиқ Яхши ўлашти- рувчи ўқувчилар учун қўшмача вазифа сифатида фойдаланиш мумкин. Оқин- иначалар, тўғ- рақлар ва ҳока- золарда ишла- тиш мумкин. Бу хил топши- риқлар ўлашти- ришни тек- шириш учун эмас, балки уларнинг сони- ни намоиш қи- лиш учун мад- даниши мумкин.	Якити мумкин: Ижодий маълумат ченлик талаб қилган- лиги туфайли бундай топ- шириқлар қиё- вичилик туғди- ради. Ўқувчилар учун кўпте қайин- чиликка эга
-----------------------------	---	---	---

**Тест
топшириқларининг
шакллари**

Тест топшириқларининг таркиби келтирилган 4 хил шаклларида бирини танлаш мумкин: ёпиқ, очиқ, ўхшаш-

шакллантириш ва кетма-кетликни тартибга солиш. Тест топшириқларининг бошқа турлари ҳам мавжуд (занжирсимон, матнсимон, шаронгли ва ҳоказо).

**Ёпиқ тест
топшириқлари**

Бу хил топшириқлар шартлар (таъкидловчи ёки саволлар) ва жавоблар жамланмасидан иборат

бўлиб, ундан биттаси тўғри, қолганлари нотўғри, лекин ҳақиқатга яқин. Бу топшириқ "ёпиқ" деб аталлишининг сабаби шундан иборатки, ўқувчи ўз жавобини бера олмайди, у бир қанча берилган тайёр жавоблардан (унингча) тўғрисиини танлайди. Ёпиқ тест топшириқларида бир неча тўғри жавоблар бўлиши мумкин. Айрим тест топшириқларида шартларни савол тартибидеда бериш мумкин. Тест ишлаб чиқувчи бир қанча берилиши мумкин бўлган саволлар шундан айнан кераклисини бериш мумкинлигига ишонч ҳосил қилиш зарур. Кейин у шартларни ва жавобларни шундай тузиш керакки, токи унга берилган жавоб юзаки эмас, ақл шидлигиб топилсин лозим.

Яхши тузилган тест топшириғи ўқувчидан ўйлаб, бутун олган билим тарини ишга солган ҳолда жавоб беришига ундаши лозим. Тест топшириқлари ўзлаштирувчи учун мураккаб бўлмай, балки ўз билимини намоён этишга имконият бериши шарт.

Ёпиқ тест топшириқлари абитуриентларини олий ўқув юртларига киришларида, якуний ва бошқа назорат турларида ишлатилади. Улар компьютер имкониятлари билан мослашувчанлиги сабабли компьютерларга киритиладиган ўргатувчи ва назорат қилувчи тест тизимларида қўлланилади.

6-мисол.

ЎҚУВ МАВЗУСИ БЎЙИЧА ТЕСТ
ТОПШИРИҚЛАРИ СЕНИ ПЕДАГО-
ГИК ЎЛЧОВ АНИҚЛИГИГА ҚАН-
ДАЙ ТАЪСИР ҚИЛАДИ?

- А. Ортади
- В. Камаяди
- Д. ўзгармайди
- Е. қонунийлик йўқ

Тўғри жавоб: А.

Эслатма: тест ёрдамидаги педагогик ўлчовнинг аниқлиги, турғунлиги тестнинг ишончлилиги демакдир.

7-мисол.

ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИНГ СИФАТИ
ТЕСТ НАЗОРАТИНИНГ СИФАТИ
БИЛАН -

- А. Юқори даражада боғлиқ
- В. Маълум даражада боғлиқ
- Д. Сезиларли даражада боғлиқ эмас
- Е. Ҳеч қандай боғлиқ эмас.

Тўғри жавоб: А.

96

Ўқинишлик асосидаги тест топшириги.

8-мисол. ЭЛАК-УН

сигара

ўпка

тамаки

тутун

ҳимоя

А. Фильтр-

В. Фильтр-

Д. Фильтр-

Е. Фильтр-

Ғ. Фильтр-

Тўғри жавоб: Е.

Бу тест топширигини ечишда "элак-ун" тушунчаси қалит ҳисобланади. Бу ерда элак-фильтр, ун-фильтрланувчи модда. Бундан ташқари яна бошқача ёпиқ тест топшириқлари ҳам келтирилиши мумкин.

Очиқ тест топшириқлари

Бу тест турига хоҳлаган жавобни бериш мумкин.

Топшириқда таянч ибора (ёки иборалар) туширилиб қолдирилади.

Мисоллар:

9. АГАР ТЕСТ ТОПШИРИҒИДА ТАЯНЧ ИБОРА (ЁКИ БИР НЕЧА ТАЯНЧ ИБОРАЛАР) ВАЗИФАСИНИ БАЖАРУВЧИ СЎЗ ТУШИРИБ ҚОЛДИРИЛГАН БЎЛСА, УНДА БУ _____ ТОПШИРИҚ ДЕБ АТАЛАДИ.

Тўғри жавоб: очиқ тест

97

10. АГАР ТЕСТ ТОПШИРИГИДА _____ ТУШИ-
РИБ ҚОЛДИРИЛГАН БЎЛСА ВА ЖАВОБИ БЎЛМАСА,
УНДА БУ ТЕСТ ТОПШИРИГИ ОЧИҚ ДЕБ АЙТИЛАДИ.

Тўғри жавоб: таянч ибора

Очиқ тест топшириқлари дастурлаштирилган таълимда қўлланилади. Хоҳлаган жавоб берилиши мумкинлиги туфайли очиқ тест топшириқлари компьютер тест назорати учун ноқулайдир. Очиқ топшириқлар фасет шаклига эга бўлиши мумкин.

11-мисол.
Қадимги файласуф

ФАЛЕС
АНАКСИМЕН
ГЕРАКЛИТ
ПИФАГОР
ПАРМАНИД

Дунёнинг бирламчи-
си деб _____ ни
ҳисоблаган

(Жавоб: сув, ҳаво, олов, сон, ақл-заковат).

Фасет шакли битта очиқ топшириқдан уларнинг "оила"сини шакллантиришга имкон беради. Бунда текширилувчилар бир турли, аммо ҳар хил ўзгарувчилар (тушунчалар, курсаткичлар) топшириқларни ечишади. Бу топшириқ айтиб бериш ва бошқа тартиб бузишлар имконини қийинлаштиради.

Ўқшашлик (мослик)ни шакллантириш

Ўқшашлик элементларига ўқшашлигини исботлашдан иборат.
Бундай топшириқларда "мосликни ўрнатинг" кўрсатмаси
берилиши керак.

12-мисол.

1. Билимларни назорат
қилишнинг тест
усули камчиликлари

2. Билимларни назорат
қилишнинг анъанавий
усули камчиликлари

А. Баҳолашдаги шахсий омил.

В. Имтиҳон олувчининг ўқувчи
билан

мулоқотда бўлмаслиги

Д. Баҳолашнинг дағал мезонлари

Е. Билимларни назорат қилиш
танлов хусусиятга эга.

Ғ. Жавоблар изхорининг чегара-
ланганлиги

Н. ЭҲМ ишлатилишидаги қийин-
чиликлар.

Тўғри жавоб қуйидаги кўринишда берилади: 1-В,Ғ, 2-
А,Д,Е,Н.

Тартибга солиш учун мўлжалланган тест топшириқлари

Бу услуб берилган ҳара-
кат, ҳисоб-китоб, фан-
ларни тўғри тушуниш
текшириш

13-мисол: ПЕДАГОГИК ТЕСТ ИШЛАШДА ХАРАКАТЛАРИНИНГ

КЕТМА-КЕТЛИГИГА РИОЯ ҚИЛИНГ.

- А. Тестнинг турлаш рўйхатини тузиш.
- В. Тестдаги топшириқлар сонини аниқлаш.
- Д. Умумий ва хусусий ўқув режаларини аниқлаш.
- Е. Тест топшириқларини ишлаб чиқиш.
- Ғ. Тестни тажрибадан ўтказиш.
- Г. Тестни тақриздан ўтказиш.
- Н. Тест сифати кўрсаткичларини аниқлаш.

Жавоб индекслар кетма-кетлиги тариқасида берилади:
В,Д,А,Е,Г,Ғ,Н.

Бундай кетма-кетлик тушунтирилишга муҳтож. Дастлаб тестлар сони белгиланади. Чунки бу нарса ташқи муҳим кўрсаткичлари: ўқув мавзуларига ажратилган вазифалар сони, вақт чегараси, яқиний назорат топшириқлари сони боғлиқдир. Сўнгра умумий ва алоҳида ўқув нарсаларини аниқлагандан кейингина тест турлаш рўйхатини тузиш лозим. Тестни тақризлаш эмпирик синовдан аввал ўтказилиши лозим, бунда кўзга яққол ташланадиган камчиликлар бартараф этилади. Эмпирик текширув ўтказиш эса мажбурийдир, яъни масъулиятли синовларда эмпирик текширувдан ўтказилган тестлар қўлланилиши мумкин эмас. Чунки эмпирик синов тестловнинг статистик кўрсаткичлари бўйича тест сифат кўрсаткичларини баҳолаб бериб, синовлар босдангунигача қадар унинг ютуқ ва камчиликларини аниқлаб бериш лозим.

ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ ТҮРТ АСОСИЙ ШАКЛИНИНГ ЮТУҚ ВА КАМЧИЛИКЛАРИ

Тест топширигининг шакли	Асосий афзалликлари	Камчиликлари
Икки жавобли ёпиқ тест топшириқлари.	Компьютерда тест ўтказишга мос келади (ихтиёрий жавоблар сони бўлган барча ёпиқ трудаги тестларга тааллуқли). Озсани, масалан, экспресс-назоратда ишлаш мумкин. ўқитувчи топшириқни ўқийди, агар ўқувчилар А жавоб тўғри деб топсалар, қўл кутарадилар. Бу тест шаклида кўпроқ ўқувчи баҳоланиши, тезлик, фикр алмашуви ва назоратни кучайтириш мумкин.	Тўғри жавоб топиш имконияти баланд (0,50) ва баҳолашнинг аниқлиги паст.
Уч жавобли ёпиқ тест топшириқлари.	Бу усул баҳодан ҳам кўпроқ, тестнинг тезлиги қизиқтирган ҳолда аҳамиятга эга. Улардан бири тўғри, иккинчиси ҳақиқатга яқинроқ.	Аниқ жавоб топиш имконияти 0,33 га тенг.

Тўрт жавобли ёпиқ тест топшириқлари. Жавоблардан бири тўғри.	да ишлатилади (масалан, рус тилидаги отининг родини аниқлаш лозим бўлса: муж., жен., средний). Жаҳон тест услубиятида кенг тарқалган.	Тўғри жавоб топшириқнинг имконияти 0,25 га тенг (ҳамма жавоблар дўхатини бир хилда шалб қилган ҳолда).
Беш жавобли ёпиқ тест топшириқлари	Бу услуб абитуриентларни олиқ ўқув юртига қабул қилишдек маъсулиятни давларда қўлланилади.	5 жавобли топшириқни бошқателшириқларга нисбатан тузиш қийинроқ. Асосий қийинчилик ҳақиқатга яқинроқ нотўғри жавоблар тинлашдадир.
Бир неча тўғри жавобли ёпиқ тест топшириқлари.	Жавобларни тўғри топшириқнинг имконияти паст. Кўп маротаба фикрлашни ривожлантиради.	Баҳолаш қийинлашади.
Очиқ тест топшириқлари.	Тўғри жавобни осонликча топшириқнинг имконияти 0,5 (чунки тўғри жавоблар берилмайди).	Тўғри жавоб берилган ҳолда.
Ўхшашликни	Бу услуб боз қўлланилади.	Биринчи жавоб берилган ҳолда.

аниқлашга аниқлаштирилган топшириқлар.	элементларининг иккинчи куплик элементларига бўлган ўхшашликларни аниқлашга ёрдам беради.	аниқлашдаги қийинчиликлар Вазифаларнинг нисбатан катталиги.
Тўғри кетмакетликни аниқлашга мўлжалланган топшириқлар.	Алгоритмик билимларини текширишга мўлжалланган. Бу нарсаси тўғри кетмакетликни аниқлашга қўмаклашади. Бу усул нафақат назорат, балки ўрганув жараёнида ҳам қўлланиши мумкин.	Ҳаракатнинг кетма-кетлик, ҳаракатларнинг занжирли боғланиши ҳамма аақт ҳам бир хил эмас.

Ушбу тест топшириқларининг шакллари жуда қисқа изоҳланган. Бу ҳақда кенг қамроали маълумотни "ўқувчи ва талабаларнинг билимчи объектив баҳолаш" деб номланган ўқув қўлланмасидан олиш мумкин [13].

3.5. ҲУҚУВ ВА ТАРБИЯВИЙ МАҚСАДЛАРИГА ЭРИШИШ УСУЛЛАРИ

Ҳуқуқиётга технологик ёндашувда боғланишлар таъкид этилиши орқали, билимларнинг шаклланишига катта таътибор берилади. "Билим" тушунчасининг буюк рус физиолог, И.П.Павлов берган таърифни келтирамиз: "Боғланиш ташкил топганда, яъни "тасаввур" деб аталадиган, бу, шубҳасиз, ишни билиш, ташқи оламдаги маълум муносабатларини олишдир, улардан кейинги марта фойдаланганингизда эса бу "тушуниш" деб аталади. Бунда, у таъкидлаганидек, "...янги шарт-шароитларда қўлланилганда билимлар... балки янги боғланишлар ташкил топганлиги ҳисобига "такомиллашади..."

К.П.Марквардт таъкидлаганидек, "билимлар боғланишлар бўлгани учун, боғланишлар эса янги ўрганиладиган ва эски ўзлаштирилган билимлар орасида ташкил топиши мумкин бўлганлигидан, эски билимлар қанча кўп бўлса, яъни унда қанча кўп боғланишлар ишлаб чиқилган ва ўрнатилган бўлса, шунча кўп янги боғланишлар ўрнатиш мумкин ва натижада эгалланган янги билим шунча бой бўлади. Билим сифати қаралаётган ҳодисалар ўртасида ўрнатиладиган боғланишлар сони билан, яъни улар ўзаро таъсирини тушуниш кенглиги билан аниқланади. Боғланишлар бўлмаса, демак билимлар ҳам йўқ, ҳатто биз ўрганиладиганни ёдлаб олган бўлсак ҳам. Янгининг эски билан, янгининг элементлари орасида бой боғланишлар ўрнатилгани, демак, қимматбаҳо, бой билимлар эгалланди" [10].

Зур боғланишлар ташкил топиши учун педагогик технологиянинг қуйидаги қондалари йўналтирилган:

- Тенг қийматли (эквивалент) амалиёт қондаси: ўқувчиларнинг ўқитиш шарт-шароитларидаги хатти-ҳаракатлари тест ўтказиш ёки имтиҳон вақтида кутиладиган хатти-ҳаракатларга тўла мос келади.

-ўхшаш амалиёт қондаси: ўқувчилар кутилаётган хатти-ҳаракатларни айнан шундай хатти-ҳаракатни такрорловчи эмас, балки шунга ўхшаш шароитларда машқ қилиш имконига эга.

- "Натижаларни билиш" қондаси: ўқувчига ҳар бир хатти-ҳаракатини баҳолаш натижасини зудлик билан маълум қилиш; бу шарт жорий баҳолаш асосида ётади (ўқитишда қайта боғланиш шарғи).

-Педагог томонидан ижобий мустаҳкамловчи рағбатлаш қондаси: ўқувчининг маъқул хатти-ҳаракатлари рағбатланиб мустаҳкамланиши зарур; нотўғри хатти-ҳаракатлари учун танбеҳ берилмайди, балки истак туғдирувчи амалий тавсия тарзиде шарқланади (масалан, "яна бир марта ифодадалашга уриниб кўр" ёки "булим мазмунини яна бир марта шидаб чиқиш чг керак").

Мазкур қондаларнинг мажмуаси репродуктив табиатини ифодалайди.

Дастурлаштирилган ўқитиш доирасида Б.Скиннер илгаре сурган тамойиллари ўқув жараенини педагогик технология асосида жорий этишда ҳам қўлланилиши мумкин. Уларнинг муҳимларига қуйидагилар киради:

-кичик қадамлар - ўқув мавзуларини мумкин қадар кичик қисмларга (қадамларга) бўлиш;

-жавобни дарров тасдиқлаш - ўқувчи тўғри жавоб берганлиги (ечганлиги) ҳақидаги маълумотга эга бўлиши керак. Яъни, ўзининг жавобини тўғри жавоб андозаси билан таққослаши керак;

-ўқитиш суръатини ўзига мослаштириши;

-мураккабликнинг аста-секин ортиши;

-билимларни муттасил мустаҳкамлаш: ҳар бир ўқитиш қадамини умумлаштиришни турли мазмунли контекстларда такрорлаш ва етарли миқдорда пухта танланган мисоллар ёрдамида изоҳлаш зарур.

Санаб ўтилган қондалар ва тамойиллар ўқув мақсадларига эришиш усуллари таркибни ташкил этади (10-расм). ўқув мақсадларига эришиш учун ўқитишнинг турли моделлари, шу жумладан, анъанавий моделлар ҳам қўлланилиши мумкин.

В.Гузеев (1998) таъкидлайдики, "муайян шарт-шаронтларнинг ҳар бирига мос келувчи ўқитишнинг қулай моделини танлаш мезонларининг ўзи умуман мавжуд эмас - ҳозирги кунда бу ўқитувчининг ваколатидаги, унинг тажрибаси, салоҳияти, ички дунёси ва фикрлаш тарзига боғлиқ масаладир... Педагогик технологияларнинг серқиррали восити - ўқитиш натижаларини ташхис этиш ва муолажалар орқали инфодаланган мақсадлар сифатида режалаштириш ва таълим жараёнининг маҳсулдорлигини узлуксиз ташхислаб боришдир. Эришиладиган мақсадлар аниқ ва муайян ҳар бир даврада берилган шарт-шаронтларга мос услубларни, шаклларни, усуллар ва уларга эришиш воситаларини педагогик хазинадан танлаб олишга имкон беради [4].

Ўзининг тараққиётида педагогик технологиялар жиддий ўзгаришларга учради. "Педагогик технология" сўз бирикмаси - инглизча an educational technology-"таълимий технология"нинг ноаниқ таржимасидир. Сўнгги атама педагогик технология атамаси ўрнига кириб келмоқда. Гўшсузнинг ўзгаришидагина эмас, тамойилда жиддий ўзгаришлар юз бериши ҳақида бормоқда.

Агар 60-80-йиллар педагогик технологиясидаги донишманд ташхис меъёрдан огишни ўз вақтида аниқлашни ва зуд-

дик билан тузатиш чоралари кўришни мақсад қилиб қўйган бўлса, ҳозирги таълим технологиясидаги ташхис ҳар бир ўқувчининг ривожланиш даражасини эрта аниқлаш ва башорат қилишга қаратилган. Ташхис натижалари бўйича ҳар бир қадамдаги жараён лойиҳаланади.

Шундай қилиб, қайта боғланиш маълумотини олиш ташхисни башорат қилиш билан боғлайдиган узлуксиз қурилган жараёнга айлантира боради. Бу жараён инглизчадан таржима қилганда "узлуксиз кузатиш" маъносини билдирадиган мониторинг номини олди.

Педагогикада мониторинг деганда "... ўқув жараёнини узлуксиз, узоқ муддатли кузатиш ва уни бошқариш тушунилади. Педагогик мониторинг ўқитувчи ва ўқувчини тўғри қарорлар чиқаришга имкон берадиган зарур ахборот билан таъминлайди. Ушбу ҳолда ўқув-тарбиявий жараённинг натижалари ва қўйилган мақсадига эришиш учун ишлатиладиган воситалар текширилад". Мониторинг педагогик технологиянинг қанчалик самарали ва истиқболли эканлигини аниқлайди" (Ғахин А.Н.; 1997) [5].

Уқув мақсадларига эришиш усуллари

Педагог ўз хоҳишига биноан тавлайдми
(санаб ўтилган қондаларга мажбурий риоя қилиш билан)

Эквивалент амалиёт қондаси: ўқувчиларнинг ўқитиш шарт-шароитларидаги хатти-ҳаракатлари тест ўтказиш ёки имтиҳон вақтида кутилади-ган ҳаракатларга тўла мос келади

Ўхшаш амалиёт қондаси: ўқувчилар кутилаётган хатти-ҳаракатларни айнан шундай хатти-ҳаракатларни такрорловчи эмас балки шунга ўхшаш шароитларда машқ қилиш имкониятига эга.

Педагог томонидан ижобий мустақамловчи рағбатлаш қондаси: ўқувчиларнинг маъқул ҳаракатлари рағбатланиб мустақамланиши зарур; нотўғри хатти-ҳаракатлар учун танбеҳ берилмайди, балки истак тугдирувчи амалий тавсия тарзида шарҳланади.

Натижаларни билиш қондаси: ўқувчи ҳар бир хатти-ҳаракатнинг баҳолаш натижасини зудлик билан маълум қилиш; бу шарт жорий баҳолаш асосида ётади (ўқишда қайта боғланиш шарт).

Билишларини муттасил мустақамлаш қондаси: ҳар бир ўқитиш қадамини умумлаштиришни турли мазмунда такрорлаш ва етарли миқдорда лухта танланган мисоллар ёрдамида изоҳлаш.

10-расм. Ўқув мақсадларига эришиш усуллари

НАЗОРАТ УЧУН САВОЛЛАР

1. Ўхшаш амалиёт қондаси кимга мўлжалланган?
2. Ўхшаш амалиёт қондаси бажарилиши учун кафедрангиз ва шахсан Сиз нима қилишингиз зарур?

3. Рағбатлантирувчи таъсир қондасига мувофиқ ўқитувчининг қониқарсиз баҳо олган ўқувчи билан мулоқотини танланган.

Қ муқобил.

Анвар, сен ёмон ўқийсан, бу ёмонлик билан тугайди. Агар шундай ўқишни давом эттирсанг, сен институтдан ҳайдаласан. Сени бошқа оғоҳлантирмайман.

2 муқобил.

Анвар, ота-онанг ва жамоа олдида яхши ўқиш масъулиятинг бор. Ҳамма ҳам дўхий даражасига эришавермайди, лекин ҳар ким кўп ишлаши мумкин ва зарур. Сендан гайри табиий натижа кутилмайди, фақат кучинг борича ҳаракат қилсанг бас. Сен албатта муваффақиятга эришасан.

Ўқув мақсадларига эришиш усуллари

Педагог ўз хошига биноан танлайди
(санаб утилган қондаларга мажбурий рноя қилиш билан)

Эквивалент амалиёт қондаси: ўқувчиларнинг ўқитиш шарт-шароитларидаги хатти-ҳаракатлари тест ўтказиш ёки имтиҳон вақтида кутилади-ган ҳаракатларга тўла мос келади

Ўхшаш амалиёт қондаси: ўқувчилар кутилаётган хатти-ҳаракатларни айнан шундай хатти-ҳаракатларни такрорловчи эмас балки шунга ўхшаш шароитларда машқ қилиш имкониятига эга.

Педагог томонидан ижобий мустаҳкамловчи рағбатлаш қондаси: ўқувчиларнинг маъжул ҳаракатлари рағбатланибму-стаҳкамланиши зарур; нотўғри хатти-ҳаракатлар учун танбеҳ берилмайди, балки истак тугдирувчи амалий тавсия тарзида шарҳланади.

Натижаларни билиш қондаси: ўқувчига ҳар бир хатти-ҳаракатнинг баҳолаш натижасини зудлик билан маълум қилиш; бу шарт жорий баҳолаш асосида ётади (ўқитишда қайта боғланиш шarti).

Билишларини муттасил мустаҳкамлаш қондаси: ҳар бир ўқитиш қадамини умумлаштиришни турли мазмунда такрорлаш ва етарли миқдорда пухта танланган мисоллар ёрдамида изоҳлаш.

10-расм. Ўқув мақсадларига эришиш усуллари

НАЗОРАТ УЧУН САВОЛЛАР

1. Ўхшаш амалиёт қондаси кимга мўлжалланган?
2. Ўхшаш амалиёт қондаси бажарилиши учун кафедрангиз ва шахсан Сиз нима қилишингиз зарур?

3. Рағбатлантирувчи таъсир қондасига мувофиқ ўқитувчининг қониқарсиз баҳо олган ўқувчи билан мулоқотини танланг.

Қ муқобил.
Анвар, сен ёмон ўқийсан бу ёмонлик билан тугайди. Агар шундай ўқишни давом эттирсанг, сен институтдан ҳайдаласан. Сени бошқа оғоҳлантирмайман.

2 муқобил.
Анвар, ота-онанг ва жамоа олдида яхши ўқиш масъулиятинг бор. Ҳамма ҳам дохний даражасига эришавермайди, лекин ҳар ким кўп ишлаши мумкин ва зарур. Сендан ғайри табиий натижа кутилмайди, фақат кучинг боғича ҳаракат қилсанг бас. Сен албатта муваффақиятга эришасан.

3.6. ЎҚУВ МАҚСАДЛАРИГА ЭРИШГАНЛИКНИ БАҲОЛАШ

Баҳолаш жорий, оралиқ ва якуний назоратни ўз ичига олади. Жорий назорат узлуксиз қайта бағланганини таъминлайди ва одатда баҳолашсиз ўтказилади, шунинг учун у билимларни шакллантиришда иштирок этади. Педагогик технологияда қайта бағланиш нафақат ўқитиш жараёнини тузатиб бориш учун, балки ўқув мақсадларини аниқлаштириш учун ҳам хизмат қилишини эслатиб ўтамиз. Якуний назоратда режалаштирилган ўқув мақсадларига эришганлик даражаси баҳоланади.

Нazorat оғзаки, ёзма ёки тест усулида бўлиши мумкин. Билимларни назорат қилиш турларини қўлаланишиг мусуниятларини қараб чиқайлик.

Оғзаки ва
ёзма назорат

Оғзаки назоратнинг афзалликларига шахсий муносабат, ўқитувчининг ўқувчи билан жонли мулоқоти, унинг фикрларини нутқ шаклида ифодалашга машқ қилдириш, билимларни янада чуқурроқ текшириш мақсадида педагог томонидан қўшимча саволлар бериш имкониятлари киради. Педагог томонидан қўйилган саволга оғзаки жавоб беришга тайёрланиш доимо ўқувчининг фаол фикрлаши билан бағланган.

Оғзаки жавоб яхши тайёрланган ўқувчига таъминлиқтидорини, қўшимча эгаллаган билимларини намоён этишга имкон беради. Бевосита мулоқот учун ўқитувчида савол-жавоб давомида ўқувчинини билимлари тўғрисидаги барча гумонларни бартараф этиш имкони бўлади.

Шу билан бир вақтда оғзаки назорат ўқитувчи талабалар билимларини баҳолашда жисмоний қўлдан келмайдиган шахсиятининг акс этиши намоён бўлади. Ҳар бир ҳолда билимларни баҳолаш вақтида доимо ҳақ ва баҳо

муносабат бир вақтнинг ўзида рўёбга чиқади. Кўп сонли чет эл тадқиқотларида кўрсатилганки, "қисқа вақт оралигида бир-биридан мустақил равишда бир ўқувчининг битта билимлар соҳасидаги битта ўқув мақсадлари билимининг текширувчи иккита имтиҳон олувчиларининг қўйган баҳоларининг мос келиши фақат 40-60 фоиз ҳолларда руъ берган" (Ж.Нингенкамп, 1991). Бунда имтиҳон топширувчи бир имтиҳон олувчида энг юкори баҳони, иккинчисида эса энг паст баҳони олган. Шунингдек, турли педагоглар томонидан битта ёзма назорат ишига қўйилган баҳоларнинг анча фарқ қилиши ҳам тасдиқланади.

Шундай қилиб, ўқувчининг ёзма ва оғзаки назоратда олган баҳоси баъзан ҳолисона бўлмайди. ўқувчининг баҳоси, одатда, нафақат унинг билимлари даражасига боғлиқ бўлади. Билимларини баҳолаш амалиётида педагоглар синф (гурух)нинг ўртача даражасини мўлжалга олади. Шунинг учун кучсиз синфларда баҳолар одатда кўтаришган, кучли синфларда пасайтирилган бўлиб чиқади.

Ёзма назорат ўқув маззусини ўзлаштириш даражасини ҳужжатли тарада ўрнатиш имконини беради, шунингдек ўқувчида ўз фикрларини қорозда баён қилиш тажрибасини оширади. Аниқ баҳолаш мезонлари булган тақдирда ёзма ишларини текшириш учун икки-учта бетараф экспертлар жалб қилинганда ҳолисонага яқин баҳолаш имкони бўлади. Аиммо, билимларини оғзаки ва ёзма назорат қилишнинг анъанавий усули маълум камчиликларга ҳам эга:

-имтиҳонда ўқувчи имтиҳон билетининг 3-4 саволига жавоб беради, баҳо эса ўқув фанини тўла билганлиги учун қўйилади;

-фарқ қилиш қобилияти кучсиз бўлган 5 баллик дағал мезон ишлатилган;

-оғзаки ва ёзма назорат билимларни баҳолашнинг ҳолислигини, аниқлигини ва ишончлигини ҳар доим ҳам таъминлайвермайди;

-оғзаки сўров кўп вақт сарфланишини талаб қилади, ёзма ишлар эса уларни текширишга педагогларнинг кўп меҳнат сарфлашлари билан боғлиқ. Барча ўрганилган ўқув мавзуларини тўғри ва мунтазам назорат қилишга уринган педагогларнинг қандай қийинчиликларни бошдан кечиришлари маълум.

-билимларни оғзаки ва ёзма назорат қилишда компютерларни кенг қўллаб бўлмайди.

Хулоса қилинганда, билимларни оғзаки ва ёзма назорат қилиш етарлича технологик эмас, улар кўпинча ўқитувчилар фаолиятининг энг машаққатли ва ёқимсиз кўринишлари сифатида намоён бўлади.

Сўнгги йилларда педагогика фанида билимларни оғзаки ва ёзма назорат қилиш ҳолислигини, ишончлигини ва валидлигини етарлича ошириш усуллари ишлаб чиқилган, улар [13] да ифодаланган. Аммо шуни ҳисобга олганда ҳам билимларни оғзаки ва ёзма текшириш етарлича технологик эмаслигича қолади, уларни компютерлар ёрдамида автоматлаштириш қийин. Бу нисбатда билимларни тест усулида назорат қилиш улардан бир неча марта устун туради.

Тест назорати

Унинг афзалликлари:

-етарли тарзда тузилган педагогик тест натижалари назорат ўтказаетган шахсга боғлиқ бўлмаган ҳолис педагогик ўлчов қуроли ҳисобланади;

-тест ўқув мавзуларининг барча асосий мавзунини қамраб олиши мумкин, ўқитиш натижаларини тест усулида ўлчаш (тестлар тўғри ишлаб чиқилганда) барчат текшири-

лувчиларга барабар қўлланиладиган олдиндан ишлаб чиқилган мезон асосида аниқ ва ишончли баҳо беради;

-тест назорати технологиялашувчан, у нисбатан қисқа вақт ичида маълум ўқув мавзуларининг ўзлаштирилишни тула назоратини кам куч ва воситалар сарфлаб ўтказиш имконини беради. Ўзбекистон ОУЮлари учун абитуриентларни тест усулида танлашни киритиш кўп кунлик машаққатли кириш имтиҳонларидан воз кечиш ва назорат амалини бир кунда бир неча соат давомида ўтказиш имконини беради;

-ва, ниҳоят, тест назорати компютерлар ёрдамида осон автоматлаштирилади. Бу педагогик тест ўтказишнинг асосий афзалликларидан биридир.

Бироқ тест ўтказишни *камчиликлардан* ҳоли деб ҳисоблаш хато бўлади. Камчиликнинг бири - тест назорати шакллариининг кўпчилиги ўқувчида жавобни мустақил (оғзаки ёки ёзма) ифодалаш тажрибасини чеклашдир. Бунда талабаниннг психологик фаолияти "эркин шакл"даги савол-жавобга ўхшаш эмас, шунингдек бу ерда иқтидор, шахс қобилиятини намоён қилиш имконияти деярли йўқ. Текширилувчи фақат тўғри жавобни танлаши мумкин, холос.

Тўғри ташкил қилинганда педагогик тест ўқувчилар билимларини ҳолис баҳолаш самарасини беради, чунки бу баҳо уни қўяётган одамга боғлиқ бўлмайди. У барча текширилувчиларга бир хил қўлланиладиган қилиб тузилган мезон бўйича тўғри ечилган тест топшириқлари фони асосида аниқланади. Шунинг ушун педагогик тест тула асос билан ўқатиш натижаларини аниқ ва ишончли баҳолашга имкон берадиган педагогик ўлчов қуроли деб аталади. Аммо бундай баҳолаш фақат илмий талабларга роя қилинган ҳолда тузилган, текширилган ва меъёрига етказилган сифатли тестга беради.

Тестларнинг асосий занна назарияси, педагогика.

психология, логика, улчаш назарияси, математик статистика, ахборотлаш назарияси, кибернетика ва бошқа қатор фанларнинг қушилиш негизида ривожланади. Сифатли тайёрланган педагогик тест ўқувчилар ва талабаларнинг билимларини юқори аниқликка ва ишончликка эга бўлган ҳолис баҳосини олишга имкон беради. Педагогик тестлар таълим тизимида кўп ташаббусларнинг таркибий қисмидан иборат.

Педагогик тестлардан фойдаланилганда таълим тизимининг барча бўғинларида ўқитиш сифатини сўзсиз ошириш мумкин бўлган етарли ижобий имкониятга эга. Шунинг учун тест маданиятини эгаллаш ҳар бир педагог ва таълимни бошқариш идоралари ходимларининг энг муҳим масалаларидан биридир.

Педагогик тест ўтказиш ўқитишнинг ташкили ва натижаларига катта таъсир кўрсатиш мумкин. Сифатли тестлар билиш фаоллигини оширишга қодир, улар ўқувчилар раоиятида юқори мулжалларни белгилайди, ва аксинча, ёмон тузилган тестлар ўқув жараёнида акс самара бериши мумкин.

ўқувчилар ва талабалар билимларини назорат қилишнинг уч турини кўриб чиқиш қуйидагича муҳим хулосага қелиш имконини беради:

ўқув жараёнида оғзаки сўров, ёзма назорат ишлари ва педагогик тест мужассамлиги бўлиши керак.

10-жадвалда кўрсатиб ўтилган назорат турлари умумлаштирилган.

БИЛИМЛАРНИ ОЎЗАКИ, ЁЗМА ВА ТЕСТ
УСУЛИДА НАЗОРАТ

ҚИЛИШНИНГ АФЗАЛЛИКЛАРИ ВА КАМЧИЛИКЛАРИ

Назорат түрү	Афзалликлар	Камчиликлар
Оғзаки	Ташкилий жиҳатдан содда ва осон тадбиқ қилинади. Педагогнинг ўқувчи билан шахсий мулоқоти, сузлашуви мавжуд. Педагог томонидан чуқурроқ текшириш учун қўшимча саволлар ишлатиш имконияти. Оғзаки жавобни ўқувчининг ўзи тузади, шунинг учун ёзма назорат ишига нисбатан ўқитувчи учун билимлар сифатининг турли аломатларини аниқлаш имкони кўпроқ: - берилган жавобни режалаштира билиш; - бунинг учун зарур билимларни саралаш ва тизимга сола олиш; - ўз фикрларини туғри ифода-лай билиш, айниқса, берилган фан тилида; - ўз фикрларини мисоллар, далиллар билан тасдиқлай олиши ва, керак бўлса, ўз фикрини ҳимоя қилиш; - мустақил фикр юритиш имконияти. Баҳолаш ҳолислигини ошириш учун эксперт (комиссия) усу-	ўқитиш дастури (стандарт)га нисбатан назорат танлов табиатига эга Барча ўқувчиларни оғзаки сўров ўтказиш учун ўқув вақтининг катта сарфи. Баҳолаш маълум даражада баҳоловчи шахсиятига боғлиқ. Баҳолаш ишончли-лигининг пастлиги. Баҳолаш, одатда, жавоб ташкил этувчиларига бўлинмаган (жуда ҳам умумий).
	- ўз фикрларини мисоллар, далиллар билан тасдиқлай олиши ва, керак бўлса, ўз фикрини ҳимоя қилиш; - мустақил фикр юритиш имконияти. Баҳолаш ҳолислигини ошириш учун эксперт (комиссия) усу-	

	лини қўллашга имкон беради.	
Ёзма	Ўқув мавзусини ўзлаштириш даражасини ҳужжатли тарзда тасдиқлашга имкон беради. Назорат ишларининг мезонлари аниқ ишлаб чиқилганда баҳолаш ҳолислиги ошади. Маълум шартларда назорат ишларининг баҳоси юқори аниқликка эга. Ўқувчининг ўз фикрларини ёзма баён қилиш тажрибасини орттиради. Ташқи ёзма назорат юқорироқ ҳолисликка эга.	Ёзма ишларни тек-ириш учун педагог-арнинг кўп вақти арфланиши. Компьютерлардан фойдаланиш қийин.
Педаго- гик те- стлаш	Натижаси тест ўтказаетган шахсга боғлиқ бўлмаган (тест ўтказиш тўғри ташкил этилганда) ҳолис педагогик ўлчов қуроли ҳисобланади. Технологияланувчан, бутун синфни (гурӯҳни) қатта ҳажм-ли ўқув мавзулари бўйича нисбатан қисқа вақтда тўла назорат қилиш имконини бе-ради. Тест ўтказиш жараёнининг ўзи, шунингдек, унинг нати-жаларини қайта ишлаш ва расмийлаштириш ҳам осон ав-томатлаштирилади. Тест ўтказиш натижаларини сканер (ўқиш) қурилмаси ёр-дамида компьютерга киритиш	Билимларни назорат қилиш жараёнида педагогнинг ўқувчи билан мулоқоти бўлмайди. Бу эса ўқувчини жавобни оғзаки фойдалаш амалиётидан маҳрум қилади. Дастурдан ташқари мавзунини билиш ва иқтидорини намоён қилиш имконияти бўлмайди. Сифатли тестларни ишлаб чиқиш мурак-каблиги.

ва натижаларни автоматик ра-
вишда қайта ишлаш мумкин.
Ҳар бир келгуси топшириқ
текширилувчига олдингисини
бажаришни ҳисобга олган ҳол-
да бериладиган компьютерли
мослашувчан (текширилувчига
мослашадиган) тест тизимла-
ридан фойдаланиш мумкин.

Билимларни ўзлаштириш назоратининг янги, илғор воситаларини киритадиган рейтинг тизимидан самарали фойдаланишни ўрганиш ҳам жуда муҳимдир. "Рейтинг"(инглизча) сўзи баҳолаш, шахсий коэффицентни билдиради.

Ўқувчи ва талабалар билимлари сифатини назорат қилишининг рейтинг тизими (келгусида "рейтинг тизими") деганда ҳар бир ўқувчинини ўқитишнинг бориши ва натижаларини баҳолашга бир хил шаклда ёндошувни ўрнатадиган ўзаро боғлиқ кўрсатмалар, қондалар мажмуаси тушунилади.

Рейтинг тизими таркибида, одатда қуйидагилар ифодаланади:

- назорат турлари (масалан, жорий, оралиқ, якуний);
- назорат усуллари (оғзаки, ёзма, педагогик тест ўтказиш, маълум амалларни бажариш);
- даврийлик ва ўқитиш даври мобайнида баҳолашларнинг энг кам сони;
- баҳолар мезони;
- ўқитилаётган фан бўйича якуний баҳога ўқувчининг айрим баҳоларини бирлаштириш қондалари;
- натижаларни расмийлаштириш қондаси;

- бошқа курсатмалар.

Рейтинг тизимини киритишнинг мақсади ва вазифалари, одатда қуйидаги натижаларга эришиш учун шарт-шароитлар яратишдан иборат:

- ўқувчилар ва талабалар томонидан давлат таълим стандартлари талабларининг ўзлаштирилиши;
- билимларни баҳолашнинг ҳолислиги ва ўзлуксизлигини таъминлаш
- ўқувчилар ва талабалардаги билиш фаолиятининг фаоллашуви, уларда ўқишда ютуқларга эришишга интилишни шаклланиши, таълимга мусобақа хиссини киритиш, мустақил ишга мунтазам жалб қилиш;
- ўқишдаги ютуқлар бўйича ўқувчилар ўрнини аниқлаш билан ўқув фаолияти натижаларини мувофиқлаштириш, уларни ўқишдаги ютуқлари учун рағбатлантириш;
- ўқитиш натижаларининг таққосланганини таъминлаш;
- бошқа масалалар.

Ўқувчилар ва талабалар билимларини баҳолашнинг илғор рейтинг тизими қуйидаги асосий талабларга жавоб бериши керак:

- мос ўзлуксиз таълим босқичининг ўзига хослигини инобатга олиши;
- ўқув фанининг алоҳида қисмларини эмас, балки ялпи назоратини амалга ошириши;
- ўқувчиларни уларнинг ўқишдаги ютуқлари бўйича яхшироқ табақалаш мақсадида баҳоларнинг кўп балли мезони қўлланилиши;
- педагог томонидан қўйиладиган бирламчи баҳо мураккаб математик ҳисоблашлар билан боғлиқ бўлмаслиги

- (ўқув вақтининг сарфланишини талаб этадиган). У педагог томонидан ўқув муассасида (идорасида) олдиндан ишлаб чиқилган мезонлар асосида қўйилади;

- ўқувчилар, уларнинг ота-оналари ва педагоглар учун тушунарли бўлиши (мактабдаги синф журналида ёки академик лицей, касб-ҳунар коллежи ва олий ўқув юрти-нинг ўқув гуруҳи журналида берилган йуриқнома асоси-да). Якуний рейтинг балларини ҳисоблаш ва қайта ҳисоб-лаш иложи борица соддалаштирилган бўлиши;

- ҳар бир ўқув юртининг услубий идораси маълумият курсатмалари асосида ёки ўзининг қарорига биноан на-тижалари якуний рейтинг баҳолашга кирадиган, ўқитиш давридаги барча предметлар (фанлар) бўйича оғзаки, ёзма ва тест назоратларининг энг зарур мажбурий сонини ўрнатади;

- турли ўқув муассасаларининг рейтинг тизимлари уз-луксиз таълим ёки унинг маълум босқичлари чегарасида ўқитиш натижаларининг таққосланиш имконини таъминлаши.

1999 йил март ойи ҳолати бўйича умумий, урта мах-сус, касб-ҳунар ва олий таълим тизимида бир-биридан фарқ қиладиган рейтинг тизимлари ишлатилган, шунинг учун республика миқёсида уларни мувофиқлаштириш бўйича иш олиб борилмоқда.

3.7 ЎЗЛАШТИРИШНИНГ МАҲСУЛДОР ВА ИЗЛАНУВ- ЧАН ДАРАЖАЛАРИГА МЎЛЖАЛЛАНГАН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ

Хорижий тадқиқотларда ўқувчиларнинг шаклланти-
рувчи фаолиятини репродуктив ўзлаштиришдан ташқарига
олиб чиқишга ҳаракат қилинмоқда. Америкалик психологлар
Р.Ганге ва Л.Бриггслар (1979) аниқ ўқув мақсадларига эри-
шишга йўналтирилган ва шу билан бирга маҳсулдор тафак-
кур даражаларига эришишни рағбатлантирувчи унсур (эле-
мент) ларни ўз ичига олган куйидаги дарс қурилмасини
структурасини таклиф қилишди:

- ўқувчиларнинг диққат -эътиборини ташкил қилиш;
- уларни дарс мақсадларидан хабардор қилиш;
- зарурий билимларни ёдда олиб қолиш ва маҳорат-
ларини рағбатлантириш;
- маълум хатти-ҳаракатга ундовчи ўқув маззусини
тақдим қилиш;
- ўқувчиларнинг хатти-ҳаракатини рағбатлантириш;
- таъсирга жавобан акс алоқани таъминлаш;
- фикрлаш фаолиятига раҳбарлик қилиш, олинган
билимлар ва маҳоратнинг мустаҳкам бўлишини рағбат-
лантириш;
- ўқувчилар хатти-ҳаракатини баҳолаш.

Инглиз олими *А.Ромишевски* кўйидаги (вариант) нус-
хани ишлаб чиқди:

- зарур билимлардан хабардор қилиш;
- эсда қолганларни тиклаш даражаси ва маҳоратни
шакллантириш;
- фаолиятни намойиш этиш-ухшуман ва таркибий уш-
лар бўйича (буки "намойиш этиш-ухшуман" ва "таркибий уш-
лар")

•да қўшиб олиб бориш мумкин);

•соддалаштирилган шароитларда маҳоратни ошириш (вазифани сунъий соддалаштириш, уни бўлақларга бўлиш);

•мустақил амалиётни ва узлуксиз акс алоқани таъминлаш ҳамда ўқувчининг ижобий натижаларини ўқитувчи томонидан рағбатлантириш;

•маҳсулдор, изланувчан даврга ўтиш;

•ҳар хил муаммоли ҳолатларни ташкил этиш-ноанъанавий, янги, ўзига хос масалаларни ечиш борлиқни ўхшатма моделга солиш;

•ўқувчиларнинг ўз фаолиятларини ўзлари мажбурий тарзда таҳлил қилишлари, шу жумладан, ўқитувчи (гуруҳ) билан.

Чет эл педагогика фанида Дж. Керролл ва Б.Блумларнинг ғоялари асосида мактабга ҳамда жамоаяккаҳол ўқитиш тизимига мўлжалланган тўлиқ ўзлаштириш технологияси ишлаб чиқилган.

Америкалик психолог Ф.С.Келлер олий ўқув юртлари учун педагогик технологияларнинг шахсийлаштирилган ўқитиш гизимини таклиф қилди.

Ф.С.Келлер режасининг ўзига хос хусусиятлари:

•ўқув мавзусининг мазмунини тўлиқ ўзлаштиришга йўналтирилган, аввалги бўлимга қўйилган талабларни ўзлаштиришни кейинги бўлимга ўтишнинг бевосита шарти деб қаралади;

•ўқувчиларнинг ўз ўзлаштириш суръатига мос равишда якка ҳол ишлашлари;

•маърузалардан фақат ўқувчиларнинг ундаш ва умумий йўналтирилиш мақсадларидагина фойдаланиш;

•чоп этилган ўқув қўлланмаларини ишлатиш-ўқув аҳборотини баён қилинишига раҳбарлик;

•ўқув мавзуларининг ўзлаштирилишини жалб қилинган аспирантлар ёки мавзуни аъло ўзлаштирган талабалар ("прокторлар") ёрдамида жорий баҳоланиши.

Фан ўқитувчи томонидан мавзу қатор бўлимларига (модулларга) ажратилади, қондага кўра улар 15-20 та бўлаклардан ташкил топиб, энг оддий ҳолларда дарсликнинг бобларига мос тушиши мумкин.

Ҳар бир таълим олувчи ўқув қўлланмаси шаклида начил йўл-йўриқ олади (ҳар қайси ўрганилаётган боб юзасидан), у ерда бўлимнинг мақсадлари кўрсатилади, ўқув ишларининг маълум турлари тавсия қилинади, ўз-ўзини текширишлар ва назорат саволлари рўйхати келтирилади. Ўқувчиларга ўқув фаолиятининг турлари ва ишлаш тартибини эркин танлашлари имкони берилади. Ўзлаштирилган бобу бўлимни топиришдан аввал ҳар бир ўқувчи "проктор" томонидан текширилиб чиқилади, "проктор" бўлимнинг ўзлаштирилишини ўқитувчи тарафидан аввалдан аниқ белгиланган талабларга мос ҳолда (мавзунинг тўлиқ ёки нотўлиқ ўзлаштирилишига қараб "ўтди", "ўтмади" ҳилида) баҳоланади. қониқарсиз баҳо олинганида "проктор" ўқувчиларга қўшимча мавзуни ўзлаштирилиш юзасидан тавсиялар беради. Синовдан ўтиш кейинги бўлимга ўтишга рухсат ва мос бўлимга қатнашишга рухсат бўлиб хизмат қилади. Маърузалар сони кўп бўлмайди (бир семестрда олтитта), уларга қатнашиш ихтисорий.

Келлернинг режаси АҚШ олий ўқув юрталарида кенг тарқалди, у ерда ҳам табиий-илмий ҳамда гуманитар-ижтимоий фанлар ўқитилади.

70-йиллар ва 80-йилларнинг ўрталарида ўтказилган тажриба Келлер режаси асосида ўқитишнинг анъанавий ўқитишга нисбатан самарадор эканлигини тасдиқлади.

Муаммоди-иалзнувчан технологик ёндзшувда ўқув фаолияти учун ўзгача муҳит ҳосил қилинади, унда талаба шахсий кашфиёт, қонуният очиш йўли билан борлиқ ҳақида билим олади. Бундай шароитдаги ўқув жараёни "КАШФИЁТ ОРҚАЛИ ЎҚИТИШ" деб номланади.

ўқув жараёнини ташкил этишнинг технологик усуллари:

- талабалар учун аҳамиятли бўлган қизиқ муаммони ўртага ташилаш;

- кўрилаётган вазиятда (нарсда)ги қарама-қаршиликни бўрттириб, талаба онгига қуйиш (улар қарама-қаршиликни ўз муаммоси сифатида қабул қилсин);

- ушбу муаммодан келиб чиқиб ижодий масалани шакллантириш.

Педагог ва талабаларнинг ҳамкорлигида нафақат ўзи учун янги билимлар ўзлаштирилади, балки бунда талаба ўзгача кашфиётлар қилади. Бундай фаолият талаба учун алоҳида шахсий қадриятга эга ва шу сабабли унинг ўрганиши иштниёқини ортиради.

Фаолиятли билим олишни ривожлантиришнинг яна бир оқими "МАТНЛИ ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИДИР". Бунинг мазмунни шуки, талаба ўқув матндан борлиқ ва ўғмишни узатиш воситаси қонуниятига мос равишда фойдаланади.

Турли шаклдаги ўқув фаолияти натижасида талабада касб кўникмалари ривожланади ва у шахс сифатида камол топади.

Ўқув жараёнини матнли ўқитиш технологияси асосида қуриш таълим фаолиятини касбий фаолият шакли ва усулларига тобора яқинлаштиради ва аста-секин меҳнат фаолиятига ўтишни таъминлайди.

Матнли ўқитиш тояси "ишбилармон ўйинлар"да

(деловке игрк) ўз аксини топади. Барча ўйинлар каби ишбилармон ўйинлари талабани муайян вазиятда маълум хити-ҳаракатни амалга оширишни тақозо этади. Талаба ўқув жараёнида бўлсада, у амалиётга молик вазифаларни бажаради: таҳлил этади, маълумотларни танлайди, маълум вазият учун масалани қўяди, масалан, маълум ишлаб чиқарув корхона ёки идора учун. Бундай ўқитиш шубҳасиз маҳсулдордир. У бўлгуси мутахассиснинг ижодий ривожланишини таъминлайди.

В.Гузеев (Россия Федерацияси Умумий ва профессионал Таълим Вазирлигининг малака ошириш ва маориф ходимларини профессионал қайта тайёрлаш Академияси) асосий таркибий қисмлари умуман олганда қуйидагилар ҳисоблангучи интеграл педагогик технологияни ишлаб чиқди:

-режалаштирилган таълим жараёни натижасини ҳар бир таълим соҳаси учун ташхислаш ва муолажали кўп бошқичли ўқув мақсадлари (ёки вазифа) кўринишида тақдим этиш;

-таълим мазмуни бирлигига жамланадиган, кичик булаклардаги дарслардан ташкил топувчи таълим жараёнининг йирик қисми;

-ўқитишнинг муваффақиятли мониторинги асосида аниқ гуруҳларда изчил қурилган таълим жараёни: ҳар бир кейинги қадам аввалгисининг натижасига қараб лойиҳаланади;

-ўқитишни компьютерлар ёрдамида қўллаб-қувватлаш ва таълим жараёнини бошқариш [4].

Келтирилган мисоллардан келиб чиқадики, ўқитишга технологик ёндошувнинг кўринишлари кўп. Россия Федерациясида шу масалага алоқадор "Мақтаб технологиялари" деган янги педагогик журнал чоп этила бошланди. Буларнинг барчаси педагогик технологиянинг имкониятлари қан-

чалар аҳамиятли эканлигидан далолат беради. Бу соҳадаги хорижий тажрибз билан танишув Ўзбекистон педагоглари учун ўқитишга янгича ёндошишда анъаналар, таълим маданияти ва қўлга киритилган натижаларнинг ўзлаштирилиши ва кейинчалик ишлаб чиқаришга жорий этишга туртки бўлиб хизмат қилмоғи зарур.

Ҳозирги даврдаги долзарб педагогик тадқиқотлар йўналишлари [18]:

- ўқув жараёнини янада такомиллаш ғояси ва амалиёти;
- инсонпарвар педагогика, шу жумладан, назарий ва амалий тадбиқлар;
- педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқаришнинг янги ғоялари;
- ялпи ахборотлаш ва кенг алоқа воситаларига таянган технологиялар.

4. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯНИ ҚўЛЛАШ

4.1. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ АСОСИДА ЎТКАЗИЛГАН ДАРС

Буюк Британия, Глазго шаҳри, Стардклайд университетининг халқаро лойиҳалари директори Ян Смитнинг маърузаси.

Ян Смит - ТАСИС EDUZ-9602 "Халқ таълими вазирлиги" ва олий ва ўрта махсус таълими вазирлигига Ўзбекистон таълим тизимини ислохотига қўмаклашиш" лойиҳасининг халқаро эксперти.

Ян Смитнинг "Илғор педагогик технологиялар" мавзусидаги 8 апрел 1999 йилдаги Республика анжуманида қилган маърузаси педагогик технология асосида ўтказилган

дарс намунасидир. қуйида унинг қисқа мазмуни келтирилади.

Жаноб вазир, ҳурматли ректорлар, проректорлар ва меҳмонлар! Мен учун Ўзбекистонга келиш ва ТАСИС дастурида қатнашиш катта қониқиш касб этади. "Янгор педагогик технологиялар" анжуманида иштирок этишга таклиф этганингиз учун миннатдорчилик билдираман.

Вазирингиз ҳозиргина таъкидлаганидек, анъанавий педагогиканинг асосий кўриниши бир томонлама ҳикоя қилиниши, монологга асосланган. Шу дамдаги ҳолат ҳам бунинг исботи, чунки мен 250 та тингловчи олдида бир сўзлама мулоқот-монолог ўқимоқчиман. Келинглар, вазиятни ўзгартиришга ҳаракат қиламиз.

Тизимли педагогиканинг асосий белгиси ўрганилаётган курснинг РЕЖАЛАШТИРИЛИШИДир. Менинг маърузам учун ҳам мақсадни аниқлаб олишимиз зарур. Мисол қилиб икки кунга мўлжалланган ушбу анжуманининг мақсадини олиш мумкин - "Янги педагогик технологияни ўргатиш". Аниқланган мақсад билан бир қаторда, муайян вазифалар қўйилиши зарур.

Сизларга илтимос билан мурожаат қилишга рухсат беринг, ҳар бирингиз ушбу анжумандан қўзаланган мақсад ва вазифаларингизни ўйлаб, ёзиб берсангиз.

Ушбу слайдга эътибор беринг, матнни ўқиб, анжуманда бошланган фикрни якунланг.

1-слайд

Мен учун анжумандан қўзаланган аниқ мақсад _____

(Ян Смит учта анжуман иштирокчисидан ўз ёзувини ўқиб беришларини сўради. ўқиб эшиттирилган мақсад ва вазифалар педагогик технологияга ўқ.тиш ва айрим мисолларга бағишланган эди).

Ўзимнинг биринчи вазифамни амалга оширишни тушунарли намойиш этиш учун сизлардан мақсад ва вазифаларни шакллантиришни натижас қилдим. Британиядаги қатор университетларда шу жумладан, менинг университетимда янги педагогик технология асосида талабаларнинг ўзлари курснинг мақсад ва вазифаларини худди сизлар каби аниқлайдилар. Шунини таъкидлаш жонзори, талабалар нафақат маъруза, балки бутун дарс учун мақсад ва вазифаларни аниқлайдилар.

Кейинги вазифа сифатида ўқитиш самарадорлигининг соддалаштирилган кўринишини намойиш этаман.

2-слайд

Таълим самарадорлиги:

Маърузаларда	5 %
Ўқишда	10 %
Мунозарада	50 %
амалий машгулотда	75 %
талабалар бир-бирини ўқитганда	95 % бўлади

Жаъвалдан кўриниб турибдики, маъруза ва ўқиш воситасидан фойдаланиб анжуманда айтилганларнинг кам қисминини ёдда сўқлаб қолиш мумкин. Худди шунингдек, дунёнинг кўп мамлакатлари университетларида маъруза ва ўқишдан асосий усул сифатида фойдаланилади. Бизнинг ва сизнинг университетларингиз ўқитувчилари энг самарали услубларидан фойдаланишга интиладилар, лекин мен сиз-

ларга қуйидагиларни таклиф қиламан - энг асосийси анъанавий усуллар билан мунозара, амалий машғулот ва "тақдимот" (талабаларнинг ўзлари дарс ўтишлари) ни мувоzanатли биргаликда олиб бориш.

Сиз билан бизнинг мулоқотимиздан тирик мисол келтиришим мумкин, маъруза давомида 250 иштирокчилардан кўпроқ энг кўп сабоқни мен ўзим оламан, чунки ўзгаларни ўқитиш билим олишнинг энг яхши усулидир. ўқувчиларга бошқаларни ўқитиш имконини бериб, уларнинг билимларини оширган бўламиз.

Мен таъкидламоқчи бўлган яна бир омил - бу талабаларни билим ўзлаштириш қуроли сифатида мунозарани кенг қўлаш: бу - гуруҳда жамoa бўлиб ишлаш, гояларни муҳокама-си натижасида ўз фикрнинг ифодалаш, ва натижада мавзунини ўзлаштиришни енгиллаштириш.

Шундай қилиб, биз қуйидаги хулосага келдик:

3-слайд

ўқитиш кетма-кетлиги

1. ўқувчилар курсни режалаштирадилар.
2. ўқувчилар режалаштирилган курс бўйича ўқийдилар.
3. ўқувчилар муҳокама ўтказадилар.

Шундай қилиб ўзлаштириш даражаси ортади.

Университетлар талабаларни мустақиллигини ривожлантиришда кўмаклашуви зарур:

- 1) таълим мақсадини қўйишга ҳуқуқ бериш;
- 2) ўқувчилар ўқитиш услубиётини амалга оширишда фаол қатнашишлари шарт;
- 3) ўқувчилар мавзуларни муҳокама этиб бир-бирига ёрдам беришлари шарт;
- 4) ўқувчилар ўз билимлари билан фаол ўртоқлашуви шарт

мустақиллик масъулиятни талаб қилади !

қандай қилиб ушбу ёндошувларни янги педагогик технологияга жорий этиш мумкин. Мен қуйидагича мас-лаҳат бераман:

4-слайд

1. Кичигидан бошланг. Энг ўнғай ва осон амалга ошириладиганлардан бошланг, фақат кўнгилли ва ишлашни яхши кўрадиган педагогларни жалб қилинг. Барчани ва кўп нарсани бирданига ўзгартиришга интиланг
2. Амалий машгулотлар ўтказинг. Маърузасиз иш юритиш қийин, лекин охириги паллада кўпроқ амалий машгулот ўтказиш зарур.
3. Талабаларда хоҳиш пайдо қилишга эътибор беринг ("қамчи ва ширин нон" усулидан фойдаланинг).

Ушбу ғоялар Британия педагогикаси ва менинг По-лстон ва Ботсваниядаги лойиҳаларда ишлаш тажрибала-римга асосланган. Аммо ўзбекистон университетлари, сиз-нинг универ итетингиздир, шу боис қандай ишлашни ўзла-рингиз ҳал этасизлар. Таълим жараёни ўқувчилар ва таълим берувчиларда қувонч ва роҳатбахш туйғу келтириши зарур. Кейинги 30 дақиқалик мулоқотимда мен жуда роҳатландим. Умид қиламан, сизларда ҳам шундай туйғу бор.

Семинар иштирокчилари: Худди шундай !

1 - савол: Зарурий технология асосида ўтказилган ай-рим маърузалар 2-слайдда кўрсатилган маълумотлардан кўра самаралироқми?

Жавоб: Ҳа. Слайдда келтирилган, тахминан ҳисоблан-

ган уртача миқдорларга кўра маърузалар юқорироқ натижага олиб келиши мумкин. Лекин булар ҳам таълимнинг маърузага ўта боғлиқлигини ва кунидаги услублардан фойдаланишни инкор этмайди:

- қисқа маърузалар (ўқитувчи ҳикояси) - 15-20 дақиқа;
- маълумотлар йўналишини ўзгартириш, кишини барча сезгиларини жалб қилиш;
- ўқув қўлланмаларидан парчалар ўқиб бериш;
- гуруҳ бўлиб муҳокама қилиш;
- талабанинг кичик дарслари;
- эҳтиросли рағбатлантириш;
- яхши тизимга солинган ўқув воситаларидан фойдаланиш;
- талабалар саволларини рағбатлантириш ва уларни гуруҳда муҳокама этиш;
- илгарига йўналтирилган дарсларда талабалар олдинга дарахол жавоб топа олмайдиган саволлар қўйиш;
- талабаларнинг ўқув жараёнини режалаштиришда шиттироки.

2 - савол: Вазирлик ишлаб чиққан таълим стандартларига услубиётни ўзгариши таъсир этадими?

Жавоб (Вазирнинг биринчи ўринбосари): Ўқ таълим стандартлари да с бериш услубиётини мусодотини рағбатлантиради ва унга кўмак беради.

3-савол: "Янги педагогика" билан анъанавий дарс бериш ҳаражатларини таққосланг.

Жавоб: Айрим одамлар "Янги педагогик технология" бу ахборот ва алоқа воситаларини кенг қўллаш" деб тушунадилар. Маълумки, бу жуда қимматга тушади. Мен эса "янги педагогик технология" деганда талабаларга мустақиллик беришни тушунаман (талабаларга бундай имкониятни

Берилган катта ҳаражат талаб этмайди, бу факат талабаларни ўзларида митилиш пайдо қилишга ва педагогик меҳнат самарасини кўтаришга сабаб бўлади).

4.2. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ УЧУН УСЛУБИЙ ИШЛАНМА (ПАРЧА)

Таълим олувчилар - магистрлар
Ўқув машғулотлари - ПЕДАГОГИК ТЕСТЛАРНИНГ ИЛ-
МИЙ

АСОСЛАРИ
Мавзу - ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИНИНГ ШАКЛЛА-
РИ

Вақт - 2 соат

Мақсад (ўхитувчи уму) - талабаларни кенг қуллани-
ладиган турт шаклдаги тест вазифаларини тузишга ўргатиш
ва бошқа шакллар ҳақида маълумотлар бериш; дарс давоми-
да талабада ўзлаштиришга ҳоҳиш ва фаолликни пайдо қи-
лиш, унда ўқув мавзусини идрок этишига эришиши, талаба
сезгиларига таъсир этиш (қизиқиш уйлотиш, қониқиш ҳосил
қилиш ва бошқалар).

Талабалар вазифаси - жадаалда келтирилган.

Асосий ўқув масалалари :

1. Очиқ тест вазифалари (15 дақиқа)
2. Ёпиқ тест вазифалари (35 дақиқа)
3. Мас келишликни аниқлашга вазифа (15 дақиқа)
4. Тўғри/ёғри-қетликни аниқлашга вазифа (15 дақиқа)
4. Тест вазифаларининг бошқа шакллари (10 дақиқа)

Талабалар вазифаси (таққосланувчи ўқув мақсадлари)	Назорат ишлари
1. Очиқ тест вазифалари	
1. Очиқ тест вазифалари таърифини <u>шаклга солди</u> . Тарбиявий омил: мавзуга <u>киришиб кетди</u> (ўқитувчини рағбатловчи ҳаракати натижасида)	Очиқ тест вазифасига таъриф беринг. Тўғри жавоб намунаси: "Таянч сўз (ёки сўзлар) тушириб қолдирилган ва тўғри жавоб таклиф қилинмайдиган тест вазифаси очиқ дейилади". Бошқача шакл бериш мумкин: "Очиқ тест вазифаси, синалувчига ихтиёрий жавоб беришга имкон беради". У таянч сўз (ёки бир неча сўз) тушириб қолдирилган гапдан иборат.
2. Очиқ тест вазифалари тузиш қондаларини <u>тушунтириб берди</u> . Тарбиявий омил: талабалар жавобларини муҳокамасида <u>иштирок этади</u>	Оғзаки назорат ишлари: очиқ тест вазифаларини тузиш қондаларини гапириб беринг, масалан: 1. Одатда ҳар бир вазифада фақат битта мазмунли тўлдириш бўлиши шарт (бир ёки бир неча сўздан). 2. Энг аҳамиятли тўлдириш зарур (таянч атама, уни ҳамма билиши шарт) 3. Тўлдириш (тушириб қолдириш)ни яхшиси гап охирида қўйинг 4. Реж-лаштирилган тўғри жавоб узил-кесил бўлиши, бошқа мулоҳазага йўл қўйилмаслиги зарур.
3. Очиқ тест вазифаларига мисоллар <u>келтиради</u> . Тарбиявий омил: • жамоа бўлиб ишлашга <u>интилади</u> .	Илгари ўрганилган мавзулардан учта очиқ тест вазифасини тузади. "Тест вазифаларига дидактик талаблар" (ўқитувчи билан ҳамкорликда тузилган намунага кичик жамоада ишлаш). "Тест вазифасини ечишга сарфланган

кичик жамоага қўшган
хиссасиван комикни
тосиш қилди

вақт — дақиқадан ошмаслиги
шарт". Тўғри жавоб - икки.

Юқоридagi каби қолган саволларни ҳам ўқитиш режалаштирилади.

4.3. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯНИ ЎЗЛАШТИРИШГА ТИЗИМИЙ ЁНДАШУВ

Маълумки, педагогикадаги янгиликлар иқтисодиёт соҳаларидаги каби ихтиролардан тез олинadиган фойда бермайди. Таълим жараёнидаги ижобий самара маълум муддатдан сўнг тайёрланган мутахассислар ишлайдиган соҳаларда намоён бўлади. Шу бонс, педагогик технологияни кенг қўллаш ташкилий жиҳатдан тизимли олиб борилиши зарур. Шу ўринда, яна таъкидлаймизки, асосий омил - педагогни тайёрлашдир.

Илгор педагогик технологияни ўзлаштириш ва қўллаш бобида республика олий ўқув юртларида ўтказилган фаолият тажрибаларига асосланиб қуйидаги тавсияларни келтириш мумкин:

- олий ўқув юрти илимий кенгашларида педагогик технологияни қўллашга қаратилган тажрибалар режасини муҳокама қилиб, тасдиқлаш ва уни амалга ошириш;
- профессор-ўқитувчиларни ўқув адабиётлари ва услубий қўлланмалар билан таъминлаш;
- "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури талаблари асосида педагогик технологияларни ўзлаштириш" мавзусида кириш маърузасини профессор-ўқитувчилар учун ўтказиш;
- Олий ўқув юрти раҳбарлари - факультет деканлари, кафедра мудирларини мақсадли "педагогик технологиялар"га бағишланган 8-12 соатлик курсларда ўқитиш;

- етакчи услубиётчилардан (ҳар бир кафедрадан биттадан) 36-соатлик дастур асосида маслаҳатчи тайёрлаш;
- педагогик технологияни профессор-ўқитувчилар томонидан мавжуд адабиётлардан фойдаланиб иустақия (маслаҳатчи педагоглар ёрдамида) ўрганилиши;
- олий ўқув юртларида "Илгор педагогик технологиялар" бўйича илмий-амалий семинар ўтказиш;
- педагогик технологияни ўзлаштириш ва кенг қўллаган кафедра, факультет ва айрим педагоглар учун маънавий ва моддий рағбатлантириш чораларини кўриш;
- маслаҳатчи педагоглар, ташаббускорлар томонидан педагогик технология асосида ўтказиладиган дарсларни методик таъминотини кидаб чиқиш;
- битта талабалар гуруҳида педагогик технологияни қўллаш бўйича кафедрада тайёролиги мониторингини ўтказиш;
- тажриба ва оддий гуруҳлардаги таълим натижаларини қиёсий таҳлили;
- тажрибалар натижасини муҳокама қилиш ва истиқбол вазифаларни аниқлаш.

НАЗОРАТ ТОПШИРИҚЛАРИ

1. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛО- ГИЯНИ ҚўЛ- ЛАШДАГИ ЭНГ ДОЛЗАРБ НАРСА

- А. Энг яхши педагогларнинг муваф-
фақиятли фаолиятига эргashiш
- В. Компьютер ва техник воситаларни
исити қўланиш
- Д. Таълимнинг аниқ мақсадларини
белгилаш
- Е. Педагогининг шахсий маҳоратини
ошириш

2. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛО- ГИЯНИ ҚўЛ- ЛАШДА ВИ- РИНЧИ НА- ВБАТДАГИ НАРСА

- А. Аудиторияни компьютер ва техник
воситалар билан жиҳозлаш
- В. ўқув режа ва дастурларни қайта
тузиш
- Д. Янги ўқув қўлланмалар билан
таъминлаш
- Е. Педагогларнинг технологик ёнда-
шувни ўзлаштириши

3. ТАҚҚОС- ЛАНУВЧИ ЎҚ- УВ МАҚ- САДЛАРИНИ (ВАЗИФАЛА- РИНИ) АНИҚ- ЛАШДАГИ АСОСИЙ НАР- СА

- А. Натижаларни талабалар хатти-
ҳаракати билан ифодалаш
- В. ўқув мавзуларини қатъий танлаш
- Д. Педагог фаолиятини аниқ режа-
лаштириш
- Е. Дарс ўтиш услубиётини таърифлаш

ТУҒРИ ЖАВОБЛАР:

1 - Д, 2 - Е, 3 - А

5. ЎЗБЕКИСТОНДА ИШЛАБ ЧИКИЛГАН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯНИНГ МУҚОБИЛИ

Инвариант тест , топшириқлари	Бунинг асосида дунёнинг кўп мам- лакатларида кенг қўлланилаётган технологик ёндошув ётади ва унга нафақат назорат қуроли, балки би- лимни шакллантириш ва мус- таҳкамлашда фойдаланиладиган ин- вариантли тестлар қўшилган.
Тест топшириғининг грамматик инварианти	
Тест топшириғининг антикий инварианти	Инвариант тест топшириқлари анъанавий тест топшириқларининг параллел тестлар билан баъзи ўхшашлиги ҳамда фарқлари бўлган янги турдир. Ўқув жараёнида ин- вариант тестлар нафақат bilimлар- ни назорат қилишда, балки ўқу- чиларнинг таълим жараёнидаги тре- нинг учун ҳам баҳо қўймасдан қўлланилиши мумкин.
Тест Топшириқларининг типологияси	
Тест Топшириқларининг моделли	

Мазкур бўлимни ўқиб чиққанингиз-
дан сўнг сиз тестларнинг бу тури
ҳақидаги қисқача маълумотни ола-
сиз ва чап устунда келтирилган
атамаларнинг мазмуни билан тани-
шасиз.

Унинг ўзига хос хусусияти тест вазифаларини ишлаб
чиқиш ва мақсадга эришишда зарур бўладиган керакли қў-
шимча воситаларни ишлаб чиқаришга татбиқ қилишдир. Бу-

ларни ўрганиб чиқиш учун муқобилли ва ўқшаш амалиёт ва билимни мустаҳкамлашнинг табақалаштирилган қондаларига қайтамиз (3.4-бўлимга қаранг).

Муқобилли амалиёт қондаси педагогнинг фаолиятига йўналтирилган. У қонда педагогдан ўқув жараёнини ҳамма ўқувчиларнинг режалаштирилган ўқув натижаларга кафолатланган ҳолда эришишни талаб қилади.

Бунинг учун педагог ўқув мақсадларига тўла мос келувчи мавзуларни пухта танлаб олиши зарур. Гап шундаки, ҳар бир фан соҳалари бўйича ҳозирги кунгача катта ҳажмдаги илмий маълумотлар заҳираси ҳосил қилинган. Педагогнинг маълум бир мавзу учун мумкин қадар кўпроқ илмий ахборотларини киритиши талабаларнинг билимларини самарасиз, юзаки қабул қилишга олиб келади. Шу билан ҳар бир мавзу бўйича ўқув мақсадига мос келувчи танч ўқув саволлини аниқлаш ва диққат марказини ана шу саволни ҳал этишга қаратиш зарур. Шу ўринда Рочестер технология институтининг (АҚШ)нинг ўзбекистонлик талабаси Н.Лутфуллаевнинг "Народное слово" газетасида 1998 йил 21 августда эълон қилган "Талаба АҚШ да ҳам талаба" номли мақоласини эслатмоқчи эдик. Унда муаллиф "...аудитор ва дарсларида ўқитувчилар фақат таян саволларни тушунтирадilar. Унда асосий мундир натиҳонларда берилладиган саволларга қаратилган бўлади" деб елади. Бундан келиб чиқадик, Америкалик профессорлар муқобил амалиёт қондалари талабларига риоя қиладilar.

Бу талабларни амалда бажариш учун ўқитувчининг ихтиёрида тренинг машгулот ўтказиш ва ўқув мавзусини мустаҳкамлаш воситаларига эга бўлиши фойдали бўлади. Математика, физика, химия фанларидан бундай воситалар сўроқномалар, масалалар тўпламларида берилган, бундан фанлардан ҳам назорат ва ўз-ўзини текширишга мўлжаллан-

ган саволлар мавжуд.

Аниқланишича, бир хил ўқув саволи бўйича анъанавий сўровлар ва тест саволлари таклиф этилса, ўқувчилар кўп ҳолларда тест саволига иштиёқ билдиришди. Бунинг сабаби тест саволлари учун жавоблар таклиф этилиши ва уларнинг ичида албатта тўғри жавоб борлиги ўқувчидан ўқувчига топқирлик ҳиссини уйғотади. Шунингдек, тест саволлари топишмоқ ва ўйинга ўхшаш бўлганлиги боис, нафақат хотира, балки ички сезги ва мулоқотни ривожлантиради. Тест саволларининг ўқувчиларда мустақиллик ва ишлашини ривожлантириши тажрибаларда тасдиқланган.

Ўхшаш амалиёт қондаси ўқувчига йўналтирилган бўлиб, ундан ўқиб ўрганаётган саволлари юзасидан мунтазам равишда шуғулланиб боришни тақозо этади.

Маълумки, мунтазам равишда шуғулланиш имкониятига эга бўлган спортчигина яхши натижаларга эриша олади. Сузувчи сузиш ховзасига, теннисчи корт майдончасига, гимнастикачи снарядларга эга бўлмоқлари шарт. Талаба ҳам мунтазам шуғулланиш воситаларига эга бўлмоғи керак, у воситаларнинг ўзида талабани руҳлантирувчи рағбатлантирувчи жиҳатлар бўлсин.

Билимни ҳар томонлама мустаҳкамлашнинг асосий тамойили ўқитишнинг ҳар би қадамида ўқитиш умлаштирилганларни кўп маротаба ҳар хил алоқалар ва муносабатларда иложи борида мураккаблиги тобора ортиб борувчи мисоллар асосида такрорлашни талаб этади.

Ўзбекистонда тенг қийматли (эквивалент) ва ўхшаш амалиёти қондалар ва билимларни (муттасил) ҳар томонлама мустаҳкамлаш тамойилларини амалга оширишни таъминловчи тест воситаларини ишлаб чиқиш назарияси ва услубияти яратилган [17].

Эслатиб ўтилганидек, педагогик технологиянинг асо-

сий қондаси - ўқитишни ҳаракатлар орқали амалга ошири-
лишидир. Талабаларнинг ўз-ўз ахборотини нафақат билиб
олишлари ва эсда сақлаб қолишларини, балки билиш жа-
раёнида фаол иштирок этишларини қандай қилиб
таъминлаш мумкин?

К.Г.Маркварднинг фикрича, "ўқитиш лаврининг бо-
шидан охиригача навбатдаги "тўсиқни" енгиб, мақсадга
эришиш учун барча куч ва имкониятларни тўплашга қара-
тилган фикрлар ва тафаккур машқлари ўтказилиб бериши
зарур. Ана шундай фаолият давомида ижодкор шахс шакл-
ланади." [10].

Талабаларнинг билим эгаллаш йўлидаги бундай
"тўсиқлар" сифатида инвариантлик тест топшириқлари ва
тестлардан фойдаланиш мумкин.

Ушбу мулоҳазада "инвариантлик" тушунчаси ўқув
мавзусининг қисmini ўрганиш мақсадига нисбатан қарал-
ган. "Тасвирнинг инвариантчилиги" деганда унинг ташкил
этуви шакллариининг турли бўлишидан қатъий назар ўзгар-
масдан қолиши тушунилиши маълум... Машҳур назариётчи
физик Е.Вигнернинг таъкидлашича, "инвариантлик та-
моийили ходисалар орасидаги эникланган муносабатлар асо-
сида янги муносабатларни ўрнатиш имконини беради"[9].

"Инвариантлик тест вазифаси" - инвариантлик тест ва-
зифалари назариясининг таянч атамасидир [17]. Айнан бир
ўқув мавзусини ўзлаштирилганлик даражасини аниқлашга
ўналтирилган турли кўринишдаги "инвариантлик тест вази-
фалари" тушунчасини киритдик. Аслида, "муайян ўқув мав-
зусини ўзлаштириш мақсадига нисбатан инвариант бўлган
тест топшириқлари" деб аталиши аниқроқ бўлар эди, лекин
қисқа ифода учун "инвариантлик тест вазифаси" каби уч
қисқа атама қабул қилинди. Инвариантлик тест вазифалари
бир-биридан сўз ишлатишнинг турли шакллари, морфологик,

интактик, семантик белгилари билан фарқлансада, доимо ўқув мавзусини ўзлаштириш ва ўқув мақсадига эришганликни назорат этувчи умумий андозага (моделга) эга бўлади.

Инвариант тест назарияси қуйидагиларни ўз ичига олади:

-ўқув мавзусини тест вазифаларига айлантиришнинг азмунига қўйиладиган ўзига хос дидактик талаблар;

-бир хил ўқув мавзусининг мазмуни, алоқалари ва муносабатларини ўзлаштириш назоратининг дастурлаштирилган шаклини акс эттирган тест вазифалари моделлари. Улар тест вазифаларини тузишда маълумот манбан вазифасини ўтайди;

-инвариант тестлар ишлаб чиқиш учун маълумотлар захираси бўлиб хизмат қилувчи янги турдош тест вазифалари. Улар 22 та ташкилий асосга ва 137 турдош хусусиятларга эга;

-умумий мазмунни сақлаб қолган ҳолда ўзаро фарқланувчи талқинни ифодаловчи тест вазифаларини шакллантириш услубиёти (грамматик ва мантикий инвариантлар). Улар турли алоқа ва муносабатлар орқали ўқув мавзусини ўзлаштириш даражасини назорат қилиш имконини беради;

-алгоритмлаш ва компютерлаш имконини берувчи инвариант тест вазифаларини яратишнинг бошқа усуллари;

Ўзбекистоннинг муаллифлик ҳуқуқини тасдиқлаш мақсадида ишлаб чиқилган назария Давлат илмий-техник ахборотлар фондида 1996 йили №№ 2517-2520 рақамлар билан депонент руйхатига олинган.

Инвариант тест тешикриқларини педагогик технологияси доирасида қўллашнинг самарадорлигини текшириш учун аспирант Ф.Жумабоев томонидан Андижон муҳандислик-иқтисодий институтининг "Бир устун транспортга тизим"

кафедрасида тажриба ўтказилди [6].

11-расм. А,В,С,Д,Е тестларида 1.2.3.4.5 инвариант тест тоъшириқлари бўлган "Ишор қилишлар ва уларнинг тақсимот қонунлари" мавзуларининг талабалар томонидан ўзлаштирилиш ўзгариши

Ушбу мақсадда "Автомобилнинг ишончлилиқ назарияси ва таъхислаш асослари" фанининг қийин ўзлаштирилган "Ўзгаришлар ва уларнинг тақсимот қонунлари" мавзуси танланди.

1995-96, 1996-97 ва 1997-98 ўқув йилларидаги рейтинг-назорат натижалари таҳлили талабалар томонидан айнаи мана шу мавзунинг ўзлаштириш коэффициентлари пастилигини кўрсатди.

Танлаб олдинган мавзунинг беш таърич ўқув саволи бўйича бешта инвариант тест вазибалари тузилди. Таълим олувчиларнинг машқи учун тўртта А, В, С, Д инвариант тестлари бўйича дарс ўтказилди. "Ишончлилиқ назарияси асослари" мавзусининг биринчи қисмининг ўтиб бўлишганидан сўнг бешинчи Е нусхани қўлаб тест ўтказилди (11-расм).

Чизма таъвирдан кўрйиниб турганидек, А назорат ишидан В, С, Д тестлари орқали Е тестиға ўтилганида ўзлаштирилиш сезиларли даражада ўсди ва у фозилар бўйича қуйидагича: А-49% В 56%, С-58%, Д-74% ва Е-79%. Шундай қилиб, педагогик технология доирасида инвариант педагогик тестларини қўлланишнинг ҳисобига яхши натижаларни қўлга киритиш имкониёти бор экан.

Ўқун жараёнида талабалар томонидан ўзлаштирилиш қийин кечадиган мавзулардан бири қиёбанган ушбу мав.у Андижон муҳандислик-иқтисодиёт институтининг "Ёр

усти транспорт воситалари тизими" кафедраси ўқитувчиларининг фикрича, олинган натижалар анъанавий ўқув жараёнида талабалар ўзлаштиришлари қийин бўлган мавзулардан бирини ўзлаштириш сифати ўсганлигини тасдиқлайди. Шунини таъкидлаймизки, бунга қўшимча вақт, молиявий ва моддий воситалар сарфламасдан эришилди.

Фикримизча, педагогик технологиянинг ушбу инвариант шакли республика олий ўқув юртларида татбиқ қилиш учун истиқболли ҳисобланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Гармонично развитое поколение - основа прогресса Узбекистана. Ташкент, 1997.
2. Беспалко Б. П. Слагаемые педагогической технологии. М.: Педагогика, 1989.
3. Вертгеймер М. Продуктивное мышление. М.: Прогресс, 1987.
4. Гузеев В. От методик - к образовательной технологии. // Народное образование. 1998, N5.
5. Дахин А. Н. Педагогический мониторинг: концепция и применение. // Школьные технологии, 1997, N 3.
6. Джумабаева Ф. А. Повышение качества обучения и объективности оценки знаний студентов на основе инвариантных тестов. // Автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. пед. наук. Ташкент, 1999.
7. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе. М.: Знание, 1989.
8. Кларин М. В. Метафоры и ценностные ориентации педагогического сознания. // Педагогика, 1998, № 1.
9. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. М.: Наука, 1975.
10. Марквардт К. Развивающая система подготовки специалистов. М.: Знание, 1981.
11. Назарова Т. С. Педагогические технологии: новый этап эволюции. // Педагогика. 1997, N3.
12. Никандров Н. Д. Программированное обучение и идеи кибернетики. (Анализ зарубежного опыта). М.: Наука, 1970.
13. Объективная оценка качества усвоения знаний учащимися и студентов. Ташкентский Технический Офис Тасис Составители. Ян Смит, Борис Фарберман. 1999.
14. Сластенин В. Доминанта деятельности. // Педагогика.

1997, N9.

15. Селевко Г. Взгляд на проблему. // Педагогика. 1997, N9.

16. Томас К. и др. Перспективу программированного обучения. Пер. с англ. М.: Мир, 1966.

17. Фарберман Б. Л. Основу теорин инвариантнѹх тестовѹх заданий. // Таълим муаммолари, илмий-услубий ютуқлар ва илгор тажрибалар. 1997, N3-6.

18. Подласуй И.П. Педагогика. - М.: Владос, 1999. 2-тилад. Қ-5736., ҚҚ-255 б.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
1. Тарихга назар	10
2. Таълимга уч хил ёндашув	15
3. Педагогик технология	27
3.1. Таълимга технологик ёндашув шакли	29
3.2. Мақсадлар каталоги ва мақсадлар- ни ишлаб чиқиш	33
3.3. Тарбияга технологик ёндашув	59
3.4. Уқув ва тарбиявий мақсадларни назорат (тест)	74
топшириқларига айлантириш	
3.5. Уқув ва тарбиявий мақсадларига эритиш усуллари	104
3.6. Уқув мақсадларига эришганликни баҳолаш	110
3.7. Узлаштиришнинг маҳсулдор ва из- ланувчан даражаларига муялланган педаго- гик технология	120
4. Педагогик технологияни қўллаш	125
4.1. Педагогик технология асосида утказилган дарс	125
4.2. Амалий машғулот учун услубий ишланма (парча)	131
4.3. Педагогик технологияни узлашти- ришга тизимий ёндашув	133
5. Ўзбекистонда ишлаб чиқилган педагогик технологиянинг муқобили	136
Фойдаланилган адабиётлар	143

Тахрирчи С.И. Муминова
Техникавий тахрир - Р.Г.Мусина

Сдано в набор 12.04.2000. Подписано к печати
18.04.2000. Формат

Усл. печ. л. 6,5. Уч.- изд. л. 7,0. Тираж

Заказ

Цена договорная.

Издательство "Фан" АН РУз: 700047. Ташкент, ул.
акад. Я. Гулямова, 70.

Типографии: Изд-ва "Фан" АН РУз: Ташкент, ул.
акад. Х. Абдуллаева, 70.